

MAJOR RÓBERT

KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

HUSZONEGY ÉV GAZDASÁGI- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

1942

RENAISSANCES KÖNYVKIADÓ

Copyright by Renaissance Könyvkiadó Budapest, 1942.

K. J. nyomda, Lovag u. 20

F. k. Káldor György

Bevezető.

Az első világháború után meg néhány évig szóltak a fegyverek a mellékharctereken. Az orosz polgárháborúk és a békeszerződésekkel elégedetlen államok és nemzetiségek egymásközi küzdelmei még sok szenvedést okoztak. A legyőzött nemzeteken belül önmérsztő harcok, forradalmak és ellenforradalmak pusztították az életet és az anyagi javakat. A csak lassan szűnő tengerzár további sanyarúságot jelentett a fizetéképtelenné vált középeurópai nemzetek számára. A háborús pénzügyeknek a maguk teljességében csak a háború után mutatkozó hatásai — az amerikai Unió kivül — a győztes hatalmak pénzügyeit is szétzilálták és az infláció mélyébe taszították a legyőzötteket. A világgazdaság felborult egyensúlya, a gazdasági erőviszonyok nagy eltolódása sok országot megoldhatatlanoknak látszott feladatok elé állított. Európa legértékesebb nyugati területeit és Keleteurópa óriási térségeit feldúlták a csaták. A pénzromlás széles polgári rétegeket nyomott a proletársors felé. A hadiüzemek elbocsátott alkalmazottai békétlenkedtek. A Monarchia egysége helyébe ia gazdasági nacionalizmus minden kellékével hirtelen felszerelt utódállamok léptek, a Baltikum négy új országa levált a mögöttes birodalom területéről. A háború, majd a békeszerződések hatása alatt régi kereskedelmi kapcsolatok szakadtak meg. A többi világrész rohamos iparosodása az európai ipari nemzetek külföldi elhelyezési lehetőségeit veszélyeztette, a tengerentúli mezőgazdaság megerősödése magában az óvilágban fenyegette a földművelés létalapját. A megduzzadt amerikai

termelés vevőképes piacok után kiáltott. A problémák e sokasága a győzteseket sem sokáig engedte babéfaikon nyugodni és kétségbeesésbe kergette a legyőzötteket.

Felelevenítettük nagy vonásaiban az első világháború utáni helyzet ismert képét az olvasók előtt azért, hogy annál inkább kitűnjék az ereje és a jelentősége annak a jövőben való bizakodásnak, amely a Föld legtöbb népét mindezek ellenére is eltöltötte. Akkor még logikai (kényszerűségnek látszott, hogy a rettenetes megpróbáltatás nem lehetett hiábavaló, az emberiség okult a maga kárán és meg fogja alkotni azt a politikai és társadalmi rendszert, amelyben a háború lehetetlen lesz és amelyben mindenki megkapja* az őt megillető életlehetőségeket, bármely nemzet tagja legyen is. Csak aki átélte ez időszakot, ludja, hogy az elkeseredés, félelem és szenvedés mögött e reménység támogatta a tömegek lelki egyensúlyát. A legyőzött népek nemzeti sérelmeik hamaros orvoslását, a győztesek az örök biztonságot remélték és valamennyien a társadalmi igazságnak — illetőleg annak, amit ezen írtettek — a győzelmét és a jólétet. Egy ideig valóságos utópisztikus várakozás töltötte el az embereket és a legtöbb kormányzat a legszebb reformtervekkel volt eltelve e várakozások teljesítése céljából.

Hogy mi teljesült belőlük végeredményben, azt sajnós, tudjuk. Mégis azt kell mondanunk, hogy e reménykedés nem volt balga és nem illethetjük miatta sem a tudatlanság, sem a csodavárás jelzőjével a húsz év előtti tömegeket, benne magunkat is. Helyesen érezte meg a többség és tudta a kisebbség, hogy a jólét kiteljesülésének természetadta akadályai nincsenek, az emberiségnek megvan a tudása és a képessége ahhoz, hogy a nyomort és a létbizonytalanságot megszüntesse és hogy a másfél százados csodálatos gazdasági fejlődés az erre vezető útnak nem a vége, hanem még csak az eleje.

Hiszen — így érvelt számos gondolkodó — ha az emberi gazdálkodásnak kezdetlegesebb fokán a háborúnak lehettek természetes okai is — a legelők kimerü-

lése, hosszú szárazság, természeti katasztrófák, amik egyes népeket új, már mások által elfoglalt területek felkeresésére készíthettek — a gépi termelés, a mesterséges erőforrások és a modern közlekedés korában egy egész földrész rossz termése sem okozhat önmagában éhínséget, a talajromlás ellen eredményesen lehet védekezni és nem kell, hogy valamely terület mindazt megtermelje, ami a lakosság ellátásához kell; tekintve az emberi szükségletek végtelen számát és tágíthatóságát, meg a nemzetközi munkamegosztás előnyeit, mindenütt megvan a kereseti- és munkalehetőség ahhoz, hogy csereáruk előállításával fizessék meg a szükséges külföldi javakat.

Nem is a természetet okolja ma már senki azért, hogy az emberi szükségletek kielégítése nem folyik zavartalanul (bár a túlnépesedéstől való félelem váltságos időkben még újra felüti fejét), hanem a rossz emberi berendezkedést, a helytelen politikai és társadalmi rendszert. E rendszer lerombolását tüzték ki céljukul egyesek, megreformálását mások s e forradalmi és reformirányzatok küzdelmével vezetődött be a század harmadik évtizede, amely minden zavar és baj ellenére sem hozott a végén teljes csalódást az emberiségre. Hiszen ez évtized második felében, a felfelé ívelő konjunktúra éveiben a háborús károkat már mindenütt helyreállították, a termelést és a megélhetés színvonalát a háború előttinél magasabb fokra emelték és igazolták a felfogást, amely szerint ha az emberi munkát gátló akadályokat csak némileg is csökkentik, a termelőerők egyre rohamosabban növekednek.

De igazolta már ez az évtized azt is, hogy minden gyakorlati eredmény esendő, ha nem tisztázzák annak a rendszernek az elvi alapjait, amelyben a nemzetek s ia nemzeteken belül az egyének egymásközi viszonylatai kialakulnak s az így tisztázott elvek érvényesülését intézményesen nem biztosítják. A húszas évek vége és a század negyedik évtizede annak a természeti törvénynek az érvényesülése jegyében zajlott le, hogy mennél nagyobbak az áldásos erők, amelyek az

emberiségnek nagy céljai megvalósítására rendelkezésre állanak, annál pusztítóbbak lesznek, ha mesterséges akadályokkal helytelen utakra kényszerítik őket.

Az erők e páratlan összetorlódása és sűrűsödése egyre hamarabb viszi a dolgokat a kifejlődés felé és a való helyzet egyre gyorsabb felismerését, a tanulságok mind serényebb levonását követeli meg a népektől; az emberi értelem, a gondolkodás készsége azonban nem fejlődik olyan arányban — ha egyáltalán fejlődik — mint az emberi találékonyság által életre keltett erők. A bűvészinás tehetetlenül áll az általa felidézett szellemek előtt.

Az irodalom természetesen nagyszámú munkában dolgozta fel, ismertette és magyarázta e korszak eseményeit és jelenségeit; mégsem hisszük, hogy hiábavaló munkát végeztünk, amikor — annyi nagyszabású mű után — megírtuk e kor gazdaság- és társadalomtörténetét. Aki úgy véli, hogy van mondanivalója, bátran hozzányúl a legtöbbet tárgyalt témához is; munkánknak azonban — tudunkkal — az irodalomban nincs is elődje. A megjelent könyvek ugyanis e kor gazdasági életének csak egyes ágait, vagy egyes országokat, vagy pedig az elmúlt két évtizednek csak egyes szakaszait tárgyalták. Ma azonban olyan könyv szükséges, amely már felöleli a második világháború kitörésével lezáruló időszak egész gazdaság- és társadalomtörténetét. Ezt tárgyalja könyvünk és azt szeretnők, ha megkönnyítené a most lejátszódó páratlan erejű dráma megértését és a helyes állásfoglalást a sorsdöntő gazdasági kérdések megítélésében. Abban a reményben, hogy ez erőnkhez képest sikerülni fog, kezdünk hozzá munkánkhoz.

JEGYZET. Bármennyire igyekeztünk megmagyarázni a tudományos fogalmakat, amelyekkel dolgoztunk, nem terhelhettük túl a szöveget definíciókkal. A könyvünkben előforduló gazdaság- és társadalomtudományos fogalmak és kifejezések bővebb magyarázata megtalálható „A világgazdaság kis enciklopédiája“ című, ezévből megjelent munkánkban.

I. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN.

A háborús károk.

Az 51 hónapos küzdelemben Nyugat- és Kelet-európa óriási veszteségeket szenvedett, kisebb mértékben kivette ebből részét Déleurópa is és hallatlan károsodás érte a tengerhajózást — hiszen 1917 nyarán már csak kevés választotta el Angliát az összeomlástól az elsüllyesztett hajótér mennyiségének ijesztő megnövekedése folytán.

A szövetséges hatalmak ugyan túlzott adatokat terjesztettek a békekonferenciák elé minderről, hogy jóvátételi követeléseiket alátámasszák, de még *Keynes*, az angol közgazda is, aki már akkor szembeszállt a túlzásokkal, két milliárd aranyfontnál többre tette a Szövetséges hatalmak közvetlen háborús kárait. Egy ismert amerikai statisztikus, *Bogart*, szerint valamenynyí hadviselő ez együttes közvetlen veszteségei kb. 30 milliárd aranydollárt tettek ki, további 7 milliárdot az elveszett hajók értéke. *Bogart* számbaveszi ezenfelül az elmaradt termelést és az emberélet veszteségeit is; az előbbinek értékét 45 milliárdban jelöli meg, ami nem is nagyon túlzott szám, az utóbbiét 67 milliárdban, ami azonban már nem egészen tudományos eljárás, mert az emberélet nem becsülhető fel pénzben. Mindezek alapján *Bogart* arra az eredményre jut, hogy az első világháború kb. 160 milliárd arany dollár kiadással és 150 milliárdnál több veszteséggel járt.

A központi hatalmak részére egyideig nem jutott elegendő hajótér, mivel a győztesek a jóvátétel címén elkobozták a németek mintegy 5 millió tonnányi hajóinak túlnyomó többségét, a tengerzár pedig nem szűnt meg rögtön a fegyverszünet megkötése-

kor. És már ekkor előtérbe került egy másik súlyos probléma: miből fizesse Európa a tengerentúli szállítmányokat?

Európa fizetőképessége.

Mivel, mint láttuk, a legtöbb európai ország ekkor még nem sokat bírt szállítani, a külföldi fizetésekre elsősorban a jegybankok aranyát lehetett felhasználni. A német jegybank 1918 végéig még szaporítani is tudta aranykincsét, az a háború kezdete óta 2328 millió márkára nőtt, azaz megduplázódott. Az Osztrák-Magyar Bank érckészlete azonban már 1918 októberéig, a fegyverszünet megkötéséig 1241 millió koronáról 262 millióra esett. 1919-ben pedig a békeszerződés és a külföldi fizetési kötelezettségek folytán megkezdődött a német arany gyors apadása is, úgy hogy 1920 végén már csak 1152 millióval rendelkeztek belőle. Hasonlóképp leapadt az amúgy sem jelentékeny devizakészlet is, tehát a jegybankok tartalékai az árubehozatal többletét akkor se soká fedezhették volna, ha e tartalékok nem a valutáris feladatok — a bankjegyfedezet — céljaira kellettek volna. Külföldi vagyona — befektetések és értékpapírok — Ausztriának és Magyarországnak a háború előtt sem sok volt, Németország pedig a békeszerződés folytán kb. 30 milliárd márkányi külföldi vagyonának a háborúban megmaradt részét elvesztette,

.4 semleges országok aranya.

A semleges országokban persze más volt a helyzet, ők hadiszállításaik révén megsokszorozták aranykincsüket, amit a következő táblázat mutat:

		Aranytartalék az év végén, millióban	
		1913	1921
Dánia	korona	73	228
Németalföld	forint	151	636
Norvégia	korona	44	147
Spanyolország	pezeta	480	2.456
Svájc	frank	170	543
Svédország	korona	102	282

Az arany megoszlása.

Már ekkor megnyilvánult az aranymegoszlásnak az az egyenlőtlensége, amely később súlyosan megzavarta a világ gazdaság egyensúlyát. A győztes hatalmak ugyanis annál inkább ragaszkodtak az aranyvalutához, Iliivel az aranymegoszlás az ő hatalmi helyzetüket erősítette. Vámpolitikájukkal azonban megakadályozták, hogy az aranyban szegény országok kellő mennyiségű irú szállításával tegyenek eleget fizetési kötelezettségeiknek, majd — mikor az utóbbiak ennél fogva nem tudtak mivel fizetni, a külföldi kölcsönökkel szerzett rossz tapasztalataik folytán újabb hitelek nyújtásától is elzárkóztak, így előbb az adós országokban, majd visszahatáskép a hitelező országokban is megerősödött az önellátási törekvés s az ezzel járó felfokozott, a háború irányában ható gazdasági nacionalizmuâ.

A szövetséges hatalmak eladósodása.

A központi hatalmak elvesztették külföldi vagyonukat, de a külfölddel szemben nem adósodtak el, mert csak néhány európai országgal kereskedhettek s mert hiteleket nem igen kaplák. Az eittente-hatalmak azonban a semlegesekkel szemben, legfőképp pedig egymás közt hallatlanul eladósodtak. Anglia, mint minden háborúban, most is bőven pénzelte szövetségéit, de hogy a világháborúban meg äz ő pénzügyi ereje sem volt *elég*, jp&agánakis igénybe kellett vennie az Egyesült Államokat. így a hadviselő országok az angol-szász hatalmaktól a háború s az újjáépítés céljaira ft következő kölcsönöket vették fel:

	U.S.A.-tól millió dollár	Angl: millió
Belgium	377	9
Franciaország	3.341	684
Lengyelország	136	6
Nagybritannia	4.136	—
Olaszország	1.648	593
Oroszország	193	655
Más államok	271	170
<i>összesen</i>	10.102	2.017

További háborús hiteleket nyújtott a szövetségese-
seknek:

Franciaország	8.744 millió frankot
Olaszország	2.654 „, „ lírát

A kisebb összegeket a brit dominiumok s semlegesek is folyósítottak.

A szövetségközi adósságok.

Ezen a néven ismeri a világ a háborús adósságokat, amelyek vészes hatásukat a világgazdaságban a leg-
újabb időkhöz éreztették. Általuk lett Anglia hitelező or-
szágból egyszersmind adós ország, az Unió pedig adós-
ból hitelező. Az előbbi tény számunkra inkább csak
szimbolikus jelentőségű, az utóbbi azonban döntő fon-
tosságú.

Az első világháború kezdetéig az Unió polgárai kb.
5—6 milliárd dollárral tartoztak Európában, ezzel
szemben kb. 3 milliárdnyi követelésük volt. A háború
folyamán szállításaikkal az adósságot lelőrlésztették,
emellett, mint láttuk, 10 milliárdot kölcsönöztek a szö-
vetségeseknek. Az államközi kölcsönök mellett a hábo-
rúban s az azt követő években a magánosok is sok hi-
telt nyújtottak külföldre, ahogyan ezt Latin-Amerikával
szemben már régebben gyakorolták.

A *Morgan-bankház* s a kölcsönök többi közvetítői
óriási propagandával igyekeztek a befektető közönség
érdeklődését felkelteni s az, Angolok iránt érzett szimpá-
tiája dacára, elsősorban üzleti szempontból fektette
pénzét a kibocsátott címletekbe, meg akarta utána
kapni a kikötött kamatot.

A szövetségeseik azonban — akik előtt a legkedve-
sebb jelszó volt: *le boche payera*. azaz: a németek meg-
fizetik (a háború költségeit) — ragaszkodtak ahhoz,
hogy csak annyit fizetnek háborús adósságaik címén,
amennyit nekik, egyéb kötelezettségeik mellett, a le-
győzöttek, elsősorban Németország, megfizetnek. Mivel
— mint látni fogjuk — a németek a velük szemben tá-

masztott követeléseknek nem tettek— s jórészt a győzők hibájából — nem is tehettek volna eleget, ennél fogva az adós entente-államok sem akartak hitelezőiknek fizetni, de a későbbi fejlemények után már ha akartak, som igen bírtak volna. Anglia pedig, amely világbankári presztízse érdekében igyekezett a saját kötelezettségeinek is eleget tenni, Amerikával szemben ugyancsak azt az álláspontot képviselte, hogy csak annyit fizet, Amennyit szövetségesei neki fizetnek adósságai után. Amerika azonban, amely most a világ hitelezőinek élén Anglia helyét elfoglalta, nem volt szellemileg felkészülve ennek a feladatnak ellátására. Angliában tudták, hogy *az* adósok végső fokon csak áruban fizethetnek, miért is Anglia évente több száz millió fonttal több értékű árút hozott be, mint amennyit kivitt. Amerika azonban egyre erősebben vámvédő politikájával az ilyen behozatali többletet megakadályozta, sőt minden évben sokkal többet exportált, mint amennyit behozott, vagyis nem adott módot adósainak kötelezettségeik teljesítésére. Egyedül nemesfémekkel törleszthették ezek adósságaikat, ezáltal aranyvalutájuk vagy az aranyhoz kötött pénzrendszerük megingott s aranykincsük kimerülése után külföldi viszonylatban fizetéképtelenné lettek. Ez viszont odahatott, hogy azok az országok, amelyek odáig tőkefeleslegeiket tőkében szégyenebb vagy tőkére éhesebb országokban helyezték ki, ettől elzárkóztak s így a nemzetközi gazdasági élet vérkeringését — amely ugyanúgy megkívánja a hitelt, mint a belföldi forgalom — elköttették.

A Johnson act.

Az Uniónak ez elzárkózó politikáját az 1934 évi *Johnson-act* szentesítette, amely megtiltotta, hogy akár köz,- akár magánhitelt nyújtsanak olyan országokba, amelyek az Unióval szemben fennálló fizetési kötelezettségeiknek nem tettek eleget. A legújabb időkig csupán a viszonylag kis összeggel tartozó *Finnország* fizetett pontosan; aa Unió tehát, amely 1924—28 közt 5.758

millió dollárnyi külföldi kölcsönt bocsájtott ki, 1934—38 közi csupán 150 millió új kölcsönt engedélyezett, ezeket is jórészt politikai célzattal. Ez a törvény akadályozta eleinte a második világháborúban, hogy az Unió hiteleket nyújtson Angliának, amit előbb a „*lend and lease*“ törvénnyel kerültek meg, vagyis azzal, hogy a kormányt felhatalmazták hadianyag kölcsönadására; mívégre belátták, hogy a háborús kölcsönök behajthatatlanok s a Johnson-actot hatályon kívül helyezték.

Az államháztartások helyzete.

A hiteláradat ellenére persze a költségek oroszlán- ' részét minden államnak magának kellett fedeznie. A kormányok a nemzeti jövedelmeknek odáig elképzelhetetlenül nagy hányadát vették igénybe a háborús célok érdekében. Csak kevesen voltak — mint Angliában *Kitchener* — akik egyáltalán lehetségesnek tartották egy többéves háború finanszírozását. De a fejlett ipari államok korábban ismeretlen bevételi forrásokkal is rendelkeztek. A mai adóztatás megragadja a gazdasági élet minden ágát és tevékenységét, a rugalmas — ércfedezeti arányhoz nem kötött — bankjegy- és hitelpolitika hajlékonyan látja el az állam hitelszükségleteit. A legfontosabb azonban az, hogy a termelés növekedése folytán a haladottabb németek jövedelmi fejátlaga sokkal magasabb volt, mint a korábbi háborúk idején s mennél magasabb a jövedelem, annál nagyobb részét veheti igénybe az állam. Másszóval ma a tőke- és munkaerő egyre nagyobb hányada juthat katonai célokra. így vált lehetővé, hogy az utolsó pénzügyi békeév — 1913 vagy 1913—14 — után a főbb háborús hatalmak *kiadásai* a következőkép alakultak (milliókban):

	1913	1914	1915	1916	1917	1918	
Magyarorsz.¹	korona	2.345	6.670	12.343	10.911	12.251	6.906 ⁶⁾
Ausztria	korona	3.325	17.357				
Németorsz.³	márka	3.330	9.652	26.689	28.780	50.035	48.059
Anglia	font	198	560	1.559	2.198	2.696	2.579
Franciaorsz.	frank	5.172	10.005	22.804	32.945	41.679	54.537
Olaszország	lira	3.059	5.954	12.712	21.776	26.656	25.299 ⁴⁾
U. S. A.	dollár	986	1.019	1.053	1.043	2.406	14.115

A fenti számok a pénzértéknek időközben volt romlását nem tüntetik fel, de még annak számításba vételével is sokszoros az emelkedés. *Aranydollárban* kifejezve ugyanis a főbb hatalmak *háborús kiadásai* a következők voltak:

Központi hatalmak	Háborús kiadás millió ar. dollár	Szövetségesek	Háborús kiadás millió ar. dollár
Németország	37.775	U. S. A.	22.625
Monarchia	20.623	Anglia	33.334
Törökország, Bulgária	2.245	Brit birodalom	4.494
	60.643	Oroszország	22.594
		Olaszország	12.414
		Más országok	3.964
			101.426

Az államadósságok

a világháború előtt és után a következő képet mutatták:

			millió		millió
Magyarország	1914. VI.	korona	7.064 ⁵⁾	1918. X.	25.455
Ausztria	1913. XII.	„	11.203	1920. VI.	59.342
Németország⁶⁾	1914. III.	márka	5.158	1919. III.	156.452
Anglia	1914. III.	font	706	1919. III.	7.481
Franciaország	1914. VII.	frank	34.388	1920. XII.	297.368
Olaszország	1914. VI.	lira	15.766	1920. VI.	133.301
Oroszország	1914.	rubel	9.888	1917.	25.221
U. S. A.	1914. VI.	dollár	1.188	1919. VI.	25.482

1) Az 1914-es adatok egymással szemben való aránytalantága onnan ered, hogy egyes országok költségvetési éve a naptári év, másoké viszont átnyúlik a következő naptári évre.

2) 1918. VII. 1. — X. 31.

3) A tagállamok kiadásai nélkül.

4) Adósságszolgálat és az államvasutak kiadásai nélkül.

5) Az osztrák államadósságokhoz fizetendő járulék tőke értéke nélkül.

6) Csak a birodalom adósságai.

Bár — mint mondtuk — a pénz értéke időközben mindenütt — az Uniót kivéve — csökkent, Anglia államadósságai aranyértékben is 8-szorosan, Amerikáéi pedig 11-szeresen emelkedtek. Kamatoztatásuk és törlesztésük a legtöbb helyütt az állami bevételeknek s ezeken át a nemzeti jövedelemnek oly nagy százalékát foglalta le, hogy az államok ebből folyó kötelezettségeiknek nem bírtak eleget tenni. Csak az Unió volt erre képes, meri ott a háború előtt viszonylag csekély volt a szövetségi adósság, úgy hogy az megtízszerezve is csak mintegy 8%-át tette ki a nemzeti vagyonnak,

Anglia dilemmája.

Egyedül kamatra s törlesztésre többet kellett fordítania, mint a háború előtti állami kiadások teljes összegét. Amúgy is megnövekedett közterhei ezáltal oly nyomasztóan hatottak a termelésre és oly kedvezőtlenül befolyásolták az angol ipar versenyképességét, hogy döntően közrehatottak az angol font 1931. évi leértékelésére és arra, hogy Anglia a nyílt védővám politikájára térjen át.

A tengerentúli verseng.

Az európai termelésnek tehát a háború folytán a megszorodott közterhek következtében hallatlanul megnőtt holt terhet kellett hordoznia. Pedig e termelésnek nemcsak a háborús hiányok pótlására lett volna könnyítésekre szüksége, hanem azért is, hogy megállja helyét a világgazdaság kiélesedett versenyében. De rohamosan fejlődtek ez évek alatt az Unió más termelési ágai is s gyors volt a fejlődés más tengerentúli országokban is. A négy nagy gabonakiviteli ország — Kanada, az USA, Argentina és Ausztrália — búzával bevetett területei az 1905—14 év 32 millió hektár átlagról, az 1919-24. évek átlagában 44 millióra, nőtt. Argentínában a szarvasmarhák „száma 1914 1922 közt 26 millióról 37 millióra emelkedett. Az „újjgazdagok“ mohósága és társadalmi esetlensége

ezekben az országokban is hasonló gúnyt és kritikát váltott ki, mint a hadikonjunktúra és az infláció idejében Középeurópában. Az Unió ipari termelése 1914—19 közt 153%-kal nőtt és megindult a *japán* ipar rohamos fejlődése is. Most pedig, a hadiszállítások megszűntével, az aranyáradat elapadásával ez a túlfejlesztett termelési berendezkedés olcsóbb, békeárakon is hajlandó volt szállítani, hogy piacait el ne veszítse.

A tengerentúli termelés olcsósága.

Es képes is volt árai nagymértékű leszállítására. A gyéren lakott területek mezőgazdasága kisebb *földjárdékkal, földbérleti díjjal* kellett, hogy számoljon, mint az európai. Az óriási gabonaterületek a gépek segítségével ha nem is olyan intenzíven, de olcsóbban voltak művelhetők. Az amerikai farmerek a technikai-mechanikai újításokkal szemben, polgári gondolkodásuk folytán fogékonyabbak voltak, mint sok európai ország konzervatív parasztsága. Az amerikai szénbányák és más bányák még csak a legkedvezőbb fekvésű nyersanyag-előfordulások olcsó kitermelésére szorítkoztak. A tömegcikk gyárai már az óriási belső piac ellátása céljából is oly- arányban összpontosították és gépesítették termelésüket, hogy magasabb munkabérek mellett is olcsóbban termeltek, mint a most még több kis országra szabdalt óvilág üzemei. Amott a mozgó tőkék bősége révén fölös mennyiségű és olcsó hitel, itt a politikai bizonytalanság s a pénzelértéktelenedés veszélye miatt kevés és drága. Csökkent munkaképesség és munkakedv, vagyonmentő nem pedig termelési célokat kereső tőkék: így készült fel Európa az új, a gazdasági háborúra.

Az átmenetgazdaság problémája.

Pedig ha valaha, most volt életbevágó kérdés a munkáskezek foglalkoztatása. Az óriási hadiüzemek leálltak, munkásaik kenyerüket veszítették, a leszerelt katonák milliói munkát kerestek. Európa újból való

felszerelése és ellátása adott volna is elég munkát, ha meglették volna a szükséges nyersanyagok. Mindezt egy bizonyos idő elteltével mégis pótolni lehetett. De sokkal nehezebben vagy egyáltalán nem megoldható problémát jelentett a legtöbb országban a kiviteli piacok kérdése. Az európai agrárállamok — mint láttuk — nem bírtak megmérkőzni a tengerentúli versenyyel. Az ipari államok piacai pedig megszűkültek vagy bezárultak, Oroszországnak a külforgalomból való csaknem teljes kikapcsolódása, Japánnak a kelet-ázsiai piacon való előretörése, Latin-Amerikának s a brit dommiumo'knak iparosodása folytán. A technika fejlődése itt újabb nehézségeknek volt az okozója. így az olajmotorok elterjedése s a villamosítás különösen a nagymértékben kivitelre dolgozó angol szénbányákat, a gyapot, majd a műfonalak térhódítása s az olcsó munkerővel dolgozó textilipar Keletázsiban és másutt az angol gyapjuipart sújtották máig is orvosolhatatlan módon. A „*distressed areas*“, a walesi, lancashirei angol nyomortelepek, hiába sztrájkoló és lázongó munkásaikkal a legújabb időkig sokat foglalkoztatták a törvényhozást és a közvéleményt.

A munkanélküliség.

így indult meg a világon a legújabbkori munkanélküliség első nagy hulláma, amely 1918 után helyenként s időnként olyan arányokat öltött, hogy központi problémájává lett a világgazdaságnak s azok a nagy változások és katasztrófák, amelyeknek azóta tanúi voltunk, főképp e kérdés megoldatlanságára vezethetők vissza. E jelenség mélyebb okaival később foglalkozunk; itt csupán felsoroljuk, hogy az előbb említett okok folytán az Unióban 1920 második felében, Angliában és a semleges országokban főképp 1921-ben indult meg a munkanélküliség nagy felduzzadása. Németországban akkor még az inflációs álkonjunktúra szívta fel a munkanélkülieket. Az utódállamok ez időből való statisztikája még hiányos, de az itt lejátszódott politikai földcsuszamlás ezeket az éveiket nem is teszi az

összehasonlításra alkalmasakká. Reájuk is áll azonban, hogy a pénzromlás átmeneti kereseti lehetőségeket nyújtott a munkanélküliek egy részének.

Mindezek illusztrálására álljon itt néhány adat:

	Munkanélküli, a munkásszervezetek tagjai %/o-ában					
	1911/13	1919	1920	1921	1922	1923
Németország	2.1	3.4	3.2	3.0	1.0	5.6
Anglia	3.4	1.8	1.9	13.5	15.8	12.2
Németalföld	3.5	10.6	6.7	11.6	12.3	12.3
Svédország	5.1	5.8	4.5	23.6	25.1	14.8
USA (Massachusetts)	8.4	8.4	13.2	27.6	15.5	6.4
Dánia	8.1	13.1	7.0	15.5	19.2	12.9
Kanada		3.3	3.6	12.9	8.2	4.7
Ausztrália	5.6	6.7	5.9	10.8	9.5	7.6

Amíg Anglia nehéz problémáival küzdött, a viszonylagos gazdasági nyugalom szigete Franciaország lett. Nem annyira azért (amire hivatkozni szoktak), mert az elpusztított területek újjépítése sok munkaalkalommal szolgált, hiszen munkaalkalom, az emberi szükségletek teljesebb kielégítésére mindenütt volt bőven ; inkább azért, mert az ipari országok közt Franciaországban volt a legnépesebb földtulajdonos-réteg % mert a stagnáló népességű Franciaországban csökkentette a háborús vérveszteség a legkatasztrófálisabban a keresőképes férfiak számát. A francia gazdasági válság tkp. csak 10 év múlva tört ki; addig Franciaország volt a világháború utáni időszak legfőbb bevándorlási országa. A külföldi — jelentékeny hányadban olasz — munkások pedig alkalmas szelepül szolgáltak a francia gazdaságpolitika számára a munkapiac szabályozásánál. Jó konjunktúrában beengedték őket, munkaengedélyt adtak nekik, rossz konjunktúrában ezt megtagadták, vagy kiutasították őket. Mindez viszont egyik indoka volt a későbbi, a kivándorlást perhorreszkáló olasz népesedési politikának.

A forradalmak.

Itt állott tehát Európa a legsúlyosabb gazdasági problémák közepette,

Most, hogy a háborúnak vége volt, rövid ideig mindenki örült a nyugalomnak, mint ahogyan azt *Remarque* és *Hemingway* megírták: 1918 novemberében az angolszász országokban megülték a „*thanksgiving day*“-t, a hálaadás napját, a legyőzött népek pedig még nem tudták, mi vár rájuk. De csakhamar feltornyosultak a bajok. A háborúnak vége volt de az aranykor nem jött el.

A győzteseknél természetesen inkább csak felfokozott várakozásban nyilvánult ez a nyugtalanság, hiszen egyrészt fegyveres erejük ép maradt, másrészt úgy érezték, övék a világ s kormányaiknak lesz erejük az ígéretek beváltására; ezenfelül fokozódtak a feljük irányuló tengerentúli szállítmányok s ellátási helyzetük szemlátomást javult. A legyőzött országokban azonban a gazdasági helyzet túl lassú javulása vagy éppen romlása, a szociális és politikai bizonytalanság s a mindezeket felhasználó propaganda forradalmi megmozdulásokat váltott ki a tömegekből. A háborús összeomlással járó 1918 *októberi és novemberi* magyar, osztrák és német forradalmakat nem számítjuk ide, mert ezek — mint a háborúvesztés közvetlen velejárói — nem annyira szociális, mint inkább politikai forradalmaknak tekinthetők, bár természetesen társadalmi és gazdasági okok is váltották ki őket. De ide számítandók az 1919 *márciusi* magyarországi *proletárdiktatúra*, az 1919 januári berlini Sparfcrcus-felkelés s az 1919 februári *müncheni* lázadás. Továbbá a győztes államok közül az *olaszországi* 1919 évi agrárjellegű s az 1920—21 évi főképp ipari jellegű forradalmi megmozdulások.

II. VERSAILLES ES A NÉPSZÖVETSÉG.

Wilson 14 pontja.

Az első illetékes megnyilatkozás, amely a világ újjárendezésénél követendő elveket lefektette s amely valamennyi hasonló program között a legnagyobb hatást gyakorolta a világ közvéleményére, már a háború folyamán, 1918. január 8-án látott napvilágot. A 14 pont, ismert politikai követelményei mellett, vázolta a gazdasági célkitűzéseket is, amelyek megvalósítását Wilson az egészséges világ gazdaság s az általános jólét előfeltételének tekintette: a tengerek szabadságát, a gazdasági határok lehető lebontását, egyenlő jogokat a külkereskedelemben minden nemzet polgárainak és egyenlő elbánást a gyarmati kérdésben, ideértve magukat a gyarmati népeket is. Nem foglalkozunk itt azzal, kellő alapjául szolgálna-e a fenti elvek megvalósítása egy egészséges és igazságos gazdasági rendszernek, mert a 14 pontnak nem is kell ilyen, eredeti célján túlmenő elvi jelentőséget tulajdonítani. Nem ismertetjük itt a különböző államok politikai vezetőinek egyéb hasonló nyilatkozatait sem; elég, magára a *versaillesi békeszerződésre* hivatkoznunk, amely a wilsoni gazdasági és társadalmi elveket kodifikálta.

A munkások védelmében.

Az 1919. június 28-án aláírt, a főbb szövetkezett hatalmak és Németország között kötött szerződés XIII. részében — ilyen rendeltetésű okmányokban egészen újszerű módon — leszögezi a munkáspolitikában megvalósítandó főbb követelményeket. Megállapítja, hogy a munkát nem szabad pusztán árucikknek tekinteni, elis-

meri a munkások és munkaadók szervezkedési jogát, követeli a civilizált emberhez méltó életszínvonalat biztosító munkabért, a napi 8 órai munkaidőt, a heti pihenőnapot, a gyermekmunka tilalmát, a fiatalkorú munkások védelmét, a nőknek a férfiakkal egyenlő elbírálását a munkabér tekintetében s a munkásvédelem kiterjesztését minden munkásra, akár polgára az az illető államnak, akár nem. Más helyen foglalkozunk még a kérdéssel, mennyiben elegendőek a felsorolt követelmények a társadalmi béke s az igazságos társadalmi rendszer megvalósításához. Itt csak a deklaráció történeti fontosságát húzzuk alá. Itt szabták ki ugyanis az irányát a felfokozott munkásvédő társadalompolitikának, amelynek terén az elmúlt évtizedekben a világ államai valósággal versenyeztek egymással. Nem mintha itt valami egészen új kezdeményezésről lett volna szó; hiszen éppen a múlt század második felében kezdődő s az első világháborúig tartott, sokak által liberálisnak nevezett korszak teremtette meg az átfogó társadalompolitikát s főleg Európa e téren, mu a versaillesi szerződés idejéig is messzire haladt. De most először foglalták ez elveket nemzetközi szerződésbe és — a számos részleges vagy magánjellegű nemzetközi megegyezés és szervezet után — most alkották meg a társadalompolitika hivatalos nemzetközi szervét, a nemzetközi munkaügyi hivatalt.

A nemzetközi munkaügyi hivatal.

E hivatal, amelynek maradványai a második világháború eseményeinek hatása alatt nemrég költöztek át *Kanadába*, 1919 óta a népszövetség kiegészítő szerveként működött. A népszövetség valamennyi tagja, de néhány más állam is tagjai sorába lépett s benne kormány-, munkás- és munkaadó küldöttekkel képviseltette magát. E szervezet irányt mutatott a társadalompolitikai, munkaügyi törvényhozási tevékenységben, egyezménytervezeteket dolgozott ki a nemzetközi vonatkozású szociális kérdésekben, (e háború kitöréséig 63 nemzetközi társadalompolitikai egyezményt kötöttek

meg az államok e szervezet kezdeményezésére) és tudományos kiadványai nélkülözhetetlenekké váltak a társadalmi kérdésekkel foglalkozók számára. Amikor már anyaintézménye, a népszövetség csak árnyékeletet élt, a munkaügyi szervezet működésének fontosságát még általánosan elismerték. Amíg ugyanis egy hivatását betöltő népszövetségnek a közgondolkodásban hiányoztak az előfeltételei, addig a munkaügyi szervezet annak az uralkodó felfogásnak a jegyében működött, hogy a közhatalom egyik legfőbb feladata a gyengéket a létért folyó küzdelemben támogatni, a szociális egyenlőtlenséget csökkenteni, a munkaszerződés feltételeit szabályozni s a jótékonyságot az intézményes segítséssel felváltani. E kérdésben tehát a Versailles! szerződés követelményei nagyjából megvalósultak; egyéb és ennél is lényegesebb elvi megállapításainak érvényét azonban részben a szerződés más pontjai rontották le, részben pedig azok a végrehajtás során szenvedtek hajótörést.

A versaillesi szerződés rendelkezései.

Ha valahol, úgy Magyarországon ismeretesek a *párisi környéki békek*, hibáikkal és tévedéseikkel együtt; ezért csak röviden idézzük fel a Németországra kényszerített szerződés gazdasági rendelkezéseit. A munkásvédelemről szóló 23. §-t, amely a nemzetközi munkaügyi szervezetben intézményesült, már ismertettük. „A 118. § lemondatta Németországot a külföldön élvezett jogairól, előjogairól és kapitulációiról (a haladottabb államok polgárai által fejletlenebb országokban, pld. Kínában, Törökországban, Egiptomban élvezett különleges jogokról). Németország kötelezte magát, hogy öt éven át megadja a legtöbb kedvezményt a szövetséges hatalmak mindegyikének (vagyis mindazokat a kedvezményeket, amelyeket kereskedelmi szerződéseiben bármely államnak megad), anélkül, hogy maga is igény tartana erre a szövetségesek részéről. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy a területükön való szabad közlekedés és szállítás tekintetében egyenlő elbánásban részesítik a népszövetség minden tagállamának polgá-

mit és i. t. Fontosabb gazdasági következményei voltak azonban a szerződés ismert területi rendelkezéseinek.

A területi rendelkezések.

A szerződés értelmében Németország területéből jutott

Franciaországnak	14.522 km ²	1.874.000 lakossal ¹⁾
Belgiumnak	1.036 „	60.000 „
Dániának	3.993 „	166.000 „
Litvániának	2.657 „	141.000 „
Lengyelországnak	46.142 „	3.855.000 „
Danzignak	1.914 „	331.000 „
Csehszlovákiának	316 „	49.000 „
összesen	70.580 „	6.476.000 „

kisebb részben népszavazások eredményeképp, túlnyomórészt azonban a békeszerződés feltétlen rendelkezései értelmében.

Egy terület elcsatolása nem feltétlenül szegényíti a megcsonkított ország lakosságát (egyes csoportok, pl. az állásukat vesztő köztisztviselők, kivételével), ha az elszakított terület s az anyaország között volt gazdasági érintkezés feltételei nem változnak meg. Ha azonban — mint az adott esetben is történt — az elcsatolt területek olyan országhoz kerülnek, amely többé vagy kevésbé elzárkózó gazdaságpolitikát folytat, akkor a régi gazdasági kapcsolatok elszakadása mind az anyaország, mind az elcsatolt rész gazdasági egyensúlyát megzavarhatja. Így a német ipar számára az adott esetben nehézségeket jelenthetett, hogy Felső-Sziléziával, különösen pedig Lotharingiával a német vasérc-termelés 70%-a, cinktermelés 68% -a és ólomtermelés 26%-a került idegen fennhatóság alá.

¹⁾ Az 1910. évi népszámlálás szerint.

A német gyarmatok elvétele.

A szerződésnek ez a pontja súlyosan érintette a németek önérzetét, de az adott időpontban nem hatott vissza oly károsan a német gazdasági életre, mint az egyéb területi rendelkezések. A 2.953.000 km² területű s a háború előtt kb. 15 millió lakosú német gyarmatbirodalom még nem játszott jelentős szerepet az ország gazdasági életében. Mindössze kb. 20.000 német élt rajtuk s a német külkereskedelemnek alig %%²-a irányult oda. A németek azonban azzal érveltek, hogy az újjonnan szerzett gyarmatok még csak a kiaknázás kezdetén állottak s hogy a német lakosság szaporodásával fokozott szükség lett volna azokra. A közelmúlt évek, amikor a kivándorlási országok egyre inkább elzárkóztak s a növekvő protekcionizmus egyre bizonytalanabbá tette a nyersanyagokban szegényebb országok ellátását, alátámasztották ezt az érvelést.

A Saarvidék.

Németország ez egyik legfontosabb bányaterületének 15 évre a népszövetség igazgatása alá helyezése egyaránt tekinthető politikai és gazdasági rendszabálynak. Politikai szempontból a francia „*sécurité*“, a biztonság vágyát volt hivatva szolgálni, a Saarvidék ugyanis Németországnak Franciaország felé legmesszebbre benyúló területe, gazdasági szempontból pedig az volt a megokolás, hogy miután a lotharingiai érctelepek Francia országhoz kerültek, biztosítani kell az acélgyártáshoz szükséges széntelepeket is, annál inkább, mert a háború nagy pusztítást okozott a francia szénbányákban. Persze, ha az országhatárokon át is úgy lehetett volna kereskedni, mint a határokon belül, akkor e szempontból lényegtelen lett volna, kinek az igazgatása alatt áll a Saarvidék. Így sem érte meg azonban — bár kb. 40%-kal növelte a francia szénellátást — hogy általa újabb súrlódási felület támadt Németország és Franciaország közt.

A leszerelés.

A békeszerződés katonai pontjai Németországnak csak 100.000 főnyi hadsereg és kisszámú hajóhad fenntartását engedélyezték. Mivel azonban így Németország gazdasági érdekeit a külfölddel szemben nem tudta kellő erővel alátámasztani, ismételten kárát vallotta az egyoldalú leszerelésnek. Bár Wilson negyedik pontja nem csupán Németországra nézve állította fel a leszerelés követelményét, azt csak az Egyesült Államok vették komolyan s bizonyos mértékig Anglia. A legtöbb európai állam azonban tovább is folytatta a fegyverkezést, míg 1933-tól kezdve Németoi szag is újra beállt a versenybe s az minden koráílbít meghaladó lendületet vett.

A Népszövetség.

A Genfben összeülő népszövetség — pontos nevén a nemzetek társasága — már a nevében sem fedte egészen a tényeket, mivel nem annyira a nemzetek, mint — egy' publicistánk szavával — a kormányok nemzetközi szervezete volt. Ezzel nem azt kifogásoljuk, hogy ott nem a népek jöttek össze és határoztak — ami lehetetlen — hanem elismerjük az aggály indokoltságát, hogy az ott összegyűlt kormányférfiak és diplomaták eltávolodtak a széles tömegek akarától, amelyeknek egy jobb világ után való vágyakozása a népszövetséget voltaképen kikényszerítette. A politikusok, hatalmi törekvésektől és a mögöttük álló politikai és gazdasági csoportok érdekeitől vezettetvén a népszövetség ideális célkitűzéseit meghamisították vagy legalább is elerőtlenítették. Arra azonban már nehezebb felelni, jobb lett volna-e, ha a tömegek vágyai és kívánalmai valamilyen formában közvetlenebbül érvényesülnek a testület tevékenységében? Itt sokan a *szentszövetségre* hivatkoznak, amely ugyan abszolutisztikus alapon s inkább a kiváltságosak, mint az össznépeesség érdekében rendezte Európa ügyeit, mégis több belátást tanúsított a nemzetközi kérdésekben, mint Versailles s a népszövetség urai. Mi

nem tárgyaljuk a szentszövetséget, mert azt valjuk, hogy nem képzelhető más, hivatása magaslatán illó népszövetség, mint amelyet a benne tömörült népek öntudatos és tevékeny együttműködése hordoz.

A békeszerződések történetéből azonban ma már tudjuk, hogy *Wilson* leginkább azért nem bírta akaratát Párizsban a túlzókkal szemben keresztülvinni, mert közvetlenül a háború után az amerikai közönség a nagy világ ügyeivel való kényszerű törődés után hirtelen visszatért régi elszigeteltségébe és közönyébe s így *Wilson* a közvélemény hátvédje nélkül hadakozott Párizsban, hazatérvén pedig a kongresszus egészen dezavualta őt; a bosszúszomjas *Clemenceau*, miután megszerezte hazájának a legnagyobb diadalt, abba bukott bele, hogy Németországot nem gyengíthette meg a versaillesi béke határozatainak túlmenően. *Lloyd George* pedig az 1918-as angliai „*khaki-választáson*“ a szociális ígéretek mellett elsősorban németellenes sovinizta jelszavaival szerezte meg a túlnyomó többséget. A tömeg egyes szuggesztív egyéniségek és jelszavak hatása alatt foglal állást és nem véletlen az, hogy a kegyéért versengő elvek és politikusok közül melyekre és kikre hallgat. A első világháború végeztével a világ igazságos megszervezésének vágya csak határozatlan ködképként fészkelte be mrgát rövid időre az emberek agyába, hogy csakhamar újból elenyésszen a csoportérdekek sokkal kézzelfoghatóbb valósága előtt. A világ nem volt érett egy igazi népszövetségre.

A népszövetség elvei.

Pedig a népszövetségi alapokmányban lefektetett elvek is jó szándékban fogamzottak. Nemzetközi együttműködés, béke és biztonság, a nemzetközi jog uralma, a szerződések szentsége, az igazságtalan szerződések békés megváltoztatása, általános leszerelés, a vitás Krdeések egyeztetése, munkásvédelem, nemzetközi bíróság, a gyarmati népek jogai, a kereskedelmi akadályok eltörlése — az emberiség legjobbjai remélték akkor, hogy a népszövetség új aranykorba vezeti a világot. Őt nagy-

hatalom írta alá az okmányt s remény volt rá, hogy a kívül maradt kettő is belép. 1920-ban 45 a tagállamok «zárna, 1922-ben belép Magyarország. 1926-ban Németország. Elkövetkeznek a megbékélés állomásai; a genfi jegyzőkönyv 1924-ben, a locarnoi egyezmény 1925-ben, a Thoiry-i találkozó 1926-ban, a genfi leszerelési és a világgazdasági konferenciák 1927-ben . . . már csak Oroszország nem tagja és — baljós jelenség — éppen az az *Unió*, amelynek elnöke a népszövetség szellemi apja, nem lép a tagok sorába, amiképp nem írja alá a versaillesi szerződést sem, hanem különbékét köt Németországgal. A mindig vámvédő és elszigelelődéspárti Unió mit is keresett volna a népszövetségben? Azok az amerikaiak pedig, akik belátták, hogy a Lékeszerződések kisemmizték a wilsoni elveket s hogy formában a népszövetség csak a győzelem biztosítását szolgálja, a legkevésbé érezték magukat hivatottnak, hogy honfi társaikat oda becsalogassák.

Mindennek ellenére azonban a népszövetségben mégis megszólalhatott időnként a világ Közvéleménye s munkásságát a megrendült államháztartások szanálása, egyes konfliktusok elsimítása stb. terén nem kell lekicsinyelni. Igazi célját persze, a nemzetközi jogrend megteremtését, nem sikerülhetett elérnie.

A népszövetség sikertelenségének okai.

Már a versaillesi szerződésről is kimutatták, hogy bármily kegyetlenek s észszerűtlenek voltak rendelkezései, nagyobb baj volt ennél a végrehajtásuknál tanúsított makacsság és szűk látókör. Ha pld. az ígéretek ellenére rárótták Németországra a következő fejezetben ismertetendő jóvátételt, ez súlyos megpróbáltatása volt a német népnek, de mindkét félre kevesebb kárt jelentett volna, ha — legalább engedik a németeket fizetni! És ha a szerződés főcélja volt biztosítani a győzteseket egy jövőbeni német támadással szemben, bizonyára kisebb lett volna a támadás veszélye, ha az intézkedések nem zavarják meg a német fellendülést; hiszen világos hogy egy virágzó nemzetgazdaságban kevésbé fejlődik

ki a revans, a bosszú érzése. Kétségtelen, hogy a német gazdaságpolitika is sok hibát követett el, de a felelősség mégis elsősorban a világhatalom birtokosait terheli. Ha a versaillesi győzők jó gazdaságpolitikát folytattak volna, illetve: ha lett volna gazdaságpolitikájuk, nem kellett volna kardjukat csörtetniök, hiszen az akkor minden modus vivendibe kapaszkodó Németország bizonyára örömmel csatlakozott volna hozzájuk.

A népszövetség alkotmánya sem akadályozta volna eleve az eredményes munkát; a meglevő hibákat pedig egy életképes szervezet hamar kiküszöbölhette volna. Voltak persze olyan pontjai, amelyek kezdettől kételyeket ébresztettek a komoly munka lehetősége iránt. Ilyen pont volt például a hírhedt lengyel „*nie pozwolim*“-nak, — minden egyes tagállam vétőjogának a többségi határozattal szemben, — a felújítása, ami éppen a döntő kérdésekben tétlenségre kényszerítette a testületet. Ha azonban ennek ellenére, éltek volna a népszövetségi alkotmányban megártott lehetőségekkel, így a szerződések megváltoztatása kérdé-ében s ha mindenekelött a népszövetség főhatalmainak lett volna szilárd elhatározásuk a fegyveres és a gazdasági leszerelést kezdeményezni és szembeszállni a csoportérdekek által hirdert gazdasági nacionalizmus elzárkózási törekvéseivel, ha komolyan vették volna a kollektív biztonság kérdését: akkor valóban a népszövetség korának nevezhetnők ezt a korszakot. Mindez nem történt meg.

És ami fő: hiányzott az a vezéreszme, az alapvető társadalmi kérdéseknek az az ismerete és tisztelete, amely egyedül képesítette volna a népszövetséget arra, hogy a lényeges kérdéseket valóban megoldja.

A társadalmi kérdés.

Már a munkaügyi szervezet ismertetésénél kifejtettük, hogy ez a korszellemet képviselte, amikor a társadalmi kérdést elsősorban a munkás és munkaadója, a munka és a tőke érdekellentétének tekintette. Akkor épp oly kevésbé volt a köztudatban, mint ma, hogy abban a társadalomban, amelyben a dolgozók védelemre, segít-

ségre szorulnak, bizonyára mélyebben fekvő problémák is vannak.

Miután pedig az emberek a háborúban hozzászórtak az állam gazdasági beavatkozásához és irányításához, azt követelték, hogy ez a népjólét érdekében történjék.

Annak ellenére tehát, hogy időközben a legtöbb országban számos háborús gazdasági korlátozást megszüntettek s az állam jónéhány gazdasági funkciót ismét átengedett a magángazdaságnak, a világháború utáni gazdaság- és társadalompolitika, miként a már korábban tárgyalt kereskedelem-politika is az állami beavatkozás növelése, a magángazdaság szabályozása és a szociális védelem kiépítése, tehát a kötöttség, nem pedig a szabadság irányában fejlődött, ami azután, a gazdasági élet megmerevítése és a világgazdasági kapcsolatok meglazítása folytán, hozzájárult a válságok kiéleződéséhez és elmélyüléséhez.

A gazdasági kérdés.

Ha azonban a társadalmi kérdésben a sok esetben végig nem gondolt reformok nem várt gazdasági hatással jártak, a népszövetség gazdaságpolitikájának legfőbb fogyatékosága éppen az volt, hogy voltaképpen nem is volt konkrét és átfogó gazdasági terve és javaslata. Behatóan s nem érdemtelenül foglalkozott a felmerülő problémákkal — a szanálásokkal, a nemzetközi fizetési forgalommal, a kivándorlással, a népességcserékkel, a külkereskedelem akadályaiival stb. — de csak esetenként, mikor egy kérdés kiélesedett, amikor tehát már inkább csak a tüneteket, mint az okokat lehetett megszüntetni. A népszövetség kiváló gazdasági szakértői között — mint *Van Zeeland, Keynes, Cassel, Salter, Rist* stb. — voltak ugyan, akik tudták, hogy a nemzetközi gazdasági viszonylatokat más alapra kellene helyezni, sőt egyesek azt is tudták, hogy elsősorban azzal kellene foglalkozni, mi az előfeltétele az egyes országokon belül az egészséges gazdasági rendszernek (mert csak önmagukban is egészséges nemzetgazdaságok közt fej-

lőhetnek ki egészséges nemzetközi kapcsolatok) — de javaslataik vagy elmerültek a népszövetség iratai közt — amelyek az időközben felépített genfi csodálatos színház egyre több termét töltötték meg — vagy pedig a szakértők is megelégedtek olyan részletjavaslatokkal, melyeknek elfogadását inkább remélhették. Nem javasolhatták a nemzetközi gazdasági akadályok radikális eltörlését, mert saját országuk termelő rétegei — gyárosai, gazdái, munkásai — tiltakoztak ellene. Nem követelheték a szabad bevándorlást, mert a bevándorlási országok kérlelhetetlenek voltak, sőt a rossz gazdaságpolitika által elmélyített válságban még fokozták elzárkózásukat. S főképp nem akadályozhatták meg, hogy saját országukban is a világgazdasági verseny önműködő fékje nélkül, versenyképes árakra, külföldi eladási lehetőségekre kevés ügyet vetve, vámok védelme és szubvenciók támogatása alatt fejlesszenek ki számos termelési ágat. Röviden: a népszövetség hajójában számos belső javítást lehetett elvégezni, de nem lehetett komolyan vizsgálni: jó irányban megy-e a hajó? A népszövetségben sem uralkodhatott emelkedettebb nemzetközi szellem, mint amilyen a tagállamokban uralkodott. Pedig az emelkedettebb nézőpontra annál inkább szükség lett volna, mert a népszövetség a versaillesi békén kívül a többi Páris-környéki béke súlyos örökségével terhelt is indult el röggös útjára.

III. A PÁRIS-KÖRNYÉKI BÉKESZERZŐDÉSEK.

A Paris-környéki békék.

Ha a versaillesi szerződést a volt központi hatalmak többi államaival kötött szerződésekkel összehasonlítjuk, egy fontos szempontból ezeket kevésbé észszerűtleneknek mondhatnók, egy másik, döntő szempontból azonban amannál még elhibázottabbnak. Parisban a németeket tekintették a fő ellenségnek, a megcsonkított többi országban már nem láttak veszedelmes ellenfelet, az újonnan alakult államokat meg éppen szövetségeseikként kezelték. Az utóbbiakkal szemben tehát Hem támasztottak jóvátételi követelést, sőt gazdaságilag segítették is őket, Ausztriától és Magyarországtól pedig már kezdettől fogva sem követeltek oly képtelen arányú jóvátételt, mint Németországtól. Ezzel szemben Németországot távolról sem csonkították meg oly mértékben, mint ezeket s nyugaton a területi változások folytán nem létesültek oly egészségtelen s a fennálló rendszerben oly életképtelen gazdasági alakulatok egy odáig egységes gazdasági és politikai alakulat helyében, mint Közép-Európában. Miután pedig — a nemzetiségeknek tett ígéreteknek megfelelően és a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva — részeire bontották az Osztrák-Magyar Monarchiát, az állami szuverenitás tiszteletében nem akadályozták meg, hogy az új de továbbra is elsősorban egymásra utalt országok a politikai különválást gazdasági különválással, elzárkózással tegyék teljessé. Ezekért a cselekedetekért s ezekért a mulasztásokért vádolják a békeművek szerzőit s a világpolitika további irányítóit „Európa balkanizálásának“ vétkével.

A régi országok.

A versaillesi szerződés megkötése után sorra kerültek a kisebb ellenfelek is, elég vontatottan — hiszen mint az e konferenciák után következő számos más nemzetközi összejöveteleken, a résztvevőknek nem volt oly sürgős a szép páriszkörnyéki vagy olasz üdülőhelyekről ködös hazájukba visszatérni — se huza-vona nagy mértékben fokozta az országok gazdasági és társadalmi zavarait, de végül is

Ausztria 1919. szept. 9-én Saint-Germainben

Bulgária 1919. nov. 27-én Neuillyben

Törökország 1920. máj. 11-én Sèvresben

Magyarország 1920. jún. 4-én Trianonban

illetve mindegyik állam küldöttei az e városkákban álló francia királyi kéjlakok egyikében aláírták a békehatározmányokat. Mint ismeretes, a szerződések folytán

Magyarország területe	325.000	km ² -ről	93.000	km ² -re
Ausztria	„	300.000	„	84.000
Bulgária	„	114.000	„	103.000
Törökország ¹⁾	„	1.791.000	„	763.000
Magyarország lakossága	20.9	millióról	7.6	millióra
Ausztria	“	28.6	„	6.5
Bulgária	„	4.8	„	4.3
Törökország ¹⁾	„	22.6	„	13.5

csökkent.

Az új országok.

Velük szemben két új állam alakult: *Csehszlovákia* »majdnem egészében a volt Osztrák-Magyar Monarchia területéből, 140.000 km² területtel és 13.6 millió lakossal, valamint *Lengyelország* a Német- és Oroszországtól és Ausztriától elcsatolt területből 389.000 km² terü-

¹⁾ Törökország végleges nagyságát csak a lausannei szerződés állapította meg 1923-ban.

lettel és 27.2 millió lakossal. Megnagyobbodtak továbbá a volt központi hatalmaktól, elsősorban Ausztriától és Magyarországtól odacsatolt területek folytán (Románia ezenfelül Oroszország területéből megkapta Besszarábiát):

Olaszország területe	287.000 km ² -ről	310.000 km ² -re
Szerbia (S.H.S. királyság)	87.000	249.000
Románia	1138.000	295.000
Görögország	117.000	130.000
Olaszország lakossága	35.4 millióról	37.6 millióra
S. H. S. királyság	4.5	11.9
Románia	7.3	15.5
Görögország	4.8	5.5

Két új állam alakult tehát, négy állam megkisebbedett, négy másik állam megnőtt; ezek a számok még nem fejezik ki a középeurópai változás gazdasági kártevését. Sokkal inkább megmutatja ezt, ha így mondjuk: egy 52 millió lakosú, viszonylag rendezett, összefüggő gazdasági terület helyében keletkezett — Lengyelországot leszámítva — ói, természetes határokkal nem bíró, régi gazdasági kapcsolataiból nagymértékben kiszakított, egymás ellen a gazdasági nacionalizmus számos fegyverével küzdő, ia volt Monarchiánál jóval kiéleztettebb s ezért gazdaságilag is károsabb hatású nemzetiségi politikát folytató, egymással szemben való elszigetelődésre hajló ország. Hogy ez országok megoldatlan politikai problémái mily mértékben akadályozták a gazdasági megszilárdulást, azt a magyar olvasók előtt részletezni nem kell. Az utódállamok legfőbb gazdaságpolitikai intézkedéseiről pedig — a földreformról és i. t. — később fogunk szólni.

A középosztály problémái.

Itt kell azonban már írni az újabb társadalom-történelemnek talán legégetőbb problémájáról, a közép-

osztály-kérdésről, amelynek szinte minden kórtünete megnyilvánult az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával kapcsolatban. Ismeretes, hogy a *marxi jóslattal*, amely szerint a társadalom középrétegei felőrlődnek a kapitalisták és a proletárok két malomköve között, ellentétben a középrétegek a modern ipari társadalom fejlődésével nem csupán nem haltak ki, sem nem süllyedt tagjaik többsége a proletársorba, hanem a legtöbb helyütt inkább egyre növekvő hányadát teszik ki a lakosságnak, a nemzeti jövedelemnek egyre nagyobb hányadában részesülnek s ennek megfelelően, de egyéb politikai körülmények hatása alatt is mindegyre döntőbb hatalmi tényezővé válnak a nemzeten belül, sőt nem egy helyütt elsősorban ők az államhatalom hordozói. E kérdésekre, általánosabb nézőpontra, még visszatérünk, itt a dolgok megértése érdekében csak annyit mondunk, hogy az üzemi- és tőkeösszpontosítás révén az egyik oldalról, az etatizmus (az állam mngá gazdasági jellegű tevékenysége) és a bürokratizálódás folytán a másik oldalról a középrétegek összképe erősen megváltozott. Bár az u. n. független existenciák, az önálló vállalkozók, tőkésék, kereskedők, iparosok, szabadfoglalkozásnak száma és aránya sem csökkent sok helyütt az összlakosságban, a növekedés nem ezeknek a csoportoknak tudható be, hanem a függő existenciák csoportjainak, a magánalkalmazottaknak, még inkább a közalkalmazottaknak. Közgazdasági szempontból nem csupán azok közalkalmazottak, akiket a statisztika ezen a címen kimutat — ahol kimutatta, mert a foglalkozási statisztikában ezek más kategóriákkal együtt szerepelnek; közéjük számítandók az állami, megyei, városi, községi, társadalombiztosítási, közüzemi alkalmazottakon és állandó jellegű munkásokon kívül az egyházi, törvényes érdekképviselői alkalmazottak, a védőerő tagjai, mindezen csoportok nyugdíjasai is. Mindezek függőségi viszonyban vannak a mindenkori közhatalommal szemben; a függőség azonban kölcsönös. Ők a közhatalom eszközei s egyben támaszai, sőt azt mondhatnók: ők maguk a közhatalom. De az állami beavatkozás fokozódásával már nemcsak az ő existen-

ciájuk függ közvetlenül is a kormányzattól, hanem számos más csoporté is: a hatósági engedélyhez kötött foglalkozásúaké, mint pld. a gyógyszerészek, közjegyzők, sorsjegyarúsítók, az egyedáruk eladói, mint pld. a trafikosok, az állami, községi birtokok bérlői és i. t. E felsorolásban a 20 év előtti viszonyokat tartjuk szem előtt, ma már a függő existenciájú csoportok száma sokkal nagyobb.

Mindezeknél fogva ma egy uralomváltozás közvetlenül is sokkal több ember megélhetését érinti, mint a múltban, nem is szólván még az egyre terebélyesedő állami pénzügyi- és gazdaságpolitika számtalan új meg új, minden ember létalapját befolyásoló eszközeiről. Ha most még az uralomváltozás türelmetlen, nemzeti féltékenységtől fűtött réteget segít a felszínre, akkor egy területnek más országhoz való csatolása szélesebb rétegek anyagi létét veszélyeztetheti, mint korábban.

A közalkalmazottak.

Elsősorban természetesen a közalkalmazottakra áll ez, hiszen az ő feladatuk az új uralmat megszilárdítani s ha ez nem bízik hűségükben, vagy ők nem hajlandók az új uralmat szolgálni, elvesztik megélhetésüket s akkor csak két lehetőség között van választás: vírgy megmaradnak lakóhelyükön, illetőleg az elcsatolt területen és megkísérlik ott a magángazdaságban elhelyezkedni, vagy átköltöznek az óhazába. Az előbbi esetben kedvezőtlen feltételek közt, sokan nem beszélvén az új államnyelvet, hatósági gyanútól kísértén, felajzott nacionalizmusú népesség közepette csak kivételesen azonosíthatják magukat az új rendszerrel s feszítő erőként hatnak vele szemben; az utóbbi esetben pedig az országcsonkítás miatt amúgy is túlszűfolt munkapiacon, új foglalkozási águkban még tapasztalatlanul — legalább is. egy jóidéig — még nehezebben bírnak maguknak új existenciát teremteni s túlnyomó részük ismét csak a közpénzen való eltartásra szorul, ami viszont újabb súlyos megterhelése az amúgy is roskadozó államháztartásnak s adófizetőknek.

A magyar értelmiség sorsa.

Különösen a magyar értelmiséget érte ez a sors, mivel Ausztria nem-német tartományaiban túlnyomóan az ottani nemzetiségekből rekrutálódott a hivatalnoki kar, míg Magyarországon a nemzetiségi vidéken is javarészt magyar közalkalmazottak szolgáltak. A békeszerződés értelmében ugyan megmaradhattak volna állásukban, jóérzésük azonban vonakodott új államára fel esküdni s ezért az előbbi bekezdésben vázolt sorsot kellett vállalniok. Tudjuk persze azt is, hogy az államhatalomnak még magasabb kultúrájú országokban is, mint amilyenekről itt szó van, számos módjai adódik a nem tetsző hivatalnoki rétegtől megszabadulni és ismeretes, hogy az elmúlt két évtizedben az utódállamok bőven éltek e módszerekkel. Ha még ehhez hozzávesszük az utódállamokban végrehajtott földreformoknak az ott élt magyar értelmiségre, illetve középosztályra gyakorolt hatását s a pénz elértéktelenedésének következményeit, amikre mindre később térünk rá, akkor nagy vonásokban vázoltuk egyrészt az elszakított területek magyar középrétegeinek súlyos helyzetét, másrészt azt, hogy mennyire fokozta ez a magyar — s kisebb mértékben az osztrák — államnak pénzügyi és gazdasági nehézségeit. És egy adalékkal szolgáltunk annak a szerepnek a megértéséhez, amelyet iá két világháború között az európai — kivált a közép- és keleteurópai középosztály játszott, mint számos nagy horderejű esemény rugója, politikai változások mozgatója. Ezt azonban nem magyarázza meg eléggé a Monarchia szétszakítása s az egyéb területi változások; ehhez a jóvátételi kérdés alakulásának s az általa is fokozott inflációnak a történetét kell még megismernünk.

IV. A JÓVÁTÉTEL.

A probléma.

Mikor 1939 tavaszán *Hitler* Adolf bejelentette, hogy a nemzeti szocializmus uralomra lépte óta 90 milliárd márkát fordítottak a német fegyverkezésre, e szám a hozzá nem értők előtt hihetetlennek látszott. Hiszen akik *Knickerbocker* és más zsurnaliszták szenzációhajhászó tudósításai alapján azt hitték, hogy a gazdag Anglia 400 millió fontos, majd 1500 millió fontos fegyverkezése e téren a lehetőség határa, hogyan érthették volna meg, hogy a szegény Németország ennek a többszörösét adta ki? De voltak, akik azt kérdezték: ha Németország 5—6 év alatt 90 milliárdot költött fegyverkezésre, vagyis improduktív célra, akkor — bármily igazságtalan volt a háború bűnét egyoldalúan Németország — és szövetségesei — nyakába varrni s ebből folyóan jóvátétellel megterhelni, miért döntötte volna nyomorba Németországot a — mondjuk a „leszállított“ összegű 132 milliárdos — jóvátételnek több évtized alatt való megfizetése és miért zilálta szét Németország, majd egész Európa gazdasági helyzetét az egy évtized alatt valóban teljesített, a fenti 90 mliárdnak csak egy töredékét kitevő, de egyidejűleg legalább ugyanakkora külföldi kölcsön felvételével fedezett, jóvátételi fizetés?

A transzfer.

E kérdésre általában az a felelet, hogy az utóbbi esetben a „*pénz az országban maradt*“, míg a jóvátétel ellenszolgáltatás nélkül a külföldnek jutott. Ez azonban nem meggyőző válasz. Hiszen az elmúlt két évti-

zed alatt szüntelenül, de igen gyakran már előbb is, azt tapasztaltuk, hogy az államok maguk igyekeztek mennél nagyobb értékű árut mennél kevesebb áruért cserébe külföldre vinni, vagyis a *dumping* segítségével olcsóbban adni el a külföldön, mint a belföldön, vagy éppen olcsóbban, mint amennyibe az áru megtermelése került. Ha jó volt ez az egyik esetben, mért nem volt jó a másikban?

Ez természetesen az egyik esetben sem volt jó. Minden gazdálkodás célja, mennél kisebb áldozattal mennél nagyobb eredményt elérni, vagyis a cserénél mennél kevesebért, mennél többet kapni. A veszteséges eladás semmiképp sem lehet hasznos, legfeljebb arról lehet szó, hogy ha valahol feltétlenül szükség van külföldi javakra vagy külföldi tartozásokat kell megfizetni, és másképpen nem lehet az ehhez szükséges valutát (külföldi pénzt) szerezni, akkor átmenetileg rákényszerülhet egy ország erre az útra. Ez mindenképp szegényíti az ország lakosságát, csak ama keveseknek hozhat hasznot, akiknek a dumpinggel való szállításból keletkezett veszteségét az állam az összlakosság adóiból a megélhetés drágítása által, fedezi. A jóvátétel, mivel minden ellenszolgáltatás nélkül történik, a leginkább szegényíti az országot. Hiszen éppen ezért akarták azt *Clemenceau*, *Hughes*, *Geddes* és mások oly magasra megszabni, hogy így a német gazdasági élet fel ne virulhasson s Franciaországnak ne kelljen a „német veszélytől“ tartani. A német jóvátételnél azonban nem csupán az volt a probléma, hogy a nemzeti jövedelem egy tetemes hányadát át kellett engedni ellenszolgáltatás nélkül a külföldnek, hanem az is, hogyan történjék ez. miképp fizetendő és fizethető a jóvátétel címen a legyőzöitekre rótt hadisarc? Az ügy ugrópontja a *transzferkérdés* volt, a kötelezettségeknek a jóvátételt kapó országok pénzén való teljesítése.

A jóvátétel a béketárgyalásokon és a békeszerződésben.

Az elmúlt két évtized e legtöbbet tárgyalt kérdésének politikai részleteivel nem sokat foglalkozunk-

Nem kell magyaráznunk, miért volt téves és igazságtalan Németországot és szövetségeseit a háború egyedüli okozóinak kikiáltani s őket ezen az alapon jóvátétellel terhelni. Azt se részletezzük, miért adták — *Wilson, Lansing* stb. nyilatkozatai, a béketárgyalásokat megelőző ígéretek után, amelyek „*hadikárpótlás nélküli békéről*“ szóltak, a hadikárpótlásnak a szebben hangzó *jóvátétel* nevet? Ma már csak kuriózumok az akkor elhangzott követelések, mint *Hughes* ausztráliai miniszterelnöké, aki 800 milliárd aranymárkát, vagy *Klotz* francia pénzügyminiszteré, aki 15 milliárd fontot követelt. *House, Keynes, Lloyd George* és mások könyvei után a konferenciák hosszú sorát is — Triertől és Spatói Brüsszelig és Lausanneig — felesleges ismertetni. Mindezekben a jóvátétel nagyságáról és annak elosztási kulcsáról vitáztak. A lényeg az, hogy egyrészt akkor a pénzügyi politikusok is tisztán érzelmi szempontból, a szenvedély szemüvegén át nézték a kérdést, másrészt éppen ezért a békekonferencia képtelen is volt a jóvátételt összegszerűen megállapítani s ezt a feladatot a *jóvátételi bizottságra* bízta, amely első ízben szabta meg a német jóvátétel végösszegét *132 milliárd márkában*. Hogy a számokkal való dobálódzás mire vezetett, azt még látni fogjuk. De maga a két és féléves huzavona borzasztóan megnehezítette a „*teljesítésre*“ törekvő s ezért a nacionalista körök által az „*Erfüllungspolitik*“ gúnynévvel illetett német kormányférfiak helyzetét, akik közül többek közt *Rathenau* és *Erzberger* az életükkel fizettek ezért. Mert annak az adósnak, aki tudja, hogy sokat kell fizetnie, de nem tudja, mennyit, lehetetlen a helyzete. Pedig Németország már eddig is sokat fizetett. A dologi teljesítések értékét különbözőképp becsülték fel, mi ezért essek felsoroljuk héhány fontosabb tételüket.

Mit fizetett Németország?

Az 1918 novemberi *fegyverszüneti feltételek* szerint átadott a szövetségeseeknek — a hadianyagon kívül — 5000 mozdonyt, 150.000 vaggont és 5000 teher

gépkecsit Fedezte a Németország egyes sávjait megszálló szövetséges seregek költségeit, átadta majdnem az egész *kereskedelmi flottáját* kb. 4 millió tonnataralommal (illetőleg a szövetségesek lefoglalták a kikötőkben horgonyzó német hajókat), a polgárai birtokában levő külföldi állampapírokat s — kisebb tételeket nem említve — az átadott német területeken levő német állami- és magántulajdont, amely utóbbiért a német állam tartozott kárpótolni a birtokosokat. Mindezek ellenértékét — amennyiben nem magántartozások fedezésére szolgáltak — a jóvátételi teljesítésbe be kellett számítani, de mindez a végösszegnek csak egy töredékét tette ki s nem tehermentesítette számottevően Németországot. A kereskedelmi flotta lefoglalása pedig újabb súlyos zavarokat okozott a német ellátási helyzetlen s megnehezítette ezáltal a politikai stabilizálódást is.

A tengerzár.

A fegyverszünet megkötése nem jelentette még a tengerzár feloldását. Sokat vitatott kérdés, miért szűnt az meg csak 1920 folyamán teljesen. Az egyik oldalon azt állítják, a blokád fenntartása a központi hatalmakra a béketárgyalás idején gyakorlandó nyomás érdekében történt, sőt szerepe volt benne a bosszú érzetének is, ami nem is alaptalan feltevés. Az entente oldaláról azzal védekeznek, hogy egyrészt nem lehetett azt várni tőlük, hogy a békekötés előtt erősítsék a német ellenállást a békefeltételekkel szemben, önként lemondván a kezükben lévő legerősebb, nem fegyveres kényszerítő eszközről; másrészt azt mondják, a németek késlekedtek hajóik átadásával, így nekik nem volt elég hajóterük, hogy még a németországi szállításokat is lebonyolítsák; egyébként pedig, mihelyt 1919 márciusban megkötötték a *brüsszeli egyezményt*, megindultak a hajók Németországba és 1919 szeptemberéig a *Hoover-akció* által Európába küldött 4.2 millió tonna élelmiszerből és egyéb fogyasztási cikkből a legtöbb, 1.2 millió tonna Németországnak, 562-000

tonna pedig Ausztriának jutott, még hozzá nem csekély hányadában ajándékképpen. De ez az érvelés nem változtat azon, hogy ez áruk behozatalához a német hajóknak egy ötöde is elég lett volna s hogy a franciák sokat megtettek a szállítások halogatása érdekében, úgy hogy angol részről szükségessé vált *Plumer* tábornoknak, a rajnai megszálló sereg parancsnokának megrázó jelentését az ott uralkodó szörnyű éhínségről nyilvánosságra hozni, mielőtt a franciák engedtek. A tengerzárnak az első világháborúban kifejtett szerepét vizsgálni kívül esik tárgykerünkön, ha azonban a világháború után való hatását összegezzük, ez tovább terjedt ki, mint a tengerzár megszüntetéséig. Az általa okozott elkeseredés széles rétegekben mindvégig érezte hatását a német-francia viszony kialakulásánál; és egész Középeurópa két évtizedes társadalmi és politikai történetében nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a tengerzár hozzájárult a fiatal nemzedék testi és szellemi fejlődésének visszamaradásához, miként azt az élettan tudománya kétségen kívül megállapította.

A magyar jóvátétel kérdése.

Hogy a német jóvátétel kérdése mikép alakult a továbbiakban, azt később fogjuk tárgyalni, nehogy időrendben túlságosan előre siessünk.

A *magyar és osztrák* jóvátételi kérdés alakulásával azonban már itt végezhetünk, mert — bár e két országgal szemben épp oly indokolatlan volt a háborús felelősség egyoldalú kimondása, mint Németországgal szemben, — e két országot a győzők a békekötés után sem gazdasági vetélytársnak sem fizetőképes adósnak nem tekintették, így a velük szemben támasztott követelések viszonylag mérsékeltek voltak s a világ gazdaságban nagyobb szerepet nem játszottak. A magyar gazdasági életre kétségenkívül zavaróan hatott, hogy az ország bizonytalan helyzete, majd az államháztartásnak a népszövetség közbenjöttével való szanálása miatt csak 1924. márciusában állapították meg a jóvátételi

kötelezettséget és pedig úgy, hogy Magyarország 200 millió aranykoronának 20 év alatt teljesítendő fizetésére vállalt kötelezettséget. A fizetés előbb Jugoszláviába irányuló szénszállítások alakjában, majd évi 5 millióval kezdődő és végül évi 14 millióra emelkedő teljesítés által történt, illetőleg történt volna, mert 1931 után Magyarország sem fizetett többé, a transzfermoratórium elvének megfelelően, jóvátételt. Ausztria pedig, minthogy az ország részekre bontása miatt már 1922-ben külföldi segítségre szorult pénzügyei rendbehoztalánál, jóvátételt nem fizetett.

Így a jóvátétel terhe legfőképp Németországot sújtotta, anélkül, hogy ellenfelei ezáltal a német áldozatokkal egyértékű haszonhoz jutottak volna. Harmincöt konferenciának kellett összeülnie és a világ-gazdaságnak összeomlania addig, amíg az Egyesült Államok-beli hitelezők belátták, hogy az ő gazdaságpolitikájuk mellett a háború céljaira nyújtott kölcsöneiket vissza nem kaphatják s míg a többi szövetséges megtanulta, hogy Németország nem csupán háborús kiadásait nem térítheti meg nekik, hanem háborús káraikat sem. Addig azonban még sok keserű tapasztalaton kellett keresztülmerenniök győzőknek és legyőzötteknek egyaránt

V. AZ INFLÁCIÓ.

A középosztály elszegényedésének következményei.

1922-ben, a Rajnavidékek entente-csapatok által való megszállása idején a német kormány emlékirata felpanaszolta, hogy a megszálló sereg közkatonái (sok néger is volt köztük) tizenötször akkora zsoldot kapnak, mint a német birodalom kancellárjának a fizetése. Ez persze nem azt jelentette, hogy a német közalkalmazottak fizetésének vásárlóértéke az eredetinek kevesebb mint $\frac{1}{15}$ részére csökkent, mert ez lehetetlen, csupán azt, hogy ebben az időben folyt Németország — és kisebb mértékben Ausztria és Magyarország — „*kiárusítása*.” Az arany és a külföldi pénzek árfolyama Németországban rohamosan nőtt, mert a már addig lefolyt pénzszaporítás, valamint az előrelátható további infláció és a békeszerződés következtében a külföldi fizetési eszközök iránt hallatlanul megnövekedett a kereslet. A belföldi árak azonban még nem alkalmazkodtak teljesen a márka lecsökkent értékéhez, annál kevésbé, mert a közönség még nem értette mi történt. A birodalmi pénzügyminiszterek, főképp pedig a birodalmi bank elnöke, *Havenstein*, ragaszkodtak a „*Mark gleich Mark*” elvéhez, vagyis hogy a tegnapi jó márkát a mai rossz márkával is vissza lehet fizetni. Ez volt az az idő, amikor budapesti tőzsdeügynökök bérházakat vásároltak a berlini Tauentzien-Strassen, a nemes valuták — a font, a dollár, a svájci frank, a forint, a pezo — birtokosai pedig ha odahaza szakácsnőként vagy újságkihordóként keresték is kenyerüket, Swinemünde vagy Baden-Baden luxusszállodáiban nyaraltak, még mindig sokkal olcsóbban, mintha pld. a brightoni népfürdőt keresték volna fel. Kisebb arányok

közt hasonlóan folyt ez Bécsben és Budapesten is; azok pedig, akik korábban a nemzet vezető rétegei közé tartoztak, most — amúgy is sértett nemzeti önérzetükben — elkeseredéssel nézték a táncot a dollár és az arany körül, amelyben ők nem vehettek részt. Politikai hatalmukat Németországban és Ausztriában hosszú időre, Magyarországon átmenetileg elvesztették, gazdasági helyzetüket tekintve pedig sokan közülük egyidőre rosszabb helyzetbe kerültek azoknál a testi munkásoknál, akikkel amúgy is élesen szemben álltak politikai- és világfelfogásuk különbözősége révén.

Ha kisebb mértékben is, de hasonló irányban fejlődtek a dolgok egyes győztes országokban is, mindelelőtt *Olaszországban*. A líra leesett aranyértékének negyedére, az árak ötszörösükre emelkedtek, a deficitben fuldokló olasz állam azonban s a munkásmozgalmaktól is sújtott olasz vállalkozás távolról sem emelhetett ilyen arányban a fizetéseket. És ha az ország a győzők közé tartozott is, nemzeti aspirációit nem elégítette ki a német zsákmányból neki jutó rész. Az olasz középosztály nagyrésztét is áthatotta a szociális és a nemzeti elégedetlenség. Kivált a háborúban résztvevő, de a háború után megfelelő elhelyezkedést nem talált középosztálybeli fiatalság a központi hatalmaknál már nem sokkal a fegyverszünet után, Olaszországban pedig 1921—22-ben a társadalmi s gazdasági helyzet kiélekedésekor nagy számmal csatlakozott azokhoz a nemzeti mozgalmakhoz, amelyektől a nemzet politikai fel-emelését és esvben a középosztály korábbi politikai és vagyoni súlyának visszanyerését remélte. így szövődtek össze most is a szellemi és az anyagi okok a politikai irányzatok kialakításában.

Az infláció haszonélvezői.

Természetesen nemcsak az u. n. jobboldali áramlat előretörésénél hatottak közre az inflációs tapasztalatok, hanem a baloldali mozgalmak hevét is felfokozták. A munkásság is sokat szenvedett a háború, majd az infláció éveiben s ha előbb a hadinyereségek

ábrázolták előttük a fennálló társadalmi rendszer igazságtalan voltát, most az inflációs nyereségek nem kevésbé szembeötlő ténye támasztotta alá ezt a felfogásukat. E tekintetben a jobb- és baloldali mozgalmak közt csak az volt a különbség, hogy az előbbiek nem annyira a termelési és jövedelemmegosztási rendszer teljes eltörlésére, mint inkább annak megreformálására s a megosztás kulcsának politikai erővel való megváltoztatására törekedtek. De mindkét oldal elégedetlenségét fokozta, hogy az infláció nem csak a fent vázolt módon, mintegy önműködően jelentett hasznot egyes csoportoknak más csoportok vagy az összeség rovására, hanem voltak, akik tudatos nyereszkedéssel is növelték inflációs jövedelmeiket.

A történelem valóban kevés olyan ellenszenves mód;át ismeri a vagyonszerzésnek, mint ahogyan az inflációs vagyonokat szerezték. De miben állt ez? A romló pénzben való adósság csinálásában. Láttuk, hogyan szabadultak meg az adósok az infláció folytán régi adósságuktól, elértéktelenedett pénzben fizetvén azt vissza. Kézenfekvő volt, hogy az új adóssággal új nyereség jár. Hol lehetett új adósságot csinálni, mikor a hitelezők is tudták mindezt? A hitelintézeteknek mindig van több-kevesebb kihelyezésre váró pénzüik. Az infláció gyorsultával ugyan óvakodtak azt hosszabb lejáratra kölcsönözni, csupán heti- vagy napipénzt adtak. De 1922—23-ban már oly gyors volt a pénzromlás, hogy aki néhány napra, magas napi kamat mellett kölcsönvett egy összeget s azt tárgyi értékbe befektette, pár nap múltán már a vásárolt érték egy töredékéből fizethette vissza tartozását. S a tőzsdéken, hol az inflációs hauszmozgalom tombolt, a vevők nem fizették ki a vásárolt papírok teljes árát, hanem lombardiroztlák azt s így többszörte nagyobb értékű papírral játszotta!., mint amennyit befektettek. Voltak, akik későbbi időpontban történő fizetésre vásároltak javakat, mások aranyért, külföldi valutáért majdnem ingyen szereztek meg vállalatokat, ingatlanokat, műtárgyakat stb. Mindez gyűlöletes volt, mert nem teremtett új értékeket, hanem mások egyidejű károsodásával járt. Az

azonban az ízlés kérdése, ha valaki a törvénybe nem ütköző módon kihasználja a spekulációs lehetőségeket. Az igazi felelősség az államot terheli.

Az állam felelőssége az inflációért.

Csak az állam csinálhat ugyanis inflációt és indíthatja el útjára az ilyen gazdasági rémregényt, Ha az állam nem ad ki többet, mint amennyit adóztatás és kölcsönök révén be tud szedni, akkor bármily rossz legyen egyébként a gazdasági helyzet, infláció nem keletkezik.

Fokozott azonban a kormányzat s a törvényhozó testület felelőssége, ha nem használ fel minden lehető alkalmat az infláció megszüntetésére, az államháztartás egyensúlyba hozatala által. Még súlyosabb felelőség terheli akkor, ha az inflációs — valorizálatlan — hitelnyújtást nemcsak a közzel szemben, tehát közcélok érdekében, hanem magánosok javára is gyakorolja, mint ahogyan az főképp Németországban történt.

A jegybank és az infláció.

Hauenstein, a *Reichshank* elnöke, ugyanis körömszakadtáig ragaszkodott a „*Mark gleich Mark*“ elméletéhez s e felfogást számos pénzügyi szakember osztotta. Annak ellenére tehát, hogy tudták: az állami igénybevétel folytán a bankjegyforgalom inflációsán növekszik s így a bankjegyek értéke csökken, a még a stabil pénz idejéből előírt szabályok szerint nyakló nélkül folyósítottak kölcsönöket a bankoknak s a nagy iparvállalatoknak, amelyeket azok három hónap múlva eredeti aranyértékük egy töredékével, de névértéken ugyanannyival fizettek vissza. így persze a kedvezményezettek nem csupán adósságaikat fizették meg pottom pénzen, hanem összevásároltak mindent, ami összevásárolható, miáltal néhány év, sőt néhány hónap alatt óriási új konjunkturális vagyonok s hatalmas új konjunkturális, egyetlen ember vagy tőkés társaság alá

tartozó vállalatcsoportok, koncernek keletkeztek Németországban s kisebb, de még mindig igen jelentős arányok között a többi inflációs országokban is. Szinte érthetetlen, hogy éppen Németországban, ahol pedig a pénz elméletének egyes művelői, mint *Knapp*, *Benedixen*, a legközelebb jutottak az infláció lényegéhez, követték ezt a módszert.

Az infláció es a konjunktúra.

Ez a rendszer korrupcióra kell, hogy vezessen mindenütt, ahol alkalmazzák, mert egyes funkcionáriusok diszkrecionális, ellenőrizhetetlen joga a valorizálatlan hitelek nyújtása. De aki ismeri a német, vagy az osztrák-magyar jegybank vezetőségének tradicionálisan magas erkölcsi és szellemi kvalitásait, nem gondolhat ezeknek korrupcióval való vádolására; más megfontolás kellett, hogy vezesse őket. És pedig az, hogy úgy vélték: az infláció segítségével „*papírból aranyat*“ csinálnak, a bőségeden nyújtott hitelek segítségével fellendítik a gazdasági életet, lehetőséget adnak a háborúban leromlott vállalatok (modernizálására, kiépítésére és munkaalkalmakat nyújtanak a dolgozóknak.

A fegyverszüneti és békeszerződési szolgáltatásokkal terhelt, a háborúban leromlott német gazdasági élet ez években minden baj ellenére csakugyan bizonyos konjunkturális fellendülés képét mutatta. A munkanélküliség minimális volt s már ekkor megindult a német iparnak az az Európában páratlan átszervezése, összpontosítása és racionalizálása, amely minden várakozás ellenére néhány év múltán a még mindig a békeszerződés terheitől sújtott Németországot ismét Európa vezető ipari országává tette. De nagy árat kellett fizetni érte: széles néprétegek elszegényedését, a társadalmi ellentétek kiéleződését, a német bankrendszer — teljes erejével csak később megnyilvánuló — megrendülését, ami a fellendülés néhány éve után közrehatott a német közgazdaság és vele a világgazdaság válságának kitörésénél.

Az inflációs koncernek.

A valorizálatlan hitelek segítségével összehegesztett vállalatcsoportok között kimagaslott s egész Középeurópára rányomta bélyegét a Stinnes-koncern, amely az akkor szinte legendás hírű rajnai iparmágnás, *Hugo Stinnes* alkotása volt s amelynek révén Stinnesnek nemcsak a német, hanem az európai politikában is fontos szava volt. Miután több, mint ezer nagy és közép vállalatra kiterjesztette ezúton befolyását (vagyis a jegybankhitelek segítségével rendszerint megszerezte azok részvénytöbbségét), köztük állítólag több mint 500 külföldi vállalatra, így mintegy 30 magyarra is és miután egyik úttörője volt ama nagy *vertikális koncernek* létrejöttének, amelyek a nyersanyagtól kezdve a készárúig a maguk telepein egyesítették bizonyos gyártmányok egész termelési folyamatát, beleértve a villamos árammal való ellátást is, a nagypolitikában főképp abban az irányban éreztette a befolyását, hogy az állam társadalompolitikája ne nehezítse és drágítsa a termelést és hogy a német és a francia ipar vezeterei lehetőleg egymás közt egyezzenek meg a jóvátételi szállítások feltételeire nézve, ha már az a kormányoknak nem sikerült, ő kötötte meg a francia Lubersac-kal 1922-ben azt az, egyébként eredménytelen maradt egyezményt, amelyhez akkor mindkét oldalon nagy reményeket fűztek. A német gazdasági élet e „császára“ mellett még jónéhány „*inflációs király*“ uralkodott akkor Németországban s a régi ipari vezérek: *Krupp*, *Thyssen*, *Haniel* és társaik, valamint a patinás nehézipari vállalatok új vezetői: *Vogler*, *Minoux* stb. is nagymértékben kiterjesztették érdekkörüket, akárcsak *Hugenberg*, aki azáltal lett közéleti hatalom, hogy számos nagy sajtó- és filmvállalatot vont irányítása alá. Ha azonban főképp a munkásság ellenszenvvel is viseltetett ez infláció-szülte vagy legalább is ennek segítségével nagyranövelt mammutvállalatokkal és nábobokkal szemben, a közvélemény osztatlan — bár akkor bámulattal is kevert — gyűlölete azok ellen a nem egy

esetben külföldi származású inflációs nyereszkesedők ellen irányult, akik nem élvezték a már korábban meg-alapozott nagyvállalatok élén az alkotó munka nimbuszát hanem vagyonukat és befolyásukat kizárólag vagy főképp a világháború és még nagyobb mértékben az infláció alatt üzött, fent leírt spekulációs tevékenységüknek köszönhették. *Michael, Bronner, Barmát, Lahusen, Cyprut, Kutisker* és mások Németországban, *Bosel, Castiglioni* és társaik Ausztriában — a magyar inflációs koncernek nem öltöttek olyan méreteket, hogy itt meg kellene említenünk őket—az olasz *Gualino*, a belga *Loewenstein*, a francia *Oustric* stb. a legtöbb esetben igazi szervező eszme nélkül illesztették egybe az olcsón megszerzett, különböző termelési ágba tartozó vállalatok tucatjait, az „új gazdagok“, ahogyan *Kellermann* leírta őket *Schellenberg* című regényében, vagyonban, befolyásban, életmódban versenyre keltek a régi gazdagokkal és már létükkel is felizgatták az inflációnak a lakosság nagy többségét kitevő kárvallottjait. Ha azonban azt írtuk, hogy az inflációs vagyonok keletkezésénél az inflációs ország pénzügyi kormányzatának és jegybankjának a politikája volt az előfeltétele, hozzá kell most még tennünk ehhez, hogy az infláció nem öltött volna ily fantasztikus arányokat és nem segítette volna ily mértékben elő az inflációs csillagok rövid tündöklését, ha a győztes hatalmak jóvátételi politikája nem hajszolta volna még gyorsabb pénzszaporító iramra Németországot.

A jóvátételi kérdés alakulása.

1921 májusában a német *Fehrenbach-Simons* kormány megtagadta a jóvátételi bizottság által 132 milliárd márka összegben megszabott jóvátételhez s annak fizetési feltételeihez való hozzájárulását, de az entente ultimátumával szemben hiába kérvén az Egyesült Államok közvetítését, lemondott. Az utána következő *Wirth*-kormány, abból a célból is, hogy az akkor megoldódó *felső sziléziai* kérdést ne ve-

széleztessé, az ultimátumot elfogadta és *Rathenau* iránymutatása mellett megkísérelte a *teljesítési politika* útjára lépni. Baj nélkül ki is fizették, illetve le is szállították az első részleteket, *Rathenau* megállapodott *Loucheur* francia miniszterrel abban is, hogy 1926-ig a már megszabott hajó-, szén- és festékanyagokon kívül még 7 milliárd értékű árút szállít a jóvátétel számlájára Németország. Csakhamar kitűnt azonban, hogy Németország az 1922 évre tőle követelt 720 millió arany-márkányi készpénzt és 1450 milliónyi árút megfizetni, illetőleg leszállítani nem tudja. Ez az összeg nem látszik túlmagasnak, miként azonban *Rathenau* kimutatta, Németország az átadott és lefoglalt javak révén addig már 45.6 milliárd fizetést teljesített s leromlott állam pénzügyei mellett nagyobbarányú külföldi kölcsönre volt szüksége, hogy kötelezettségei teljesítésében fennakadás ne álljon be. A kölcsönre irányuló kérést azonban elutasították, a *cannesi és génuai konferencia*, amely utóbbira most már Németországot is meghívták, eredménytelen maradt, részint azért, mert a francia küldöttet, *Briand-i* Parisban megbuktatták „engedékenysége“ miatt s a „*jusque au bout*“ *Poincaré* kormánya lépett a helyére, részint, mert az entente államokat megriasztotta, hogy a konferenciával egyidejűleg Németország Oroszországgal megkötötte a *rapalloi szerződést* a háborúból fennmaradt kérdések rendezésére és a kereskedelmi összeköttetés szabályozására. *Poincaré* Franciaország súlyos gazdasági helyzetére, az elpusztított területek újjáépítésének nagy költségeire hivatkozva záros határidőn belül a már megállapított részletek sokszorosát követelte Németországtól és nem riadt vissza attól sem — maga mögött érezvén a francia közvéleményt — hogy a jóvátétel kérdésében nagy szövetségeseitől eltérő utat válasszon. Itt nyilvánult meg a háború után először a már előbb is lappangó ellentét az angolok és a franciák között a német kérdésben, ami a későbbi európai politikai fejleményekben nagy szerepet játszott.

Franciaország helyzete.

Kétségtelen, hogy a kontinens akkori főhatalmának helyzete sem volt rózsás, a győzelem, a visszacsatolt területek, a nagy aranykincs és a viszonylag stabil munkapiac dacára sem. Állatállománya, mezőgazdaságának hozama a háború folyamán lecsökkent s a gazdák a háború után már nem követelheték — szemben a fenyegető külföldi versennyel — a négy év óta megszokott magas árakat. Az ipari termelés — részben az északkeleti területek háborús pusztulásai folytán — 1922-ben még 22%-kal alacsonyabb volt az 1913 évinél s csak 1925-ben haladta meg azt először. A francia társadalompolitikai intézmények nem épültek még ki olyan arányokban, mint Németországban és az osztrák közársaságban s a munkásság tiltakozott az ellen, hogy e tekintetben rosszabb helyzetben legyen, mint a legyőzött államok munkássága; a társadalompolitika fejlesztése persze sok pénzbe került s újabb terheket rakott a vállalkozásra. A már ismertetett középosztályproblémák pedig elemi erővel nyilvánultak meg Franciaországban is. Az infláció ugyan nem semmisítette meg teljesen e rétegek vagyonát, de mindenesetre már eddig kb. $\frac{1}{4}$ -ére szállította le a betétek és a kötvények értékét s ez a *járadék* szerzésére törekvő franciáknál sokkal nagyobb tömegeket sújtott, mint bárhol másutt. Súlyos érvágást jelentett a francia kis- és nagytőkés közönség számára, hogy Szovjet-Oroszország nem ismerte el a *cári Oroszország adósságait* s így egyedül ezen a címen 12 milliárd aranyfranknyi befektetésük semmisült meg. Az etatizmus növekedése és a háború folytán a francia közalkalmazottak száma is nagyon megsaporodott, egyedül az államnál 200.000-rel többen voltak, mint 1914-ben. Fizetésüket 100%-ig valorizálni persze nem lehetett, pedig a jelentékeny hányadukban osztályharcos szervezetekbe tömörült alkalmazottak erélyesebben követelték anyagi helyzetük javítását, mint más országokban. Ez, ismételjük, lehetetlen volt, hiszen ha már 1922-ig a frank el is veszítette aranyértékének $\frac{3}{5}$ -ét, az államadósság még arany-

értékben is 4—5-szöröse volt a békebelinek. A német állam az infláció folytán teljesen megszabadult belső adósságaitól, a francia államnak bevételei tetemes részét kellett kamatfizetésre fordítani; a leszerelt Németország katonai kiadásai alig 5—6%-át tették ki a költségvetésnek, a hatalmas francia hadsereg az állami kiadások 15—20%-át emésztette fel. A győztes Franciaország lakosai nehezen akarták megérteni, hogy több adót kell fizetniök, mint a háború előtt — és 1926-ig, *Poincaré frankcsatájáig* nem is lehetett a francia államháztartást egyensúlyba hozni; 1921-ben még 20 milliárd frank volt a deficit, 1922-ben 15 milliárd; az állandó deficit folyton az infláció irányában hatott, egyre lejjebb nyomta a frank értékét, bizonytalanságban tartotta a gazdasági- és izgalomban a társadalmi életet, úgy hogy azt lehetett mondani, ez vitte Franciaországot a katasztrófa felé. Mert az államháztartás krónikus deficitje a politikai és társadalmi élet betegségének a jele s ahol rendetlenség van az államháztartásban, ott az agyakban is rendetlenség van.

A Balfour-jegyzék.

S ekkor ismét előtérbe került a *szövetségi adósságok* áldatlan ügye. Anglia a Balfour jegyzék néven ismert nyilatkozatot adta át a szövetséges hatalmaknak, amely szerint a brit birodalom ugyan kész volna mind a jóvátételi, mind a szövetségi adósságokat eltörölni, ha ezáltal végre rendezni lehetne ezt a kérdést; csak hogy Anglia maga is 850 millió fonttal tartozik az Egyesült Államoknak ezen a címen, amihez még időközi kamatok is járulnak; minthogy pedig Amerika követeli a pénzét, Franciaországnak is törlesztenie kell angol tartozását. Franciaország — mint tudjuk — a kamatokat nem számítva több mint 3 milliárd dollárral tartozott az Uniónak és kb. 600 millió fonttal Angliának; ezeknek az összegeknek a kamata több volt, mint amennyi az emelkedően megállapított aéniet jóvátételi fizetések első éveiben Németország ré-

széről járt Franciaországnak — és még ezt sem fizették meg a németek (bár az adott esetben csak egy jelentéktelen szállítmánnyal kerültek késedelembe). A „*bloc national*“, a jobboldali pártszövetség, amelyet éppen ezért Európának a jobbpártok-kormányozta országaiban nagy örömmel üdvözöltek, a németellenes sovinizta jelszavaknak köszönte nagyrészen választási győzelmét; kormánya nem mondhatta s nem is akarta a választóknak azt mondani, hogy a németeket nem lehet fizetésre kényszeríteni. Annál kevésbé, mert ebben az időben, mint láttuk, a gyorsíramú infláció folytán a német adóterhek alacsonyabbak voltak a franciáknál s mert Németországban most sem szünetelt a szociális és kulturális intézményeknek — amelyekre a *weimari rendszer* oly büszke volt — bőkezű létesítése. A franciák nem akarták, hogy Németország kibújhasson a terhek alól, amikor ők maguk nem bújhatnak ki alóluk: Poincarénak tehát cselekednie kellett.

A Ruhrvidék megszállása.

A Ruhrvidék, mint ismeretes, középpontja a német nehéziparnak s egyben, Pennsylvania mellett, a világ legfejlettebb nehézipari területe, ahol Ess-en, Dortmund, Duisburg, Gelsenkirchen és a többi világhírű német ipari város felel. Fontossága Németországra nézve rendkívül megnőtt azok után, hogy a Versailles! szerződés Lotharingiát és Felső Sziléziát elcsatolta s a Saarvidéket egyelőre a népszövetség igazgatása alá helyezte. 1923-ban már innen származott a német vas- és acéltermelésnek csaknem kétharmada. Ezt a területet kellett 1923 januárjában, a francia kormány parancsára, de Anglia és az Egyesült Államok ellenzése mellett, *Dégoutte* tábornok csapatainak megszállani. Ez az egész német gazdasági életet a lehető legsúlyosabb helyzetbe hozta, a német kormány azonban most már — minden megegyezés megghiúsultával — ellenállásra határozta el magát. *Passzív rezisztenciára* utasította

a Ruhrvidék lakosságát és segélyben részesítette a keresetüket veszítőket. A fegyvertelen Németország polgári küzdelme a fegyveres erővel szemben sok szimpátiát szerzett a németeknek volt ellenfeleik részéről, de végleg aláásta a német valuta alapjait. A kormány elvesztette azt a területet, amelyről a legtöbb adó folyt be, a német ipari termelés 1922-ről 1923-ra $\frac{1}{3}$ -ával lecsökkent, a *Ruhrsegéj* felszöktette a kiadásokat, így a bankóprás oly gyors működtetéséhez folyamodtak, amilyent még nem látott a világ. Már nem napról-napra, hanem óráról-órára esett a márka értéke, az emberek azon nyomban kiadták a pénzüket, hogy megkapták, most már azonban az infláció abba a szakaszába érkezett, amikor az árak már gyorsabban emelkedtek, mint amennyivel a márka aranyértéke — ha ugyan lehetett volna még ilyenről beszélni — csökkent, úgy hogy mikor már egész Németország egy boldondokházához hasonlított a szüntelen változó csillagászati számokkal való küzdelemben s végül *5 billió papírmárkát* kellett adni *egy dollárért*, a *Cuno-kormány*nak a harcot fel kellett adnia, a Ruhrvidéken a megszállás dacára megindult a munka és a németek végre hozzáláttak pénzük *stabilizálásához*, mint a normális gazdasági élet első előfeltételének megvalósításához. Az ellenállással mindenesetre elérték azt, hogy az ententenak végre csinálnia kellett valamit a jóvátételi kérdés rendezésének ügyében; de ez az időszak adta meg a kegyelemdőfést a német középosztálynak, ez fokozta izzásig széles német rétegek elkeseredését a franciákkal szemben, ez nehezítette meg még jobban a nacionalista német rétegek előtt azoknak a kormányoknak a helyzetét, amelyek az adott helyzethez alkalmazkodva ki akartak egyezni a franciákkal — s mindez az utóbbiaknak sem hozott semmi hasznot, hiszen míg 1923 elején 67 frankért lehetett egy angol fontot kapni (a háború előtt egy font 25 frankot ért), ez év végén a font felszökött 90 frankra, öt év telt el a fegyverszünet óta, de még nem volt béke Európában.

Az infláció mérlege.

A német eseménnyel foglalkoztunk legfőképp ebben a fejezetben, mert ezek alkották Európa drámájának központi cselekményét s belőlük lehet az infláció körtüneteit a legteljesebben megismerni; de mint mondtuk, az európai hadviselt államok egyike sem — még Anglia sem — kerülhette el teljesen ezt a folyamatot, káros következményeivel együtt. Mindenütt megnövekedtek a kiadások, köztük legnagyobb arányban az improduktívok, mindenütt csökkent átmenetileg a termelés és vele az adózó képesség, de egyben az adózási készség is, viszont mindenütt megnőttek az igények, a munkásoké a munkaadókkal s szinte az egész lakosságé az államhatalommal szemben. így az inflációs bankjegy* szaporulat és pénzértékcsökkenés sok helyütt a háború folyamán mérsékeltnek volt mondható az utána következő évekével szemben, mint azt a következő táblázat mutatja:

		Forgalomban volt bankjegyek az év végén milliókban				
		1913	1920	1921	1922	1923
Volt központi hatalmak						
Ausztria 1.)	korona	—	80.646	181.066	4.080.545	9) 718
Bulgária	leva	189	3 354	3.615	8.886	4 189
Magyarország 1.)	korona	—	14 308	25 175	75.287	931.837
Németország	márka	2.902	81.888	122.800	1.295.281	9) 497
Volt szövetségesek						
Belgium	frank	1.067	6.525	6.462	6.876	7.557
Egyesült Államok	dollár	3.447	5.645	4 707	4.788	4.951
Franciaország	frank	5.714	37.552	86.417	85.953	87.768
Lengyelország	zlóti		229.538	793.437	128.371.956	642
Nagybritannia	font	35	486	438	404	411
Olaszország	lira	2.782	22 275	21.754	20.560	19.956
Oroszország	rubel	1.700	1168.700	17.539.600	9) 2138	—
Románia	lea	437	10.455	18.908	15.167	17.917
Volt semlegesek						
Brazília	milreis	1913	1920	1921	1922	1923
		897	1.848	2.049	2 325	2.649
Dánia	korona	152	557	471	459	473
Németalföld	forint	818	1.123	1.016	1.044	1.098
Spanyolország	peseta	1 931	4.326	4.244	4.137	4.358
Svédország	frank	314	1.089	1.015	977	983
Svédország	korona	234	760	628	584	576

1) Ausztria 4. Magyarországnak háború előtti bankjegyforgalma a területesenkítés miatt nem vehető alapul. 2) Schilling 3 Trillió 8 millió

Persze a bankjegyszaporulatból nem lehet minden esetben hasonló arányú inflációra, azaz olyan pénzkibocsátásra következtetni, amely nem biztosítja intézményesen, hogy a kibocsátott pénzek záros határidőn belül a kibocsátó jegybankhoz visszafolyjanak. Így az angol bankjegyforgalom 12-szeres emelkedése az angol fizetési szokások megváltozásának, a bankjegyek e célra való nagyobb igénybevételének is tulajdonítható. Hogy a pénzürték milyen arányban csökkent az aranyhoz, illetőleg az aranyvaútákhoz viszonyítva, az kitűnik a következő táblázatból, amely megmutatja, hogy az egyes valuták a dollárhoz képest eredeti értéküknek hányadrészére estek le:

		19*1	1922	1923	1924
Ausztria	korona	533	14.473	14.473	14.473.
Belgium	frank	2.6	2.5	3.7	4.2
Csehország	korona	16	8.4	6.9	6.9
Franciaország	frank	2.6	2.4	3.2	3.7
Jugoszlávia	dinár	8.1	14.2	18.0	15.0
Lengyelország	zloti	768	4.150	1.191.000	1.1)
Magyarország	korona	136	472	3.897	14.178,
Nagybritannia	font	1.3	1.1	1.1	1.1
Németország	márka	47	1.778	2,	1 ³⁾
Olaszország	lira	4.5	4.1	4.2	4.4
Spanyolország	pezeta	1.4	1.3	1.3	1.5
Románia	leu	16	28	39	39,

Eszerint Németország pénze eredeti értékének egy billiomod részére, Ausztriáé és Magyarorszáé kb. $\frac{1}{14000}$ részére, az utódállamoké $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{40}$ részére, az eP-tente-hatalmaké kb. $\frac{1}{4}$ részére csökkent.

A nemzetközi valutastabilitás hiánya.

A pénzek értékállandóságának ez a hiánya nem csupán a nemzetgazdaságokon belül érezte veszedel-

1) A stabilitás után.

2) Az Értékcsökkenés gyorsasága miatt ai átlag nem állapítható meg.

4) Járadékmárka.

mes hatását, hanem nemzetközi viszonylatban is. *Ál-landó váltóárfolyamok* nélkül a nemzetek között való áru- és tőkeforgalom súlyos csapásokat szenved, szélső esetben teljesen meg is akadhat. Az exportőrök és importőrök nem tudnak előre kalkulálni, mert akár a saját országuk, akár a szóbanlevő külső ország pénzürtékének hirtelen és nagyarányú változása (esése) váratlanul megdrágíthatja a behozott árut vagy lecsökkentheti a kivitt áru ellenértékét. E nehézségeket úgy igyekeztek megkerülni, hogy dollárban vagy svájci frankban számláztak s a fizetéskor ez összeget a mindenkori váltóárfolyam szerint átszámították a hazai pénzre; csak hogy ez is igen kockázatos — gyakran a törvény által is tilalmazott — módszer volt, mert mint láttuk, az árszínvonal nem mindig haladt párhuzamosan az arany vagy a nemes valuták áremelkedésével. A valuták ugyanis a nemzetközi *spekuláció* tárgyai voltak, amely aszerint adott értékűt többet vagy kevesebbet, ahogy értéküknek a jövőben való alakulását várta, az árak viszont a belső kínálat és kereslet egymáshoz való viszonyának megfelelően alakultak, s aranyban vagy dollárban kifejezve sokszor csak egy töredékét tették ki a korábbi áraknak, néha pedig magasan föléljük emelkedtek.

De nem alakulhattak ki ilyen körülmények között egészséges termelési viszonyok az egyes országokon belül sem. Ha valahol a pénzürtékcsökkenés folyán az aranyban kifejezett árak hirtelen leestek, abból az országból a Valutadumping segítségével váratlanul nagyarányú export indulhatott meg, veszélyeztetvén más országok termelőit. Ez még a szabadkereskedelem hívei előtt is aggályos jelenség volt, mert nem lehetett rá berendezkedni, hiszen előrelátható volt, hogy a külföldi árú e természetellenes olcsósága nem tarthat sokáig — addig azonban megrendíthette a belföldi vállalatokat. Éppen ezért a „*nemes valutájú*“ vagyis nem inflált pénzü országok külön rendszabályokkal védekeztek az ilyen behozatal ellen, ami viszont a protekcionizmus, az elzárkózás malmára hajtotta a vizet s még inkább megzavarta a nemzetközi egyetértést.

Hasonló volt a helyzet a külföldi tőkekihelyezések szempontjából is. Most, amikor számos ország a háború és az infláció anyag- és készletpusztító időszaka után fokozottan rászorult külföldi hitelekre, hogy azokon megszerezze az egyelőre még kifizetni nem bírt, termelésének megindításához szükséges, külföldi árukat, a külföldi tőkések az ilyen országokba még úgy sem szívesen kölcsönöztek, hogy a fizetési a saját pénzükből kötötték ki, mert tisztában voltak a romló valutájú országok transzfernehézségeivel (vagyis, hogy azok a kötelezettségeik teljesítéséhez szükséges aranyat vagy külföldi fizetési eszközöket esetleg nem bírják megszerezni) és azzal hogy az ilyen országok társadalmi nyugtalansága bizonytalanná teszi az oda történő befektetést vagy hitelezést. Ez okozta, hogy a világ külkereskedelme (valamennyi állam be- és kivitelének együttes összege) a felfokozott árúéhség dacára, 1913-as vásárlóértékű svájci frankra átszámítva az

1913 évi 198 milliárdról
1920-ban 193 milliárdra
1921-ben 186

esett, (de 1922-ben több ország pénzének stabilizálása és a Középeurópán kívüli államközi kapcsolatok megjavulása folytán ismét emelkedni kezdett s szakadatlanul nőtt 1929-ig, amikor 262 milliárd értékkel egyelőre a csúcspontot érte el). Hogy a nemzetközi tőkeforgalomról mondottakat is illusztráljuk: az Egyesült Államokban a következő értékű külföldi címleteket bocsátották ki (a kanadaiakon kívül) 1917—27-ben:

1919	285millió doJlár	1924	766	millió dollár
1920	230	1925	938	
1921	350	1926	941	
1922	496	1927	1254	
1923	220			

vagyis a stabilitás helyreálltával s a nemzetközi gazdasági kapcsolatok ebből is folyó javulásával a külföldi kihelyezések ugrásszerűen emelkedtek.

Az infláció és a tőkeképződés.

De a valutastabilitás hiánya a tőkeképződést is hátráltatta, a belföldi tőkét pedig gyakran téves irányba terelte. Már rámutattunk arra, hogy az infláció folytán a hitelezők, köztük a bankok, károsodtak ugyan, de az számos vállalat számára lehetővé tette az üzem nagyobbítását és modernizálását. Felmerül tehát a kérdés hogy — eltekintve itt az ezzel járó társadalmi bajoktól — mért volt ez káros a termelésre, ha mégis módot adott a termelésbe állított tőkék mennyiségének emelkedésére?

Erre a következőket lehet felelni: Nem bizonyítható közvetlenül, hogy infláció nélkül nagyobb lett volna-e egy időszakban a tőkeképződés, illetve többet takarítottak volna-e meg az emberek? Egészségtelen ilyenkor a sok befektetés *kalkulációja* is, mert az abnormis ár- és bérvizonyok az infláció megszűntével hirtelen megváltoznak, a tipikus inflációs vállalatok, koncernek jövedelmezőségüket elvesztik, mikép azt a *szanálási válságok* — amelyekre még rátérünk — a fizetéseképtelenségek, bukások hosszú sora bizonyítja. Még az 1929-ben kezdődött világgazdasági válságban is szerepe volt az inflációk téves tőkeberuházásainak s azoknak az erőszakolt intézkedéseknek, amelyeket a kormányok hoztak az életképtelen vállalatok fenntartása érdekében, ahelyett, hogy sorukra hagyták volna őket.

Az itt elmondottakat legjobban a *bankok mérlegei* tükrözik vissza. Hasonlítsuk össze néhány, az infláción keresztülment ország bankmérlegeinek egyesített évrégi adatait. Ezek szerint kimutattak a

	adósok	1918	8,421 millióft	1928	1,508	millióft
német	hitelesők		11,999		2,591	
	adósok		5,316		1,261	
osztrák	hitelbankok	hitellessék címén	6,098		1,378	
	adósok		2,434	1925	729	
magyar	hitelesők		4,739		1 124	

Ausztriában és Magyarországon tehát a csökkenés annál is nagyobbarányú, mint amit az országcsönkítés indokolt volna. Ez egyszersmind cáfolata annak a közkeletű felfogásnak is, hogy korunk, vagy legalábbis a közelmúlt két évtized az u. n. „*financkapitalizmus*“ kora volna, amikor a termelő vállalatok a bankok személytelen pénzhatalmának vannak alárendelve. E tekintetben a különböző országokban nem volt egységes a fejlődés. Magyarországon a bankoknak kezdettől fogva nagy szerepük volt az ipari vállalatok alapításánál, az infláció éveiben pedig tovább kiépítették ipari koncernjeiket; hasonló volt a fejlődés Ausztriában is. míg Németország számos nagyvállalata független maradt a bankokkal szemben, sőt még a fejlődéshez szükséges tőkét is a bankok mellőzésével, újabban inkább *önfinanszírozás* útján szerezték meg. Az angol-szász országokban az ipari koncernek, nagy pénzügyi felkészültségük révén, általában nem szorulnak a bankokra s a nagy angol és amerikai bankok nem is finanszírozó, hanem tisztán hitelintézetek, amelyek nem kötik le vagyonuk tetemes részét a vállalatok részvényeiben. De még a hitelellátásban is a legtöbb helyütt visszaszorult a magánérdekeltségek kezén levő bankok szerepe, mert egyrészt — mint látjuk — tőkék nagy hányada több országban elveszett, másrészt e téren egyre nagyobb fontosságra tesznek szert velük szemben a közületi bankok (postatakarék, állami jelzálogbankok, községi bankok stb.) és a társadalombiztosító intézetek. Ha még megemlítjük, hogy a válság folyamán sokhelyütt — mint Ausztriában, Német- és Olaszországban — a bankok javarészenek részvénytöbbsége az állam kezére került s hogy üzletpolitikájukat is mindenütt egyre nagyobb mértékben szabályozza az állam, kitűnik, hogy a hitelélet is ugyanúgy haladt az etatizmus és szocializmus irányában, mint a gazdasági élet egyéb ágai. Ez pedig azt is jelenti, hogy a tőkebefektetések irányítása s ezzel a jövő gazdasági fejlődés vonalának meghatározása is egyre inkább állami feladattá vált a világ számos országában.

Ezek után rá kell térnünk arra, hogyan szüntették meg az inflációt a különböző országok és milyen következményekkel járt ez? Mielőtt azonban ehhez hozzáfognánk, előbb annak a birodalomnak a fejlődését kell ismertetnünk, amelynek vezetői a fent vázolt útra nem csupán kényszerűségből és szinte tudtukon kívül tértek rá, hanem tervszerűen és elvi okokból is.

VI. OROSZORSZÁG EURÓPÁN KÍVÜL.

Párhuzamos fejlődés.

A gazdaságtörténetben sokkal több párhuzamos folyamatról kell beszámolni, semhogy egyvonalban végig lehetne haladni rajtuk. De vigyázni kell, hogy csak azokat a folyamatokat válasszuk külön egymástól, amelyek valóban többé-kevésbé egymástól függetlenül játszódnak le. Földrajzi, kulturális és politikai okok eléggé megmagyarázzák, hogy ilyen alapon Oroszországnak külön fejezet jár; de hiba volna abba a végletbe esni, hogy akár a cári, akár a bolsevista Oroszország egy „külön világ“, amelyre a népesség, a „táj“, a „tér“ különbözőségénél fogva a fejlődés általános törvényei nem érvényesek. Akár elfogadjuk a *történelmi materializmus* tanait a maguk egészében, akár nem, tudnunk kell, hogy ha a gazdasági erők hatásai a különböző társadalmakban annál inkább módosulnak is, mennél jobban különböznek egymástól ezek földrajzi, faji, történelmi adottságai, azért egyazon erőknek minden társadalmon belül ugyanabban az irányban kell hatniok. És mert a *termelőerők* feszítőereje a természettudomány s általa a technika gyorsuló fejlődése folytán egyre nagyobb s mivel ennek révén az országok földrajzilag is mind közelebb kerülnek egymáshoz, a hasonulásnak is folyton teljesebbé kell válnia, a népi és kulturális exotikumoknak egyre inkább el kell tűnniök s a Föld állandóan szegényedik etnográfiai festőiségben és politikai romantikában, még akkor is, ha egyes kormányzatok hangsúlyozott különállásukat közigazgatási intézkedésekkel erősítik meg, vagy ha a többi országok kormányzatai elzárkóznak is előlük. Hogy ez mennyire így van, mutatja, hogy éppen azok

a politikai rendszerek, «amelyek nemzetük öncélúságát, önellátását, társadalmi és politikai berendezkedésének egyedülvalóságát hangsúlyozták, sarkalták nemzetüket a legnagyobb erőfeszítésre a másutt bevált gazdasági és társadalmi vívmányok meghonosításáért. és a fejlettebb nemzetekhez való hasonulásért. A „*dialektikus fejlődés*“ sokszor túlzásba vitt elvének tanulsága ez: eltávolodni a nemzetek közösségétől, hogy egy magasabb síkon annál inkább beolvadhassanak abba.

Az orosz fejlődést magasabbról tekintve, ahonnan a részletek elmosódnak, szintén megtaláljuk ezt a párhuzamot. A világháború után Oroszország a polgárháború s a szélső társadalmi és politikai kísérletek prédája lett; Európa több országa is — bár kevésbé heves és véres — politikai változások, forradalmi és ellenforradalmi küzdelmek, szociális kísérletek színhelye volt ez években. Angliát kivéve az európai hadviseltek is az infláció mélyébe zuhantak, ezeknek az országoknak a gazdaságpolitikáját is nagyarányú — bár nem oly átfogó — szocializálási törekvések jellemezték, mint Oroszországét. A nep-politika bevezetésével 1921-ben Oroszország is visszakanyarodott a magángazdálkodás s a nemzeti együttműködés felé s ezzel ott is sikerült a lakosság életszínvonalát újból felemelni. A *tervgazdálkodásra* való áttéréskor, 1927-ben pedig csak 2—3 évvel előzte meg a világgazdasági válság hatása alatt ai előbb a gazdaság állami irányítására, majd szintén az állami kényszergazdálkodtatásra fanyalodó u. n. kapitalista államokat. Hogy pedig az iparosodás, a városiasodás, a gépesítés, a villamosítás, a racionalizálás stb. terén hogyan versenyeztek egymással Oroszország és az u. n. kapitalista államok, az közismert.

Oroszország Európán kívül

Ezek után még egyszer, de más oldalról, kell megokolnunk fejezetünk címét; ha ennyi a hasonlóság, a párhuzam (pedig még nem is beszéltünk az Oroszországból kiindult erős szellemi és politikai hatásokról), szabad-e az Európán kívülálló Oroszországról be-

szélni, vagy e különállást távolibbnak tekinteni, mint a cári Oroszországot?

Habár a cári birodalom is nagy erőfeszítéseket tett a nyugateurópai irányú gazdasági és társadalmi fejlődés gyorsításáért, ezek a törekvések nem voltak oly nagyszabásúak, mondhatnók heroikusak, mint a bolsevista Oroszország fáradozása a termelőerők kifejlesztéséért. Mégis, ez utóbbi sokkal inkább leszakadt Európa testéről, jobban hangsúlyozta különállását és azt a nyugati hatalmak sokkal inkább tudomásul is vették, mint a cári birodalommal szemben. A *Romanovok* tevékeny részt vettek Európa szövetségi politikájában, alkotmányos rendszerüket nem sokkal nagyobb különbség választotta el pld. a német rendszertől, mint ez utóbbit az angoltól. A diktatúra rendszere a bolsevista Oroszországot sokáig élesen különválasztotta a nyugati országoktól. Az európai politikába csak lassan kapcsolódott bele, hiszen Csehországgal is csak 1934-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatokat s csak ez évben lépett be a népszövetségbe is. De lényegesebb tárgyunk szempontjából, hogy gazdasági kapcsolatai a külvilággal mindvégig sokkal lazábbak maradtak, mint amilyenek a régi Oroszországiéi voltak. Amaz 1914-ig 8.8 milliárd rubel kölcsönt vett fel a külföldről, amihez azután még kb. 8 milliárd háborús adósság járult. A bolsevista kormány már 1918-ban *megtagadta az összes cári adósságokat*, ami egyik főoka lett a hitelező országok előbb ellenséges, majd elzárkózó külpolitikájának s útját állta új kölcsönök nyújtásának, és ez egyik akadálya maradt a külkereskedelmi kapcsolatok élénkülésének is. 1913-ban még 1-374 millió rubel külföldi árút vásárolt Oroszország és 1.520 millió értékűt adott el a külföldön, 1920-ban a külkereskedelme csaknem teljesen megszűnt, majd lassan emelkedett az 1930 évi csúcspontig, de még akkor sem érte el az 1913-as méreteket. Hogy a cár alattvalóinak viszonylag szabad külföldi mozgásával szemben a bolsevizmus (külföldi *specialisták* szerződtetése ellenére) milyen légmentesen elzárkózott a külföldtől, arra nézve tanú az addig bolsevista-barát *André Gide* is,

aki 1936-ban a moszkvai munkásoktól többek közt azt is megtudta, hogy a francia munkásság egy szálíg anal-fabéta.

A tájékozódás nehézségei.

Mert ha igaz az angol mondás: *trade follows the flag* (a kereskedelem a lobogót követi), igaz az is, hogy idegen országok ismerete a kereskedelmet követi. Mégpedig azt a kereskedelmet, amelyet szemfüles, piacszerző ügynökök, külföldi összeköttetéseiket ápoló nagykereskedők és gyárosok fejlesztenek ki és folytatnak le, nem pedig a kormánynak — párhúség szempontjából kiválasztott, de azért titkos rendőrökkel ellenőriztetett küldöttei, akik hazatérve óvakodnak beszámolni arról, amiben netán a külföldön jobb a helyzet. mint otthon. Amiképp nálunk gyanúsak voltak egykoron az „*aufklärísták*“, olyan sanda szemmel nézte az orosz rendőrség a külföldet járt, külföldi eszmékkel fertőzött csekélyszámú orosz. Az orosz tömegek így nem sokat tudhattak a külföldről; hiszen a világrekordra törekvő orosz könyvkiadás és könyvtárügy mellett saját országukról is csak azt tudták, amit a hatóság engedélyezett, így pld. az „*U. S. S. R. Handbook for 1936*“-ban az is olvasható, mit fejlődött pld. a gyufagyártás 1913 óta; de hogy a gabonatermelés vagy az állattenyésztés mit fejlődött, azt hiába kerestük a könyvben, mert az 1913-as adatok nagyobbak, mint az 1936-évek. Arról sem találunk semmit e félhivatalos kiadványban, volt-e bizonyos *Trocki-nak* szerepe a vörös hadsereg megszervezésében, de annál többet arról, milyen döntő szerepe volt az ellenforradalom leverésében *Sztálinnak*.

A turisták.

A tájékozatlanság azonban kölcsönös volt. A nyugati országokban ugyan szabadon lehetett a bolsevista vagy a bolsevizmussal szimpatizáló irodalmat terjeszteni, a szimpátia pedig nem szorítkozott a munkásokra és a szocialistákra. A nyugodtabb években számos kül-

döttség utazott Oroszországba, sok nemzetközi konferenciát tartottak ott, az *Intourist* ugyanolyan idegenforgalmi *dumpinget* fejtett ki az idegeneknek Oroszországba való csábítása terén, mint ahogyan ezt más országok utazási irodái is gyakorolták (vagyis a külföldi turisták mindenféle kedvezményt kaptak, amit az otthoniak nem kaphattak meg), a turisták mozgási szabadsága azonban igen korlátozott volt, az előírt útvonalat be kellett tartaniok, a vezetők nem igen tágitottak mellőlük, ha pedig a „bennszülöttekkel“ beszéltek, ezek, előttük érthetetlen, tartózkodást tanúsítottak az orosz viszonyokról való nyilatkozataikban. De a demokratikus országokban sem volt sokkal könnyebb a tájékozódás az orosz helyzetről.

A propaganda.

Amilyen túlzó volt ugyanis az oroszbarát propaganda, olyan hihetetlen dolgokat írtak a bolsevizmusról annak ellenfelei. Olvastunk cikkeket arról, hogy Oroszországban nincsen orvos, hogy ott már alig születnek gyermekek, hogy fegyverkezésük csak *potemkináda* és i. t. Nagy sajtó-koncernek, mint a Daily-Mail-é, az amerikai *Hearsté*, kezdettől alkalmazták a szovjettel szemben azt a jól bevált elvet, hogy nagyot kell lódiáni, ha azt akarjuk, hogy elhigyék — mert az emberek nem is hiszik el, hogy ilyen nagyot lehet hazudni. Viszont az orosz kormány sem maradt tétlen a maga eredményeinek feldicsérésében, sőt rövidesen iskolát csinált más kormányok részére is. így nem csoda, hogy aki a való orosz állapotokat meg akarta ismerni, nem tudta, hová forduljon. A szakember se igen tudta.

A szovjetstatisztika.

Hogyan is tudhatta volna? Hiszen egyik nap olvasta a fantasztikus orosz iparfejlesztés adatait, másik nap valamelyik tanács vagy végrehajtó-bizottság ülésének a szónoklatait, amelyek szerint a hibák és mulasztások miatt a termelés a legnagyobb katasztrófának néz elébe. De — ha csak nem olvasta az orosz újságot eredetiben — sokszor azt sem tudhatta, valóban

mondták-e ezeket a beszédeket? És a mérnökök, külföldi specialisták, ipari kémek, *szabotőrök* ellen folytatott, gyakran diplomáciai konfliktust felidézett perek lavínája után nem láthatta tisztán, milyen mértékben harapództak el ezek az üzelmek a birodalomban, mennyire hátráltatták a termelést?

A külföldi párthíveknek pedig még nehezebb volt a helyzetük. Miután *Trockitól* megtanulták a forradalmi sztratégiát, *Bucharintól* a bolsevizmus elméletét, lelkesedtek *Tuhacsevszki*, *Gamarnik* és *Orlov* tábornokok haditettein, rajongással várták az országukban levő szovjetkövetek — mint *Karahan*, *Davtian*, *Karszki* sakkhúzásait, egy szép napon arról értesültek, hogy nem csak mindezek, hanem a bolsevizmus egész vezérkara is, *Zinovjev*, *Radek*, *Tomszki*, *Rikov*, *Pjatakov*, *Kresztinszki* és a többiek mind német- vagy angolbencek, árulók, a burzsoázia uszályhordozói voltak — de már elintézték őket (ahogyan a legújabb lexikonokban nevezik az uralkodó irányzatnak nem tetsző politikusok meggyilkolását vagy kivégzését). Mesterséges köd terjengett Oroszország felett és a statisztika lámpása sem igen oszlatta azt el. Egyrészt ugyanis a *statisztika* nem is alkalmas elvi kérdések tisztázására, másrészt nem is mindent lehet statisztikával felmérni, különösen a gazdasági életben, így pld. — *kollektív* gazdasági rendszerben — a termelt javak minőségét sem. Ha szabad piacon szabadon alakulnak ki az *árak*, akkor persze ezekben kifejeződik az árúk minősége is; de nem ott, ahol az állam állapítja meg az árakat. Ha tehát annál inkább hihető is volt, hogy az orosz üzelmek csakugyan megtermelték az előírt mennyiséget, mert különben szabotázsért fogták perbe a vezetőket, senki sem ellenőrizhette a külföldön a termelt orosz árúk jóságát. Hogy az ilyen ügyekben milyen Óvatosság szükséges, azt mutatta egy nálunk néhány éve nagy port felvert könyv is, amelyik egy másik nagyhatalom szakirodalmából vett idézetekkel bizonyította he e hatalom hadianyagának teljes használhatatlanságát; az események azonban ennek éppen az ellenkezőjét igazolták.

De felmerül az elvi kérdés is, lehet-e hitelt adni egy olyan ország statisztikájának, amelyben nincs *kritikai szabadság*? S hogy Oroszországban nem volt és nincs, azon az orosz közállapotok szigorú belső bírálói sem változtattak, mert bírálatuk csak addig terjedt, ameddig a hatalom birtokosai engedték. Éppen ezért Oroszországgal kapcsolatban, egyébként hajlamunk szerint is, sokkal inkább a fejlődés alapjául szolgáló elvek, mint az azt illusztráló számok ismertetésére fektetjük a súlyt.

A hadikommunizmus.

A bolsevizmus gazdasági elvei sokkal határozottabbak, mint más országokéi. A világ többi országaiban össze akarják egyeztetni a közületi- és a magángazdálkodást, az individualizmust és a szocializmust. A bolsevizmus a tiszta, „100%-os kommunizmust“ akarja megvalósítani, ott tehát, legalább is elvben, a keverési arányról nem kell vitatkozni. Ebből az is folyik, hogy az orosz rendszer nem *diametrálisan* ellentétes a többi ország rendszerével, mert egyrészt Oroszországban sincs tiszta kommunizmus, másrészt másutt sincs tiszta individualizmus.¹⁾

Ha azonban a bolsevizmusnak meg is van a határozott elve, elmélete és célkitűzése, hiányzik az ennek megvalósításához szükséges *programmja*. A kommunizmusnak, legalaposabb bírálói szerint, nem is lehet reális programja; ezenfelül a bolsevizmus a legnagyobb összeomlás révén, amely az újkorban egy birodalmat ért, jutott uralomra s így a pillanatnyi égető szükség szerint kellett célkitűzéseit változtatnia. Vezetőinek nagyobb agitatori és sztratégiai képessége mellett főképp azért szerezte meg a hatalmat a többi forradalmi párttól, mert mindig azt hirdette, ami akkor a leghatásosabb volt, így kezdetben a haladéktalan békekötést, a földosztást, a bosszút az elnyomók ellen és a világforradalmat. A kommunizmus és a földosz-

¹⁾ A tiszta individualizmus rendszerét a tudomány ideális anarhizmusnak nevezi.

tás, a pacifizmus es a világforradalom ellentmondak egymásnak, de ez nem volt baj. A pacifizmust hamarosan félre is kellett tenni a németek, franciák, angolok, amerikaiak, japánok, csehek stb. *ukrajnai, krimi, balti, arhangelszki, murmanszki, kaukázusi, vladivosztoki* akciói, az ellenforradalmár tábornokok — *Kolcsak, Wrangel, Ungern-Siernberg, Denikin, Petljura, Krasznov, Judenics, Kornilov, Kaledin, Bermond sth.* — támadásai, majd a lengyel háború miatt. A földosztást túrték, amíg hatalmuk annyira meg nem szilárdult, hogy komolyan hozzáláthattak a mezőgazdaság kollektivizálásához is. Hogy a világforradalommal hogy állt a dolog, csak az tudná megmondani, aki bejáratos volt a *komintern* — a harmadik, kommunista Internacionále-elnökségénél. A történelmi fontosságú Sztalin-Trocki párviadalt mindenestre úgy magyarázták a helyzet ismerői, hogy abban a kommunista párt *réalpolitikusi* számoltak le, a „szocializmus egy országban“ elve alapján, Oroszország békés fejlődése érdekében, a kommunista világforradalom hirdetőivel.

1917—18-ban a kezdeti lendület hajtotta a pártot s a nagy összeomlásban megcáfoltnak látták saját elméletüket, a *marxizmus*, ama tanítását, hogy a társadalomnak a szocializmusba bele kell nőnie, tehát annak először a legfejlettebb kapitalista országokban kell megvalósulnia. Benne lévén a harcban azt hirdették, hogy éppen azért kell a kommunizmusban Oroszországnak előljárnia, meri ott volt a legesendőbb a tőkés gazdasági rendszer. Ez az utóbbi állítás valónak bizonyult; hogy azonban a kommunizmus is valóban megvalósulhatott volna-e tartósan Oroszországban, arra a tények válaszát — az időközben lezajlott események folytán — bárhogyan végződjék is a háború, nehezen fogjuk megkapni.

A népbiztosok tanácsa tehát már 1918-ban sorjában *nacionalizálta*, azaz állami tulajdonba vette a földet, de egyben kiosztotta a parasztoknak, illetőleg ők az állami intézkedések bevárása előtt már megszállták azt; köztulajdonba vette a hajókat, az üzemeket, a bankokat, a kereskedelmi vállalatokat, államosította a kül-

kereskedelmet, bevezette az állami gabonamonopóliumot és i. t. — egyszóval nem törődve azzal, hogy az államot ezer külső és belső veszély fenyegette, azonnal, átmenet nélkül rá akart térni az új kollektív termelési rendre.

A belháborúk és az éhínség.

Ami azonban ezután következett, az nem nevezhető se kommunizmusnak, se semmilyen rendszernek, az egyszerű anarchia volt, de távolról sem ideális. Kik viselik érte a felelősséget, nehéz megmondani. A nagy háború, amely kimerítette, kiszipolyozta az orosz népet és közgazdaságot, a cári rendszer, amely merevségével megakadályozta a sima átmenetet egy másik politikai és társadalmi rendbe, a nép, amely megunván az ínséget s a pusztulást, felkelt ellene s ezzel lerombolta a régi rendet, anélkül, hogy akkor helyébe jöhetett volna egy újabb, a forradalmárok, akik nem győzték bevárni, hogy az uralmon levők által kezdeményezett reformok megvalósuljanak, a bolsevisták, akik nem csupán a cári rendszernek üzentek hadat, hanem minden demokratikus pártnak, hogy a maguk diktatúráját valósítsák meg egy alkotmányos rendszer helyett, az entente-hatalmak, amelyek minden oldalról támadták a *proletár-diktatúra* országát s megakadályozták annak konszolidálását és az ellenforradaknárook, akik azt hitték, hogy egy idejét múlt rendszert restaurálni lehet... ha az elmulasztott reformok s a szenvedések szinte megőrzítik a népet, akkor már nagyon nehéz erre a kérdésre válaszolni, bár az egyéni felelőséget semmiképp sem tagadhatjuk. 1918—21 közt az orosz helyzet — ha szabad egy némileg triviális hasonlattal élnünk — egy kocsmához hasonlított, amelyben leverték a lámpát s a részek a sötétben ütlegelik egymást. A központi hatalom megszűnt, a birodalom folyton változó, ugyancsak szilárd kormányzat nélkül szűkülködő, egymással nem kereskedő részekre szakadt, amit a világháború megkímélt, azt most sokkal alaposabban elpusztították a belső háborúk. A pénz funkciója

megsemmisült, de cseregazdaság is alig jött a helyére» mert a városoknak nem volt mivel cserélniök. Az ipar nyersanyagellátása megakadt, a nyakra-főre szocializált üzemekben hiányzottak a — jelentékeny hányadukban elmenekült, vagy megölt, vagy éhenhalt — vezetők és szakemberek. A felosztott birtokokon tőke, felszerelés és szakértelem nélküli kisparasztok próbáltak gazdálkodni s ha mégis megtermeltek valamit s azt nem rekvirálta el tőlük valamelyik forradalmi vagy ellenforradalmi hadsereg, az rendszerint maguknak is bevés volt; az esetleges felesleget pedig minek vitték volna a városba, mikor az érte kapott pénzen nem vásárolhattak semmit. Az orosz infláció nem kevésbé volt végletes, mint a német, de ezen a végletes fokon, vagyis mikor a pénznek már, mondhatni egyáltalán nincs értéke, tovább tartott, mint a német. És |ha a német valutapolitikát is némi okkal támadták, azért, hogy legalább is a kelletténél jobban tűrte az inflációt, mert így akart „papírból aranyat“ csinálni s mert ezzel is lehetlenné akarta tenni a jóvátételi fizetést, a bolsevizmus részéről a pénz lerontása egészen tudatosan történt, hiszen a kommunizmusban, amelyben mindenki képessége szerint dolgozik és szükséglete szerint fogyaszt, nincs szükség az átkozott pénzre; mennél jobban leromlik tehát az, annál inkább megsemmisülnek az u. n. kapitalista gazdálkodás alapjai.

Az oroszországi népeknek ezekben az években átélt páratlan szenvedéseikért tehát mindenesetre felelős a bolsevista politika is, de ezekért az évekért a kommunizmus nem tehető felelőssé, mert — mint mondtuk — ez években Oroszországnak sem kommunista, sem más rendszere nem volt. A kommunizálás megtörtént, de ez csak egy közigazgatási aktus, még nem termelés.

A mezőgazdaság.

Éppen ezért nem érthetünk egyet azokkal az írókkal, akik a bolsevizmus első éveinek agrárpolitikájáról mélyenszántó elvi megállapításokat tettek. Hogy papíron mit rendelt el a népbiztosok tanácsa, annak a szóban

forgó években legtöbbször valóban csak elvi jelentősége volt. Papíron kommunizálták a földet, a valóságban azonban az a parasztság magántulajdonába ment át, minden felszerelésével együtt; de még ez sem fedti egészen a tényeket, hiszen kérdés, mennyiben tekinthető magántulajdonnak az, aminek a hozamát rendszeresen elrekvirálják. A városok, különösen Moszkva lakosságának az éhínségtől való megmentésére ez években nem volt más mód, mint elkobozó különítményeket küldeni a falvakba, amelyek vagy hagytak annyit a parasztnak, amennyi a saját megélhetésükhöz szükséges volt, vagy nem. Ennek persze az a magától értetődő következménye volt, hogy ezek a vetésterület még inkább csökkentették, a művelést még kevésbé intenzíven folytatták s — ami az ilyen viszonyoknak a legveszélyesebb s a legtávolabb érezhető következménye — maguk is segítettek levágni amúgy is megtizedelt állatállományukat. Így tehát még 1922-ben, bár ekkor a moszkvai kormány már úrrá lett ellenfelein s így a belháborúnak vége szakadt, az elmúlt mezőgazdasági évet zavaró momentumok alapján rendkívül rossz termésre kellett számítani. Ezt betetézte ennek az évnek szokatlanul kedvezőtlen időjárása, úgy hogy az 1922. évnek legfőképp a Volga mentén bekövetkezett éhínsége, amelyet azután külföldi segélyszállományokkal igyekeztek némileg enyhíteni, egymagában kb. olyan arányú pusztítást végzett az emberekben, mint a világháború; akárcsak a többi Európában a spanyolnátha.

Oroszország 1922-ben.

A külső és belső háborúkból kikerült Oroszország 1922 évi helyzetének hosszadalmas leírása helyett jellemezze azt néhány szám: Azon a területen, amelyen most 132 millió ember lakott, 1913-ban még 140 millió élt; a tényleges veszteség természetesen több volt 8 milliónál, hiszen Oroszországban az elmúlt 10 év alatt sem szűnt meg a természetes szaporodás. A városok lakossága, az elvándorlás, az éhség és a harcok következté-

ben 4 millióval csökkent; azért csak ennyivel, mert ahogyan sokan a városból a vidékre menekültek, ugyanúgy menekültek mások a faluból a városba. A mezőgazdaságilag művelt terület 116 millió hektárról 78 millióra szűkült; ez persze nem fejezi ki a leromlást a maga nagyságában, mert pld. — amennyire ezeknek az éveknek a statisztikáiban hinni lehet — a

	<i>1913-ban</i>	<i>1922-ben</i>
búzatermés	28 mill. t-t	12 mill. t-t
árpatermés	13 mill. t-t	4 mill. t-t
zabtermés	18 mill. t-t	7 mill. t-t
cukorrépatermés	12 mill. t-t	2 mill. t-t

csökkent. A széntermelés 29 millió tonnáról 9 millióra, a vasérc termelése meg éppen 9 millió tonnáról 245.000 tonnára esett, vagyis majdnem teljesen megszűnt. Mindez, azt hisszük, csak azzal a termelés-csökkenéssel hasonlítható össze, amelyet az 1942. év Oroszországról olvashatnak majd 1961-ben, azok akik ezt az időt megérik.

Az orosz válság és Európa,

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy az elmúlt két évtizedet a világgazdasági kapcsolatok összekuszálódása majd meglazulása időszakának is nevezhetnők. Ebben igen fontos, sokszor nem eléggé méltányolt, szerepe van az orosz fejleményeknek. Nem csupán arról a 8. illetőleg 16 milliárd arany rubelről van szó, amelyet a hitelező országok lakossága Oroszországban elvesztett, sem arról a 3 milliárd rubeles évi külkereske-

delmi forgalomról, amely 1913-ban a világkereskedelemnek még mindig csak egy kis töredékére rúgott, hanem azokról a lehetőségekről, amelyeket a rohamosan szaporodó népességű és növekvő vásárlóerejű Oroszország nyújtott volna az ipari országok kivitelének. Ezt természetesen nem gátolta volna az, hogy Oroszország is iparosodik, hiszen tudjuk, hogy az industrializálódás révén gazdagodó ország sokkal jobb eladási piaca más ipari országoknak, mint egy szegény agrárország. Miután a *Szovjetunió* (amely egyébként csak 1923-ban vette fel ezt a nevet) 5 éven át kényszerűen kapcsolódott ki a nemzetközi forgalomból, 1922 után, a kölcsönös bizalmatlanság következtében tudatosan tette ezt. Nem szabad itt teljes elzárkózásra gondolni, mert — mint látni fogjuk — ezután mindkét részről erőfeszítések történtek a kölcsönös forgalom élénkítésére. De ennek Oroszország részéről egyik főcélja az volt, hogy miután termelésének kifejlesztése érdekében egyideig ápolta a külföldi kereskedelmi összeköttetéseket, később annál inkább függetleníthesse magát a külvilágtól. Ma már tudjuk, hogy ez a politika bevezetője volt az egyre inkább elterjedt *önellátási* törekvéseknek. A 21 millió km²-nyi, összefüggő területű Szovjetunióban ezeknek sokkal nagyobb a lehetőségük, mint a világ többi államaiban; mindazáltal ott is a lakosság hosszú és súlyos nélkülözésével voltak egybekötve, mert amely tőkeszegény ország nem élhet külföldi hitelekkel termelése kifejlesztésénél, vagyis a tőkét nem kapja kölcsön gazdagabb országokból, annak a maga életnívója leszorítása árán kell a szükséges befektetések fedezetét megszerezni. Ebben is utat mutatott Oroszország sok más országnak, amelyeknek mindehhez sokkal kevésbé voltak meg a földrajzi adottságaik. Kétségtelen viszont, hogy Oroszországot is nem kis mértékben földrajzi helyzete készítette erre a politikára. Óriási területét most, a független balti államok megalakításával még inkább elzárták a külvilágtól, a világforgalomtól, igyekezett hát még jobban csupán önmagára támaszkodni, mint korábban.

Az orosz nagytérség.

A divatos „nagytérség“ elmélettel szemben azonban azt kell mondanunk, hogy ezzel Oroszország nem földrajzilag és gazdaságilag összetartozó területek egységes gazdasági életét építette ki, hanem ellenkezőleg kiszakadt vagy kiszakította magát a természetes gazdasági-kereskedelmi egységekből. A mai technikai lehetőségek mellett ugyan szoros egységbe lehet fűzni pld. a Távols-Kelet és Ukrajna gazdasági életét. De pld. Odeszsa és Vladivosztok, vagy akár Moszkva és Taskent a közlekedés szempontjából sokkal távolabb esnek egymástól, mint mondjuk London és Sydney, bár az utóbbi két város közt sokkal nagyobb a távolság. A „nagytérség“ dilettánsai ránéznek a térképre s azt mondják: ez a terület egy összefüggő szárazföld, ennek egységes „nagytérséggé“, azaz önmagát ellátó gazdasági területté kell alakulnia. Pedig nem a szárazföld köt össze, hanem inkább a tenger. A tengeren ugyanis nagyobbak és olcsóbbak a szállítási lehetőségek, mint a szárazföldön. A teheráru vasúti szállításának a költsége 5—10-szer annyira tehető, mint a hajón való szállításának. Ezért olcsóbb pld. az odesszai gabonát a gibraltári szoroson át Düsseldorfba szállítani, mint Harkovba. Mindezek a körülmények, a politikai határoknak egyre nehezebben áthágható gazdasági határokká válása, is hozzájárult ahhoz, hogy az orosz termelés fokozására irányuló, 1922-ben kezdődő erőfeszítések egészen 1939-ig nem jártak az orosz lakosság élet-színvonalának megfelelő emelkedésével.

A nép-politika bevezetése.

Időrendben fazonban egyelőre még nem tartunk itt. Ott tartunk, hogy 1921 augusztusában, a bel- és külháborúk végeztével végre hozzá lehetett kezdeni Oroszországban is a károk helyrehozásához, a lerombolt termelési berendezés felépítéséhez. Most már, a központi

¹⁾ Nep: a novaja ekonomicseszkaja politika, a. m. új gazdasági politika kezdőbetűiből alkotott szó.

hatalom megszilárdulásával meg lehetett volna kezdeni a kommunizmus tényleges, nem csupán papírrendeletekbe foglalt megvalósítását is. Amikép a nemzeti szocializmus uralomra jutván figyelmét a önegvalósíthatóra irányozta és elvetette *Feder* és más teoretikusoknak a gazdaságot forradalmasító terveit, úgy az orosz kormány is 1921—22-ben, legalább egyelőre lemondott mind világforradalmasító, mind a tiszta kommunista rendszer megvalósítására irányuló terveiről. Meghagyta a földet a paraszt tulajdonában, csökkentette a *kulakok* (a „zsiros-parasztok“) letörésére irányuló erőfeszítéseit, beszüntette vagy legalább enyhítette a rekvizálásokat, visszatért az árrendszerhez, nem ragaszkodott a jövedelmek egységesítéséhez, lehetővé tette bizonyos keretek között a magánvállalkozást, a vagyongyűjtést, felvette a külkereskedelmi kapcsolatokat, alkalmazkodott a diplomáciai illetan szabályaihoz — vagyis ők azt mondják, visszafelé tettek egy lépést, hogy aztán megint kettőt tehessenek előre, mi azt gondoljuk, engedték, hogy a gazdasági szabadság egy gyenge szellője annyira felfrissítse az orosz termelő erőket, hogy azután az így keletkezett erőforrásokkal és tartalékokkal kísérletezhessenek megint a szovjetbirodalom vezetői további 10—15 éven keresztül. Minderről azonban később bővebben beszélünk; most elbúcsúzunk az orosz birodalomtól, amely ekkor annál is inkább közeledhetett újból Európához, mert céljaik egyeztek: stabilizálni, konszolidálni kellett a gazdasági életet és mert útirányuk is nagyjából egyezett: kissé meglazították a gazdasági élet állami kötelékeit és fellebentették a gazdasági szabadságot borító fátyol egy csücskét: Európában valamivel magasabbra, mint Oroszországban. És minden baj, minden szenvedés után a gazdasági élet visszanyerte öntudatát és fellelegzett. Az erősebb lélegzés nem ment fájdalom nélkül, de ez nem tartott soká és azt hitték a népek: most végre eljön az aranykor. A legjobban azok a népek hittek ebben, amelyek most kapták meg, vagy kapták vissza függetlenségüket.

VII. AZ ÚJ ÁLLAMOK.

A nemzeti elv.

A békeszerződések sok bajt okoztak, de nem tagadható, hogy meghozták a francia forradalom kofában hódító útjára indult nemzeti eszme teljes diadalát. Ma már elmondhatjuk, hogy e diadal szinte túlságosain teljes volt, túllendült természetszabta határain, túlzottan differenciálta, politikailag és gazdaságilag különválasztotta a nemzeteket, úgy hogy el kellett utána következnie az újabb integrálódásnak, egybefűződésnek, az érdekelt nemzetek önkéntes beleegyezésével, vagy egy felsőbb erő hatása alatt. Csak nagyon kevesen voltak, akik — mint *Nitti* — már az örömujjongás közben rámutattak a békeszerződések nyomán leselkedő veszélyekre. Wilson is látta azokat, de az akkori hangulatban nem bírt felismerésének érvényt szerezni; *Lloyd George* pedig csak későn jutott e felismerésre.

A felszabadult nemzetek.

A szabaddá vált kis nemzetek azonban örültek a felszabadulásnak, bár ez igen különböző előzmények után és körülmények között történt. A finnek, vagy a litvánok öröme nyilván tárgyilag megokoltabb volt, mint mondjuk a galíciai lengyeleké vagy a horvátoké, akik korábban is nemzeti jogaik élvezetében voltak s ezenfelül élvezték egy nagy gazdasági egységhez való tartozás és a jó közigazgatás előnyeit.

Nézzük az új államokat*):

Csehszlovákia	14.2 millió lakossal
Észtország	1.1 „ „
Finnország	3.5 „ „
Lengyelország	29.2
Lettország	1.9
Litvánia	2.2 „ v

továbbá a nemzetiségi elv alapján megnövelt országokat:

Belgium lakos sága	0.1 millióval
Dánia	0.2
Franciaország	1.9
Görögország	1.2
Jugoszlávia	7.4
Olaszország	1.4
Románia	8.5

növekedett a békeszerződések révén. A Törökországtól elcsatolt ázsiai területeket itt nem számítva, több mint 70 millió lélek szabadult volna fel az idegen uralom alól.

Mivel azonban Keleteurópában még nem lehetett olyan politikai határokat szerkeszteni, hogy pontosan fedjék a nemzetiségi határokat, most viszont kb. 7 millió német és majdnem 3 millió magyar került idegen uralom alá.

Csehország ¹⁾ lakosságának kb.	30 %-a
Jugoszlávia ¹⁾ lakosságának kb.	14 %-a
Románia ²⁾ lakosságának kb.	35 %-a
Lengyelországé) lakosságának kb.	22 %-a

ismét csak nemzetiségekből állott, ha pedig a szláv államokban a nem az államalkotó nemzetiséghez tar-

1) A megalakulás idejének adatai.

2) Csak a nem-szláv nemzetiségek.

3) A zsidókat nem számítva.

tozó többi szlávot s Lengyelországban és Romániában a zsidókat is ideszámítjuk, akkor még nagyobb a nemzetiségek aránya. A balti országokban is maradtak nemzeti kisebbségek. Igaz, mindezek egy része már kisebbségi sorsban volt az előző uralom alatt is; de nehéz volna megmondani, mennyiben javult pld. a galíciái ukrán parasztok helyzete, hogy az osztrák közigazgatás nem védte őket többé lengyel földesuraikkal szemben.

Az új nacionalizmusok.

Mondjuk tehát: ez országok lakossága *többségének* kettős oka volt az örömré. Egyaránt örültek nemzeti függetlenségüknek és a várható gazdasági prosperitásnak. Miután pedig előzőleg alá voltak vetve egy nagy birodalom gazdaságpolitikájának, most végre más birodalomra, más nemzetekre tekintet nélkül kiépíthették *öncélú* gazdasági életüket. Abból folyó kötelezettségeiket, hogy a civilizált nemzetek társaságába tartoznak, leróni vélték a népszövetség évi 1—200.000 frank tagdíjával és a népszövetség ülészeit a főhatalmak mellett való szorgalmas szavazással. Hogy hat új ország, hat új, öncélú gazdasági egység van Európa keletén, azzal az új és a megnövelt országok ifjú és vérző nacionalizmusa nem sokat gondolt. Mindegyikük publicistái és tudósai bebizonyították, hogy az ő országuknak különleges hivatása volt és van Európa e részén s mindegyik ország nagy igyekezettel fejlesztette, de a szomszédokra nem sok tekintettel a gazdasági életének valamennyi ágát. Nem igen hallgattak azokra, akik rámutattak, hogy a balti államok legfőbb gazdasági jelentőségét az adja meg, hogy nyugati kijáratok egy 150 milliós birodalomnak; a kisérték országokban is kevesen gondoltak arra, hogy bármilyen kijárat szerződésük van Franciaországgal, mégis Németország a legfőbb természetes beszerzési és eladási piacuk. Azt is elfelejtették többen, hogy a Monarchia nem véletlenségből, hanem történelmi, földrajzi és gazdasági szükségéből állt fenn századokon át, a saját független-

ségük érdekében sem engedhetik tehát a Monarchia népeit összefűző természetes gazdasági kapcsolatokat egészen veszendőbe menni.

Középeurópa.

A szakemberek számos tervet és javaslatot szerkesztettek is a *Dunamedence* népeinek szorosabb gazdasági egysége érdekében, megírták, hogy jólétük előfeltétele visszatérni egymás közt a *nemzetközi munkamegosztás* elvéhez, termelésüknek az egymás szükségleteinek megfelelő alakításához, hogy a Monarchia szét hullása után is élvezhessék annak gazdasági előnyeit. És utaltak a veszélyekre, amelyek a gazdasági szuverenitás túlbecsülése esetén politikai szuverenitásukat is fenyegetik; ha nem rendezik e kérdéseket önszántukból, egy külső erő fogja a rendezést, de a saját érdekében, rájuk kényszeríteni. De igyekezetük hiába volt, A *kiszentente* célja nem a gazdasági egység, hanem a magyar *revíziós* törekvések fékentartása volt. Gazdaságpolitikai célkitűzései annál kevésbé lehettek lényegesek, mert Jugoszlávia és Románia egymáshoz hasonló gazdasági alkatuknál fogva egymásnak nem voltak jelentős kereskedelmi ügyfelei; ezzel szemben Ausztria Cs Magyarország gazdasági életének ugyanúgy természetes kiegészítői lehettek volna, mint Csehországnak. Előrelátó kormányférfiak többször megkísérelték a gazdasági és az ebből folyó politikai közeledést, sőt foglalkoztak a középeurópai egység megvalósításának megszabbbmenő kérdéseivel is; egy időben különösen Ausztria és Csehország közt jócskán előrehaladtak az erre vonatkozó tárgyalások. *Briand és Tardieu*, a francia államférfiak is kidolgozták 1932-ben tervüket az európai és benne a középeurópai gazdasági egység kérdésében. De amiképp Európa nemzeteinek általában nem volt meg az érettségük ahhoz, hogy mások által jogtalanoknak tartott előnyeikről lemondjanak és nemzeti céljaikat a népek közössége érdekében módosítsák, úgy nem voltak érettek Közép- és Keleteurópa népei és kormányférfiái sem. A közeledés egyik előfeltétele volt

például Magyarország határainak revíziója s a magyar kisebbség sérelmeinek orvoslása. Maga *Masaryk*, a csehszlovák állam atyja is belátta e követelések jogosságát és azt is, hogy Csehszlovákia sorsát legalább annyira biztosítja a szomszédaival való megegyezés, mint a francia szövetség. Magyarország és Jugoszlávia már 1926-ban megtették egymás felé az első lépést. De minden engedmény és revízió, minden gazdasági közeledés egyes birtokon belül levő csoportoknak — pld. az újonnan szerzett területek közalkalmazottainak vagy a vámmal védett egyes termelőrétegeknek — az ipari országokban főképp a mezőgazdáknak, az agrárországokban főképp a gyáriparosoknak érdekeibe vágott. S e csoportok megtalálták a módját, nemzeti érdeknek tüntetni fel egyéni hasznukat s defetizmussal, sőt hazárulással vádolni az engedékeny államférfiakat. így a megegyezés jámbor óhaj maradt, Középeurópa országai egymás érdekeire tekintet nélkül haladtak a maguk útján — hogy milyen eredménnyel, azt már tudjuk. De akkor, 1923-ban amúgy is kezdődött a *hét bő esztendő* s ilyenkor a biblia szerint sem szokás az eljövendő sovány évekre gondolni.

A balti országok.

Nem kevésbé tragikus volt a helyzet a Baltikumban is, ott mindazáltal nem volt mentes némi groteszk színezettől sem. Távol áll tőlünk e kis népek évszázados szenvedéseit és nemzeti létük szívós megőrzését lekicsinyelni. De ha már a Dunamedence középhatalmaira is végzetes volt, hogy az ideiglenes erőviszonyokat túlbecsülték a véglegesekkel szemben, a törpe balti államok önállósága, megfelelően szervezett nemzetközi élet hiányában, még anakronisztikusabbnak tűnik fel. Nem tagadható, dolgoztak, fejlődtek a 20 év alatt, igyekeztek, nem is sikertelenül, kereskedelmi kapcsolataikat a külfölddel élénkíteni, defenzív szövetségre is léptek egymással. Gazdasági célkitűzésüket mégis elérhetetlennek kell mondani. E népek s vezetőik nem voltak télies tudatában a veszélyeknek, amelyek közt éltek. Nézzük a világgazdasági konstellációt: mögöttük Oroszország köz-

pontilag szervezi óriási területét, az amerikai Unióban kialakult a világ legnagyobb termelő egysége, a brit birodalom igyekszik szervesen egybefogni 500 millió lakosának gazdálkodását; ebben az irányban halad a francia birodalom is, Európa vezető gazdasági hatalmának, Németországnak nyomása minden irányban egyre erősödik ... és Németország és Oroszország közt beékeltlen négy, összesen 9 millió lakosú állam igyekszik, mindegyik külön-külön a maga gazdasági egységét felépíteni.

Tehettek volna-e mást? Nehéz ilyen kérdésre röviden válaszolni, de bizonyítja ebben az irányban az energia hiányát, hogy egymás közt sem bírták a gazdasági egységet megalkotni. Nem akarták a közeli nagyhatalmak gyanúját felkelteni; de valószínűtlen, hogy ezek akár az egyesült balti államok támadásától is tartottak volna. Ezek egyike pedig maga tett támadó lépést egy szomszédos nagyhatalom ellen.

A nemzetiségi kérdés.

A világpolitikai helyzetnek köszönhető felszabadulás némelyik kis állam vezető köreiben nem a meglévő aggodalmas féltésének érzetét, mint inkább a további terjeszkedés vágyát keltette fel. Nemzettársaik egy része még idegen uralom alatt maradt, határaik nem mindenütt feleltek meg a sztratégiai követelményeknek és i. t. A jugoszláv-olasz viszonyt évekig zavarta a *fiumei* kérdés; egyes román túlzók a *Tiszát* tekintették országuk természetes határának; a csehek igényt tartottak a jórészt lengyel lakosságú *Teschén*-vidékre; a lengyel hazafiak nagyhatalmi álmokat tápláltak; a finnek — népileg érthető okokból — *Karéliát* akarták; a litvánok 20 évig haragszomrádot játszottak Lengyelországgal a népi alapon valóban inkább őket illető *Vilna* miatt és 1923-ban önhatalmúlag megszállták a németek-lakta *Memel*-vidéket.

Nem vizsgálhatjuk egyenként e követeléseket jogosságukra nézve. Kétségtelen például, hogy Litvániának szüksége volt kikötőre — bár hiszen szabad kikötőként

használhatta volna a német igazgatás alatt maradó Memelt is. De amit ma már alig értünk meg, az az a probléma, hogyan hívhatta ki Litvánia, bármilyen életbevágó érdekei védelmében is Németországot, vagy hogyan rivalizálhatott egymással 20 éven át két, annyira egymásra utalt állam, mint Csehország és Lengyelország egy alig 200000 lakosú, gazdaságilag bármennyire is fontos terület miatt?

Nem politikai történetet írunk, csak azért mondtuk el mindezt, hogy megmutassuk: ahogyan a rosszul értelmezett nacionalizmus a közeli, sokszor csak vélt, de a műveletlen tömegek részére kézzelfogható érdekek kedvéért elhanyagolta a távolabbi, nagyobb politikai érdekeket, úgy hanyagolta el természetesen az általános gazdasági érdekeket is — hiszen a kettő együtt jár. A történelem régi tanulságai igazolódtak itt ismét: kicsiny politikai vagy gazdasági egységek csak a legritkább esetben egyesülnek önként nagyobb egységgé; ha azonban ezt egy fölényes külső erő kényszer útján megvalósítja, nemzeti szuverenitásuk sokkal nagyobb megcsonkításába is belenyugszanak, mint amilyent előbb elviselhetőnek tartottak.

És nagyrészt az emberi gondolkodás e gyengéjéből, a logikai készség hiányából folyik az az egyre ismétlődő tény is, hogy az elnyomottakból, vagy azokból akik magukat elnyomottaknak érezték, a helyzet változásával rosszabb elnyomók lesznek, mint amilyenek az ő uralaik voltak. Húsz évi magyar történet után ez példákkal nem kell igazolnunk. Az új országok nemzetiségi kérdésével főképen azért kellett foglalkoznunk, hogy jobban megvilágítsuk két évtizedes gazdaságpolitikájuk legfontosabb ténykedését: a földosztást.

A földosztás.

Annak ellenére, hogy Csonka-Magyarországon a földosztás kérdését nemzetiségi szempontok nem bonnyolították, ez az ország gazdasági életének egyik legnehezebben megoldható kérdése maradt. Ebből következtethetünk a földkérdés megoldásának nehézségeire

azokban az országokban, amelyekben, még nemzetiségi problémák is akadályozták a kérdés ésszerű szabályozását.

Közép- és Keleteurópa legtöbb országában ugyania a nagy és középbirtokosok jelentékeny hányada nem tartozott az új államalkotó nemzethez. A balti nagybirtokok 80%-a németek kezén volt, Litvániában a lengyel, Lengyel- és Csehországban a német, a Magyarországtól elszakított területeken a magyar, Boszniában a török (pontosabban: muzulmán) birtokosok sokkal több földet bírtak, mint amekkora volt arányuk *m* összes lakosságban. De nemcsak a földmegosztás kérdésében volt ez így. A balti németek (köztük a nemesek: az u. n. *balti bárók*) az egész Baltikum, sőt a cári Oroszország politikai, kulturális és gazdasági életében is vezető szerepet játszottak. Nagy érdemeket szereztek e területek civilizálásában, de ezzel csak fokozták a köztük és az őslakosság közt fennálló antagonizmust. Az új urak Posen németjeit, a volt magyar területeken a magyarokat a régi uralom államfenntartó elemeinek tekintették. Most, hogy a háborús Ígéreteket be kellett váltani s kivált az Oroszországgal határos részeken a társadalmi nyugtalanságot levezetni, Keleteurópa államai a földosztásnál, az „*akié a föld, azé az ország*“ elve alapján arról is gondoskodtak, hogy a föld a saját nemzettársaik kezére kerüljön.

Földosztásnak mondjuk ez akciókat és nem *földreformnak*, mert — az általános szóhasználattal ellentétben — *Strakosch*, a kiváló agrárszakértő szavai vtf, nem nevezhető földreformnak „a földosztás fedőneve alatt végrehajtott föld-kisajátítás.“ A földosztás az egyik birtokos kezéből más — akár egy, akár több — birtokos kezére adja a földet, de nem változtat a földtulajdon rendszerén. E kérdés elvi részével még foglalkozunk, itt csak arra utalunk, hogy — bár a földosztások nagy hatással voltak az egész világgazdaságra — nem vitték közelebb a földproblémát a megoldáshoz, amit a későbbi fejlemények bőven igazoltak.

Nem részletezhetjük itt a 12 kelet- és középeurópai országban végrehajtott földosztásnál kisajátított és

kiosztott területek nagyságát, a megváltás és a szétosztás feltételeit, a régi és az új birtokmaximumot és l. t. Elég annyit közölnünk, hogy 1918—28 közt mindez országokban összesen több, mint 24 millió hektár föld került kisajátításra, az érdekelt országok területének 11%-a. Ez elég nagy arány, ha meggondoljuk, hogy a terület jelentékeny része már előbb is kisbirtokosok kezén volt, nagyobb fele pedig — erdők, terméketlen területek stb. — a földosztás szempontjából nem veheti számításba. Az ország területéhez képest a legnagyobb arányú volt a kisajátítás.

Lettorszáiban az ország területének		56%-a
Észtorszáiban	„ „	48 „
Csehszlovákiában	„ „	29 „
Romániában	„ „	20 „
Litvániában	„ „	15 „

Ma már kevesen hiszik, hogy a földosztások hozzájárultak volna az illető országok gazdasági virágzásához, sőt már arról is keveset olvasunk, hogy egy kisgazdával benépesített területen nem hatolhat át az ellenség. De most még csak a földosztás tényét regisztráljuk és megállapítjuk, hogy utána a következő volt a helyzet:

A szétosztott terület nagyobb része gabonatermő terület volt. Ugyanakkor tehát, amikor Oroszországban Amerikában és Ausztráliában egyre nagyobb szerepe jutott a gabonatermelésben a gépnek, egyre olcsóbbá vált a gabona megtermelése, Európában 12 ország haladt az ellenkező irányban, a gabonatermő területek felaprózása, a megmunkáláshoz szükséges munkások számának növelése s a termelés drágítása felé. Az érdekelt országok maguk is felismerték az ebben rejlő veszélyt és sokat tettek a termelés átállítására, a kertművelésre, a tejgazdaságra, az ipari növények termelésének fejlesztésére érdekében, így a balti országok e tekintetben jelentős kivételt is bonyolítottak le, nagyjából egészeiből azonban e földosztások mégis hozzájárultak

ahhoz, hogy még az európai agrárországok is meleg-házi növény módjára ápolják földművelésüket, vámok, szubvenciók és a protekcionizmusnak egyre szaporodó más eszközei segítségével, elzárván azt a világverseny kissé hűvös, de a nem melegházi növényeket megedző szelétől. Hogy csak néhány példával szolgáljunk, 1.912 és 1925 között, a népszövetségnek csak nagyon hozzávetőleges számításai szerint az autonóm — vagyis a kereskedelmi szerződésekben még nem módosított — behozatali vámok átlagos magassága egyes országokban a következőkép emelkedett¹⁾:

Csehországban	18%-ról	29%-ra
Magyarországon	18 „	27 „
Olaszországban	18 „	22 „
Németországban	13 „	20 „
Lengyelországban	7	32 „
Jugoszláviában	?	23 „

E számok azonban nem mutathatják a *protekcionizmus* teljes növekedését, mert az első világháború után számos ország csakhamar a kereskedelmi megszorításoknak a vámoknál hatásosabb eszközeihez folyamodott.

És nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a kikereskedelmi akadályoknak, protekcionizmusnak egészen más volt a jelentősége most, amikor 6 új ország és 20.000 km új vámhatár volt Európában, mint az első világháború előtt. Éppen ezért, amikor összehasonlítjuk az 1914 előtti és az 1918 utáni külkereskedelmet, erre a tényre is figyelemmel kell lennünk, hiszen világos, hogy ha pld. Budapest minden kerületéből külön vámterületet csinálnának, akkor Budapest külkereskedelme a papíron hallatlanul megnövekedne, anélkül, hogy a valóságban bármekkora növekedésről is szó lehetne.

A parasztság helyzete.

Mindebből természetesen nem következik, hogy a földosztást mindezekben az országokban mellőzni le-

¹⁾ A megvámolt áru értéke után.

hetett volna, vagy hogy idejétmúlt nagybirtok-rendszerüket fenn lehetett volna tartani. A balti népek évszázadokig szenvedtek az orosz, német, lengyel és svéd elnyomás alatt, Lengyelország balsorsát ismerjük, a Balkán a törököket nyögte; de mindennél nagyobbak voltak szenvedéseik a világháborúban és az utána következő években, amelyek alatt ez országok némelyike lakosságának harmadrészét elvesztette. A föld kisajátítása az idegen földesuraktól a legtöbb országban olyan elemi kívánság volt, hogy nem is lehetett volna előle kitérni. De egészen más elismerni valaminek a kényszerű voltát, mint dicsőíteni azt és követésére buzdítani. Az igazságtalan és merev, a változó követelményekhez alkalmazkodni nem bíró nagybirtokrendszer felváltása a nem kevésbé merev, de a technika követelményeihez sok esetben még kevésbé alkalmazkodó kisbirtokrendszerrel nem teremthetett nyugalmi helyzetet, miként azt a nemsokkal ezután elkövetkezett mezőgazdasági világválság bizonyította. Ehhez azonban nem volt elég a földosztás és az Európa többi országaiban már régóta fennálló kisbirtokrendszer, hanem ehhez az is kellett, hogy minden egyes ország — a világpiaci Lehetőségekre tekintet nélkül — külön-külön melengetse a maga mezőgazdasági termelését és fejlessze azt, a parasztság védelmének jelszava alatt. Nem tudjuk, hogyan alakult volna az európai parasztság helyzete minden rendszerben, bár elkerülhetetlennek tartjuk, hogy a technikai fejlődés, az emberiség javára, a mezőgazdaságban is korlátlanul érvényesüljön és amely munkát kevesebb ember is elvégezhet, azt ne végezze több ember, így valószínűnek látszik, hogy a mezőgazdasági népesség arányszáma az összes lakossághoz képest világszerte a jövőben is apadni fog, minden állami beavatkozás ellenére. Az azonban bizonyos, hogy ha a vámvédelem, illetve az agrárországokban a mezőgazdasági termelők sokrétű állami támogatása nem akadályozta volna a termelés fokozatos hozzásimulását a világpiaci szükségletekhez és a versenyképes termelési ágak kifejlődését a dédelgetett, de versenyképtelen ágaké helyett, akkor az átalakulás védelem nélkül is

sukkal kevesebb paraszti existenciát követelt volna áldozatul, mint így.

Mert bár a parasztság helyzete nem alakult egységesen a különböző országokban, kevés európai országról mondható el, hogy parasztsága nem jutott válságba, annak ellenére, hogy *Strakosch* szerint a nagybirtok Európa földjének már csak 5%-a. A kisbirtok épp úgy nem védett meg a válság ellen, mint a nagybirtok, csakhogy az utóbbiról ezt nem is hirdette már senki. *K* paraszt életforma és a parasztosztály válsága nemcsak Magyarországon aggasztja a kedélyeket. A „*Landflucht*“ mind a birtoktalan, mind a birtokos parasztok városbatódulása a legtöbb helyütt a földosztás ellenére is tovább tartott, így a balti államokban — annak ellenére, hogy ott sokkal kisebb a mezőgazdasági népsűrűség, mint nálunk — már a húszas években sok gondot okozott az illetékeseknek. Lengyelországban pedig, amelynek mezőgazdasága viszonylag a legtúlnépesedettebb Európában, a húsz éven át soha meg nem szűnő parasztforrongásban a birtoktalan parasztokkal együtt vettek részt a kis- és törpebirtokosok is. Ez a földosztás kettős gyengéje és egyúttal tragikuma: vagy már eredetileg nincs elég föld valamennyi földigénylő kielégítésére, vagy a népesség szaporodása folytán nem sokkal a földosztás után ide kerül a dolog. A földosztás útján keletkezett birtokokon pedig, az eljárás szemantikus és mechanikus volta miatt és mert azt elsősorban politikai és nem gazdasági megfontolások vezetik, nincs biztosítéka a jövedelmező termelésnek, vagy ha az a viszonyok változása folytán jövedelmezőségét elveszti, nem lehet újabb földosztáshoz folyamodni. A gazdasági élet *dinamikája* egyre növekszik, olyan főm-tulajdonrendszer kell tehát, amely teljes rugalmassággal alkalmazkodhatik üzemnagyság, termelési ág és mód tekintetében a változó követelményekhez, nem pedig olyan, amely ezt az alkalmazkodást az eddiginél is jobban megnehezíti. A földigénylőket azonban mindenképpen ki kellett elégíteni; a kérdés tehát az volt, hogyan lehet a földosztást valódi földreformmal egybe-kötni, amely a mezőgazdaság rugalmasságát s ezzel

maximális termelőképességét és jövedelmezőségét biztosítja. Egyes, szerencsésebb országokban történtek kísérletek ebben az irányban, ezekkel azonban a kelet-európai országok kapcsán még nem foglalkozhatunk.

A városbatódulás.

A paraszti sorsnak ez a megoldatlansága az új országokban is megnövelte — mint mondtuk — a lakosságban a városba tódulását. amit azonban nem szabad tisztán gazdasági, illetve kereseti okokkal magyarázni, közrejátszik itt a nehéz mezőgazdasági munkafeltételek alól való szabadulásnak, a szórakozásnak, a kényelemnek, a változatosabb szexuális életnek a vágya is. A földosztás is a városokba kényszerűt! sokakat, annál inkább, mert a legtöbb országban a kisajátított föld megváltási árát is valorizálatlanul fizették ki, úgy hogy a volt tulajdonosok voltaképp semmit sem kaptak. (Az emiatt emelt panaszokkal a népszövetség is foglalkozott, a kormányok azonban általában sikeresen védekeztek azzal az érveléssel, hogy a kisajátítás csupán társadalmi, nem pedig kisebbségellenes rendszabály volt.) A legjobban természetesen a felfokozott iparfejlesztés révén megszorított számú városi munkahelyek vonzották a népet a városba, de nagy szerepe volt itt a:z új és megnövekedett államok kultúrpolitikájának is. Mindegyik igyekezett kultúrintézményeit, főiskoláit nyugateurópai színvonalra emelni, hiányzó értelmiségét nagyarányú diáksegélyezéssel pótolni. Ez a legtöbb helyütt túlságosan is sikerült, az értelmiség hiányát csakhamar szellemi munkanélküliség váltotta fel, mint pl. a balti országokban, ahol az államilag felnevelt, de álláshoz már nem jutó ifjúság nyomása veszélyeztette az államháztartás egyensúlyát, de közrehatott abban is, hogy ezek az országok újdonsült demokratikus alkotmányuk külsőségei mögött néhány év elteltével már a diktatúrás kormányzathoz térjenek meg. A „szellemi“ munkanélküliség kifejezését azonban nem minden országgal kapcsolatban használhatjuk eredeti jelentésében, mert pld. Romániában — mint másutt is — a

kellő válogatás nélkül, a kultúrálatlan rétegekből sorozott és megfelelő tanerőknek is hiányában csak tökéletlenül kiképzett bugris-értelmiségnek felszaporodása és tagjai- nagy részének állástalansága duzzasztotta fel leginkább a *vasgárda* híveinek a számát és vezetett a közelmúlt véres zavargásaira.

De ki gondolhatott volna minderre 1922 körül amikor a háború romjainak eltakarítása után nem csupán az új országok ifjúi munkakedve adott lendületet a világgazdaság fejlődésének, hanem visszamaradt, megmerevedettnek vélt nemzetek is újult erővel kapcsolódtak bele a kultúra és a civilizáció emelése érdekében világszerte folyó nagy munkába;?

VIII. AZ ÚJJÁSZÜLETŐ ÁZSIA.

A világgazdasági jelentőség.

Sokat panaszkodtak régebben nálunk amiatt hogy a külföld még mindig csak a csikósok, betyárok és cigányok exotikus és romantikus pusztá-népének látja a magyarságot, amely pedig itt él Európa szívében s nem kevésbé fejlődő, modern nemzet a többi nél. De nemcsak Magyarországon vették rossz néven a külföldnek ezt a tájékozatlanságát. *Mussolini* is szenvedélyesen tiltakozott az ellen, hogy Olaszország az idegenek számára csak a világ múzeumát jelentse. Ma már, a könyvek, a sajtó, a film, a rádió és az egyre fejlettebb közlekedés révén mindinkább megismerik egymást a világ nemzetei, bár a propaganda néhol ideig-óráig el is torzíthatja a világ közvéleménye előtt egy-egy nemzet valódi jellegét. Mégis, az emberek az egyre inkább mechanizálódó és uniformizálódó életben továbbra is csak a távolban kereshetik a romantika kék virágát és sokkal mélyebben bevésődött emlékezetükbe az irodalomnak a távoli országokat az írói temperamentum lencséjén át megvilágító némely, akár újabb, akár régibb mesterműve, mint az új valóságot ismertető szakmunkák. Ha Törökországról hallottak, *Loti* „Haldokló Törökország“-a jutott az eszükbe, Japán említésekor a „*Pillangó kisaszony*“-ra gondoltak, Indiáénál *Kiplingre*.

Végül is azonban megjött az ellenhatás. Az exotikus népek egyre jobban kivetkőztek festői primitívségükből, hogy a haladás előnyeiben részesüljenek, amiképp az európai országok alsóbb néposztályai is kinőttek abból, hogy a felsőbb rétegek a genre-festészet és a népszínmű szemüvegén át vegyék csupán szemügyre őket. Ennek a fejlődésnek is megvolt a

maga irodalmi divatja, a gyarmati népek, az ázsiai nemzetek feleszmélésének a maga romantikája. Most már az irodalmilag képzett olvasó nem az *Oblomovot* idézte, ha Oroszországról hallott, hanem *Gladkov* „Cement“-jét, a török nőkérdésről nem a hárem jutott az eszébe, hanem *Kemal* pilóta-gyámleánya, Japánról nem a gésák, hanem a *Mitsui* és *Mitsubishi* trösztök.

Ma már inkább arra hajlamosak a nyugati népek, hogy túlbecsüljék a keleti és a színes nemzeteknek a világpolitikára és a világgazdaságra gyakorolt befolyását, holott jelenleg egyedül *Japán* szól bele közülük a „*nagyhatalmi koncertbe*.“ Nem feladatunk itt megállapítani, hogy a színes népek milyen fejlődési lehetőségek előtt állanak; a lehető jegek legalább is a mérsékelt égövben élő színes népek számára még igen nagyok; de még Japán mai világgazdasági súlyának megítélésénél sem árt. ha az adatok világánál is megtekintjük ezt a kérdést.

A nemzeti jövedelem.

Egy ország gazdasági ereje oly sok tényezőből tevődik össze, hogy alig lehet egységes nevezőre hozni őket. Mégis a legközelebb jutunk a gazdasági erő megbecsléséhez, ha megnézzük, mekkora az illető ország nemzeti jövedelme, vagyis az összlakosság (és a közületek) számára egy év alatt rendelkezésre álló javak és hasznos szolgálatok pénzben kifejezett értéke, hozzáadva azt, amit az ország korábbi szolgáltatások fejében vagy ellenszolgáltatás nélkül a szóbanforgó évben külföldről kapott, de levonva belőle, amit e címen a külföldre fizetett, levonva továbbá az országban levő vagyon értékcsökkenését.

Elnézést kérünk az olvasótól a kissé nehéz meghatározásért, amellyel el akartuk kerülni a nemzeti jövedelem meghatározása körül ködlő eszmei zűrzavart. Ha ezek után a kérdés legnevesebb szakértője, *Colin Clark* adatai szerint összehasonlítjuk különböző országok nemzeti jövedelmét az 1925—34 évek átlá-

gában azt látjuk, hogy azok, a dollár akkori átlagos vásárlóértékén kifejezve a következők voltak:

U. S. A.	65.6 milliárd dollar
Nagybritannia	21.9
Németország (Ausztriával)	19.0
Oroszország	17.5
Franciaország	12.5
Kína	22.7
Brit India	15.0
Japán	8.1
Holland India	2.6

A gazdasági haladás kérdésénél részletezzük, mennyi jut e jövedelmekből egy-egy főre a különböző államokban, de már e táblázatból is kitűnik a nemzeti jövedelem szörnyű aránytalansága. Anglia jövedelme nagyobb, mint a tízszer annyi lakosságú Kínáé, Németországé több, mint az ötször népesebb Indiáé és mint a két pjtiletktát (ötéves tervet) végrehajtott Oroszországé, Japán pedig csak $\frac{2}{3}$ annyi jövedelemmel rendelkezik, mint a csak félannyi lakosú Franciaország.

A jólét eredete.

Mi ennek a borzasztó, a színes népek végtelen nyomorát mutató, aránytalanságnak az oka? Részben bizonyára a *gyarmati kizsákmányolás*. De Japán nem szenvedt ebből, sőt maga is gyarmatos hatalom, míg Németországnak nincsenek gyarmatai. Részben a hitelező országok által élvezett külföldi kölcsönök és befektetések kamatai és jövedelmei. De magának Angliának 22 milliárdos jövedelmében alig egy milliárd eredt ebből a forrásból. A fehér nemzetek nagy fölényének csak az lehet tehát a főoka, hogy termelési berendezésük mégis sokkal hatalmasabb még Japánénál is, dolgozóik munkájának minősége jobb és országuk természeti adottságai is kedvezőbbek

A külkereskedelem.

De a nemzeti jövedelemből még nem állapítható meg a világgazdasági fontosság sorrendje. Egy teljes Önellátás állapotában élő ország például, bármily hatalmas is volna, a világgazdaságban nem játszanék szerepet; ennek jelentőségét elsősorban a külkereskedelem szabja meg. Vannak kis országok viszonylag nagy külkereskedelemmel, mint Belgium és Hollandia és nagy országok aránylag csekély külforgalommal, mint Oroszország. Itt a vezető nemzetek sorrendje, 1938 évi adatok szerint a következő:

Fehér országok	Bevétel	Kivitel	Színes országok	Bevétel	Kivitel
	millió pengőben			millió pengőben	
Nagybritannia	14.100	7.768	Japán	2.537	2.555
U. S. A.	6.583	10.324	Brit India	1.858	2.004
Németország	8.233	7.642	Brit Malaya	1.060	1.099
Franciaország	4.485	2.956	Holland India	905	1.341
Canada	2.279	3.212	Korea	1.019	842

Az öt fehér nemzet, 300 millió lakossal, 67 milliárd összforgalmat bonyolít le, míg a kb. 535 millió népességű öt színes ország összforgalma nem volt több 15 milliárdnál.

A lehetőségek.

Nem is annyira a jelen, mint inkább a jövő lehetőségei készítenek tehát a nagyhatalmakat a gyarmatokért valamint a keletázsiai piacokért folytatott küzdelemre. Ha Kínában minden ember évente csak egy pár cipőt vásárolna, cipőszükségletük meghaladná a világ mai összes cipőkivitelét. Ha az indiai életszínvonal csak a spanyolokéval egy magasságra emelkednék és csak ilyen arányban nőne külkereskedelme is (bár a növekvő jólét a külforgalom fejállagát rendszerint még jobban emeli) Németországgal egyenlő fontosságú országgá válnék a világgazdaságban.

Az alacsony nemzeti jövedelem egy ország természeti lehetőségeinek csekélyfokú kihasználását is jelenti. A nyersanyagokért vívott harcban tehát a nagyhatal-

mak arra törekszenek, hogy az ilyen országokban emelkedjék a természeti erők kihasználásának foka s hogy e körül nekik legyen a legnagyobb szerepük. Ez azonban a gyarmati politika célkitűzése, itt pedig olyan nemzetekről van szó, amelyek már kikerültek a gyarmati sorsból, nemzeti céljaikat önmaguk tűzik ki s gazdasági erőiket önmaguk javára akarják hasznosítani. Képesek-e erre saját erejükből s ha nem, milyen formában vehetik igénybe a külföld segítségét, anélkül, hogy ez nemzeti céljaikat veszélyeztetné?

Japán fejlődése.

Szigeti fekvésénél, népének számánál és képességeinél fogva először Japán indult el a fejlődésnek ezen az útján. Modernizálódása idestova már 100 éves múltra tekinthet vissza, 1853-ban kezdődött az, amikor az amerikai flotta arra kényszerítette, hogy kikötőt nyissa meg az idegen hajók előtt. Akkor kezdtek a japánok megismerkedni az újkor technikájával és jöttek tudatára a veszélyeknek, amelyek az elmaradt népeket fenyegetik. Bámulatos tanulékonyosságukkal sikerült is a modern technikát és termelési rendszert elsajátítaniok, sőt ennek árnyoldalai tekintetében még mestereiket is felülmúlták. Az iparfejlesztés állami támogatásának terheit rárótták az adófizetőkre, közpénzből támogatták a híres japán *dumpinget* (a külföldre való veszteséges, de csak a *közre* veszteséges eladást), a mindebből keletkezett óriási vállalati nyereségek viszont javarészt néhány nagyiparos- és bankárcsalád zsebébe folytak. A munkabérek kérdésében ragaszkodtak a szigorú *manchesterizmushoz* (vagyis nem avatkoztak bele azok alakulásába) s így a bérek a nagyarányú szaporodás és városbatódulás folytán az európaiak számára hihetetlenül alacsony színvonalon maradtak, a földművelés terén viszont — Európa konzervatív íróinak elismerésére — a *hűbéri* ki-szákmányolás rendszeréhez ragaszkodtak.

De talán nem is fejlődhetett ki másként, csak az Alacsony bérek segítségével, a japán *indusztrializmus*,

amely a mezőgazdaságból kiszoruló lakosság egyre nagyobb hányadának adott kenyeret. Japán, mai népességéhez képest a természettől mostohán ellátott ország, bár még ott is lehetne a földterületnek a mainál nagyobb részét és intenzívebben hasznosítani. Mai mezőgazdasága csak az igen alacsony fejenkénti fogyasztás mellett bírja a lakosságot úgy-ahogy ellátni, ipari nyersanyagokban, ásványkincsekben pedig Olaszország mellett a nagyhatalmak legszegényebbike. így élelmiszert, ipari anyagokat s készárúkat is nagyarányban kell behoznia, a külkereskedelmi deficit fedezésére viszont nem rendelkezik olyan külföldi . jövedelmi forrásokkal, mint Anglia. Ezzel szemben kivételének túlnyomó része selyemből és szövött árukból áll, amelyek ugyan olcsóságuknál fogva keresett cikkek külföldön, de amelyekre egyetlen ország sincs feltétlenül rászorulva. A világ fokozódó gazdasági elzárkózása folytán tehát Japán kereskedelempolitikai helyzete egyre nehezebbé vált s ez Japán kormányzatát a hódítás útjára terelte.

A színes népek kivándorlása.

Egyideig az u. n. népfeleslegek egy részét a kivándorlás vezette le. Az emberiség nagy rezervoárjaiból, Kínából és Indiából épp úgy, mint Japánból egyre többen vándoroltak ki elsősorban a gyarmatokra és más trópusi területekre, de Amerikába is. 1930-ban kb. 10 millió kínai, 10 millió hindu és másfélmillió japán élt anyaországán kívül, köztük kb. 400.000 japán és 300.000 kínai Amerikában. Ez sem valami nagy szám, ha tudjuk, hogy a japán születési többlet évente kb. 1 millió, de újabban a sárgák számára a kivándorlási lehetőség csaknem teljesen megszűnt. Ausztrália kezdettől fogva elzárkózott előlük, félve a japán *imperializmustól*, de még inkább attól, hogy az olcsó japán munkaerő lenyomná az ottani magas béreket. Az Unió nyugati államaiban is egyre nagyobb ellenszenv nyilvánult meg a sárgákkal szemben, hasonló okoknál fogva s a *sárga veszedelmet* eltűlő

propaganda hatása alatt. Az Unió tehát egyre csökkentette a bevándorlási engedélyek számát, míg végül az 1930. évi *kvótatörvény* végleg lezárta a színesek előtt a határt. Szibériában az oroszok állnak őrt, de az ottani éghajlat sem felel meg a japánoknak. A trópusokon az amúgy is munkanélküliségben szenvedő bennszülött lakosság tiltakozik a sárga település ellen, annál inkább, mert ott egyébként a gazdák és a jövedvények viszonya hasonlatos az európai agrárországok gazdanépei s az odatelepült zsidók közt kialakult viszonyhoz; a bevándorolt japánok és kínaiak is leginkább az iparban és a kereskedelemben vetették meg a lábukat. Mindezek folytán a japánok már 50 év óta terjeszkednek, főképp az *agyaglábú óriás*, Kína irányában. Előbb *Formóza* szigetét és *Koreát* annektálták, majd 1931-ben, saját gazdasági válságuktól hajtva s kihasználva az angolszász országok gazdasági válsága folytán keletkezett belső zavarokat, megkezdték immár 10 éves háborújukat Kína ellen, megnyitván a világ újabb háborús korszakát.

A japán militarizmus.

A japán újkor tehát a katonai akcióknak s az azokra való készülődéseknek az éveiből áll s ez természetesen befolyásolta az ország gazdasági és háborús életét. Világháborús érdemeinél fogva (ezek a *Csendes-óceáni német szigetek* megszállásából állottak) Japán mint Anglia szövetségese az 1921 évi *washingtoni konferencián* elérte, hogy hadiflottáját az egyenlő nagyra megszabott angol és amerikai hajóhadnak 60%-ára emelje. Ha visszalapozunk a nemzetek jövendelmét mutató táblázathoz, látjuk, hogy Japán számára, anyagi erejéhez képest ez nagyobb megterhelés volt, mint az angolszászok részére. Az utóbbiak azonban egyidejűleg csaknem teljesen leszerelték szárazföldi hadseregüket, míg a harcra készülő Japán ugyanakkor ezt is nagyarányban fejlesztette. Ez belpolitikai szükségesség is volt, tekintettel a két japán katonai klikk: a tengerészet és a hadsereg tisztikarának egymással foly-

tatott évtizedes versengésére. Az előbbi a déltengeri szigetek és a maláji államok felé kívánt leginkább terjeszkedni, mivel e vidékeket a település és a nyersanyagellátás szempontjából a legalkalmasabhnak tartotta; az utóbbi, a közelmúltig angolbarát és oroszellenes lévén, a Kína és Oroszország irányában történő szárazföldi hódításokat követelte. Mindegyik kottéria mögött a két nagy politikai párt — a *minseito* és a *seijukai* — egyike állott s mindegyik párt mögött a vezető gazdasági körök egy-egy tábora. A nehézipar inkább a hadsereget támogatta, mert szükségét érezte a kínai és a mandzsúriai vas- és szénbányáknak, a szövőipar a tengerészetiéi tartott, mert juta- és gyapoíterületeket akart szerezni. De mindkét érdekeltség olajra is áhítozott, amit a legközelebb Holland-Indiában lehetett kellő mennyiségben szerezni. Így a hadseregre s a tengerészetre egyaránt áldozni kellett; annál inkább, mert az amúgy is alacsony fizetésű tisztikar egyes tagjai véres merényleteket intéztek ama miniszterek ellen, akik a budgetben nem gondoskodtak a legnagyobb mértékben fegyvernemük dotálásáról. Hiszen Mandzsúria, Szahalin, Mongolia, Kína és Indokína csak első állomásai voltak a japán imperializmus terveinek. A *Tanaka*, *Araid*- és egyéb tervek a japán küldetés feladatkörét sokkal messzebbre szabták ki.

A japán pénzügyek.

A fegyverkezés s a háborúk már akkor óriási áldozatokat kívántak a japán néptől, mikor a többi ország még a leszerelésen gondolkozott, vagy legalább még nem kezdett hozzá az újabb fegyverkezéshez. 1927-ben a japánok négyszer annyit fordítottak katonai célokra, mint 1913-ban: 216 millió dollárt, az állami kiadások 25%-át; 1933—34-ben pedig már az állami kiadásoknak több, mint a felét. Azóta persze egészen más adatokhoz szokott hozzá a világ, de erről a maga idejében számolunk be. De a nemzetközi fegyverkezési verseny megkezdéséig már megháromszorozódott a japán államadósság és értékének 60%-át elvesztette a

jen, az inflációnak szokott társadalmi következményei mutatkoztak Japánban. A tömegek életszínvonala még lejjebb szállott, az ipari és banktőke nagyrésze nyolc *családi tröszt* kezén összpontosult s ezzel Japán a *tőkekoncentráció* terén megelőznie az u. n. plutokráciákat. Az agrárnépesség többségét kitevő bérlők, akik többnyire egy hektáron aluli bérleményeik megművelésének engedélyéért a termés értékének 50 s több %-át fizetik a nemeseknek és a szakszervezetekbe tömörülő ipari munkások, akiknek bérét az exportérdekekre tekintettel nem lehetett emelni, roskadoztak a magas árak és az adók alatt. De a japán gazdasági élet mar nem bírt irányt változtatni,

A circulus vitiosus.

Pedig sok mindent megpróbáltak. 1919-től 1929-ig 60%-kal növelték az ipari termelést, de kivitelük veszedelmes versenyt támasztott a régi ipari országokkal szemben, Indiában magát az angol kivitel veszélyeztette. Japán legfontosabb vevői tehát vámemelésekkel, dumpingellenes rendszabályokkal védekeztek. Japánnak pedig mindenáron deviza kellett, hogy a maga külföldi vásárlásait fedezhesse, a devizák iránt való nagy kereslete felhajtotta a külföldi pénzek árfolyamát és leszállította a jenét. A csökkent értékű jenben így még olcsóbbak lettek a japán árúk, a fehér országok iparának vészkiáltásai még erősebbekké váltak, a japán árúk vámját még jobban felemelték, mire a japánok még lejjebb szállították az exportárakat és államilag fedezték az exportálóknak ebből fakadó veszteségeit. Ez volt az az idő, amikor 15 pengőért lehetett a külföldön egy japán kerékpárt venni és kilóra mértek a japán zsebórákat.

Az árúját kivinni nem bíró Japán hát munkarejét akarta kivinni, de kivándorlói előtt, mint láttuk, minden kapu bezárult. Kínában pedig a japán munkások nem bírtak versenyezni a még igénytelenebb kínaiakkal és mandzsukkal. Körülöttük a világ legnagyobb birodalmi: Kanada, az Unió, Brazília, Ausztrá-

lia, Szibéria óriási szüzi területekkel s a japánok ellen állított tilalomfákkal. Mit tehettek volna? Bizonyára otthon is tehettek volna még egyet-mást. Adórendszerük reformja útján — mint azt a modern Kína megalapítója, *Szunyatszen* tervezte — gondoskodhattak volna arról, hogy dolgozóik véres verejtékkel szerzett keresete ne folyjék ellenszolgáltatás nélkül, mint földjáradék, a birtokosok zsebébe és hogy Japán földjének minden egyes darabja a lehető legteljesebben kihasználtságú.¹⁾ Megnyirbálhatták volna a trösztök hatalmát, leintheették volna túlzóikat, hogy a külföld ne nézze a japánokat olyan rossz szemmel. De mindez nem változtat azon, hogy az Isten nem azért teremtette a Földet, hogy az emberek egyik része azt az emberek másik része elől elfoglalja, akár a nemzeteken belül, akár a nemzetek között. Es melyik japán érthette volna meg, hogy mivel Ausztráliából anár akkor fegyencolóniát csináltak az angolok, amikor a japánok még patriarchális életüket élték odahaza, most 7 millió fehér egy egész világrésről zárjon ki mindenki mást. Mindezek folytán az óvilág keleti szélén ugyanúgy el volt már vetve a háború magja, mint a nyugati szélén.

A kilenchatalmi egyezmény.

Mint hogy azonban bármerre is törnek ki a vesztegzárból, valószínűleg nem csupán egj*, hanem több nagyhatalom együttes ellenállásába ütköztek volna, kézenfekvő volt, hogy elsősorban csak Kína felé terjeszkedhetnek, amely ott van velük szemben néhány órányi hajóútra, ma még hatásosan védekezni nem tud, de ha időt engednek neki, annyira megerősödik, hogy ellenállhat minden beavatkozási kísérletnek. Mint települési terület ugyan a sűrűn benépesült Kína nem nagyon jött számításba — az akkori gondolkodás mellett nehezen volt elképzelhető, japán telepítés esetén mi történjék a kínaiakkal, akiknek a helyébe jönnek — de a japán vezetés mellett kifejlesztett Kína (az

¹⁾ E kérdés bővebb magyarázatát a túlnépesedés tárgyalásával adjuk.

európai és amerikai újságok régi rémálma) 450 millió lakosával bőséges munkát adhatott volna az egész japán kiviteli iparnak és talajkincsei a szükséges nyersanyagok túlnyomó részével elláthatták volna Japánt. Ez a koncepció sem volt kockázat nélkül való. Hiszen — mint a most már több mint négy éve folyó kínai „*incidens*“ mutatja, — a kínaiak ellenállását sem volt szabad lebecsülni. De aki Kínához nyul, az nem csak a kínaiak, hanem a nagyhatalmak érdekeibe is beleütközik. A sztratégiai szempontoktól itt el is tekintve, a kínai piac mai és még inkább jövőbeli lehetőségeiről a többi hatalom sem akar lemondani, már pedig Japán szószólói a „*keletázsiai nagytértségben*“ csak Japán vezető szerepét ismerik el. A kapitulációkat¹⁾ ugyan az 1922 évi washingtoni *kilenchatalmi egyezmény* elvben eltörölte, a gyakorlatban pedig 1930-tól kezdődőleg mondtak le róluk a hatalmak. De már a jelenben is óriási érdekeik forogtak kockán Kínában, ezeket nem voltak hajlandók cserbenhagyni egy fiatal és mohó imperializmus zsákmányául,

Kiaucsau.

Németország ugyan a békeszerződés értelmében Japánnak tartozott kínai engedményes területét, Kiaucsaut átengedni, ez pedig 1922-ben visszaadta azt Kínának. Ez a kicsiny terület azért méltó külön említésre, mert itt a németek, *Schrameiernek*, egyik legkiválóbb pénzügyi szakértőjüknek útmutatása szerint mintaszerű viszonyokat teremtettek. Magas kulcsú *telekértékadó* (a tiszta helyértékekre kivetett 6%-os évi adó) segítségével megakadályozták a helyeknek — telkeknek és földeknek — a gyarmat fejlődésével kapcsolatos nagyobbarányú értékemelkedését s az ebből származó spekulatív nyereséget s ugyanekkor — mint-hogy a helyértékadó arra való tekintet nélkül fizetendő, hogy mikép hasznosítja valaki földjét vagy telkét — a helyek tulajdonosai minden külön hatósági rendszabály

*) Fehér hatalmak polgárai által a hátra maradt országok területén élvezett különleges jogok.

hiányában is kényszerültek arra, hogy földjüket a lehető legjobban kihasználják. A kiaucsau-i állapotok még az ellenséges angol és japán nemzetek szakértőit is annak a megállapítására készítették, hogy „a kiaucsau-i gazdasági élet lélekiemelő látványt nyújtott“ és „oly benyomást tett, mintha valaki a jövő fátylát fellebentette volna és bepillantást engedett volna az emberiség szebb és boldogabb jövőjébe.“ Kína szempontjából kivált azért volt lényeges a kiaucsau-i példa, mert modernizálója, *Szunyatszen* is jórészt itt merítette az impulzust ahhoz, hogy *Henry George* elvei alapján oldja meg a kínai földkérdést. Szun 1%-os értékadót akart kivetni Kína egész területére, azzal, hogy a tulajdonosok maguk adhatják meg földjük értékét; s az államnak jogában áll a földet ezen az áron megváltani; a kivetés után keletkező földértékemelkedést pedig egészen el akarta adóztatni. Ezzel, úgy vélte, lehetővé válik egyéb, a termelést sújtó adók csökkentése vagy törlése. Korai halála, a nemzeti forradalom pótolhatatlan veszteségére, a kísérlet megszűnésére vezetett.

A nagyhatalmak érdekei.

De a többi nagyhatalom nem kísérletezni akart Kínában, hanem kormánya és tőkeérdekeltségei pozícióit megvédeni: *gyarmataikat*, minők az angol *Hongkong*, a japán *Formóza*, a portugali *Ád*, *szabad* (a kínai közigazgatásnak, adóztatásnak és bíraskodásnak alá nem vetett) *területeiket*, mint *Sanghai* francia és nemzetközi negyedei, csaknem minden nagyobb városban birtokolt *autonóm kerületeiket*, *érdekszféráikat*, mint *Santung* a japánok és a *Jangce völgye* az angolok részére, a *szabad kikötőket*, mint *Kharbin*, *Dairen*, *Tiencsin*, *Hankau*, az ott élvezett vámmentességi jogokkal, ipari és bányauzemeiket, koncesszióikat (talajkinccsek, erőforrások kihasználásának kizárólagos jogát), tőkéseik különleges jogvédelmét és i. t. A feltámadt kínai önérzet arra hivatkozott, hogy Kína szövetségese volt az entente-nak a háborúban és sikerült is felségjogait elismertetni; ennek legfőbb magyarázata termé-

szetesen az volt, hogy a nagyhatalmak féltékenykedtek egymásra. Különösen az Egyesült Államok tartottak ki a *nyitott ajtó*, vagyis a gazdasági életben egyenlő feltételekkel való részvétel elve mellett — de a kínai belélei szüntelen zavarai közt és Kínának ebből fakadó gyengesége folytán az egyezmény számos pontja mindaddig nem valósult meg, amíg Japán meg nem indította nagy támadását Kína ellen s akkor az egyezmények legtöbb passzusa amúgy is tárgyalanná vált.

Ha azonban idejében meg is valósultak volna a washingtoni konferencia határozmányai, ez semmiesetre nem bírta volna rá a nagyhatalmakat, hogy Japánt mintegy főhatalomnak ismerjék el Kínában. Tudták ugyanis, hogy ha Japán előjogokat szerez Kínában, ottani helyzetének megszilárdulása után távolabni tervei megvalósításához fog. Annak ellenére tehát, hogy egész a legújabb időkig az angol kormányok nem csatlakoztak az Unió japánellenes külpolitikájához, sőt az angol-japán szövetség egészen 1922-ig fennállott, már akkor kezdett a kínai kérdéssel kapcsolatban kialakulni az *ABCD államok* (angolul: America, Britain, China és Dutch India, azaz Holland-India) együttműködése, amelyet a japán politikusok nem ok nélkül tekintettek az országuk bekerítésére irányuló csoportosulásnak. A külső hatalmak Kínában eszközölt befektetései ugyan a politikai helyzet bizonytalansága miatt még nem érték el azokat a méreteket, amelyek pld. Délamerikának a külföldi tőke segítségével való feltárását jellemzik, az angol, vagy a japán tőkeérdekeltségek Kínában 1931-ben nem érték el a 250—250 millió angol fontot, az orosz, francia és amerikai befektetések pedig a 100 millió messze alul maradtak. Kína külkereskedelme — bár összességében elég jelentékeny — lakossága számához képest igen csekély; a világ legnépesebb országának külforgalma a nemzetek között legutóbb a 23. helyen állott, körülbelül annyit tett ki, mint a csak $\frac{1}{100}$ annyi lakosú Norvégiáé. A jövő óriási lehetőségeire tekintettel azonban valamennyi fehér nagyhatalom annál is inkább résen állott, mert nem csak a japán előretörés nem lett volna ínyére, ka-

nem az sem, hogy maga Kína túlságosan megerősödjék; attól féltek, hogy egy 400 milliós egységes birodalom nemcsak olyan ipart fejleszthet ki, amellyel a külső hatalmak Kínában nem versenyezhetnek, hanem politikai szempontból is veszélyes hatást gyakorolhat a fehér uralom alatt élő színes népekre. Az utóbbi feltevés nyilván nem alaptalan, de az előbbi valószínűleg annál inkább, mert világos, hogy egy sokat termelő Kína sokat kívánna exportálni is és így mindenesetre nagyobb mennyiségű behozatalt is meg tudna fizetni, mint ma. Helyesebb tehát azt mondani, hogy a meglevő állapotok fenntartását leginkább a főképp a tengermelléken működő európai gyapot- és más ipari érdekeltségek, az akkor idegen vezetés alatt álló nagy vasútvállalatok stb. tekintették a maguk érdekének. Kína vezető körei azonban régóta tudták, hogy nemzetük egyetlen és legfőbb érdeke a politikai egység és állandóság helyreállítása, hogy azután ha külföldi segítséggel is, de a saját érdekükben fejlesszék ki országuk végtelen gazdasági erőit.

A felébredt Kína.

Ismeretes, miért sikerült ez, a kultúrnemzetek közt mindmáig Kínának a legkevésbé: a birodalom óriási nagysága, a benne élő népeknek az idegenek előtt mutatkozó nagy hasonlóságuk mellett is nagyfokú különbözősége, a passzivitásra nevelő kínai életfelfogás, a nagy folyók eddig meg nem zabolázott áradásai, az idegen hatalmak egymást keresztező érdekei, a tömegek szegénysége, elnyomottsága, politikai közönye és műveletlensége, a felsőbb osztályokban gyakori korrupció: mindezek az okok közrehatottak egyrészt abban, hogy Kína a modern civilizáció versenyében, minden kulturális értékei mellett, lemaradjon, másrészt abban, hogy már 30 éve, az 1911 évi forradalom óta ne bírja visszaszerezni egységét és nyugalalmát. A forradalom egységpártja, a *Kuomintang* jól tudta, hogy emberi életfeltételek csak úgy teremthetők Kínában, ha gyökeresen megváltoztatják az adórendszert, amely *regresszív*

módon jobban sújtotta a kisbirtokot, mint a közép- és (ahol volt) nagybirtokot; ha kiirtják a belső vámok rendszerét, amelynél fogva Sanghaiban olcsóbb volt az Argentínai gabona, mint a csungkingi; a földtulajdoni és az ebből folyó földbérleti rendszert, amelyben a bérlők legalább a föld hozamának a felét voltak kénytelenek a birtokosoknak fizetni s ha földet akartak venni, a konjunktúra idején holdanként 1000 arany dollárnak megfelelő összeget is kellett érte fizetniök; a helyi potentátok — tábornokok és kormányzók — által fenntartott korrupt pénzügyi rendszert, amelyben sokhelyütt 60 évre hajtották be előre az adókat, egyszóval mindazt a törvényes és törvénytelen harácsolást, amely a nyomorba döntötte a tömegeket és megakadályozta a kínai gazdasági élet fejlődését. Természetesen az előjogokban és a jogtalan jövedelmekben részesülő réteged elleneszegültek a Kuomintang és Szun reformjainak és ez az egyik oka — mert a kínai történet sem lehet egyetlen okkal magyarázni — Kína kettészakadásának. Egy másik oka, mint már az eddigiekből következik --- a külföldi befolyás volt. Érthető, hogy a bolsevizmus, csakhamar megalakulása után programjába vette a nyomorgó kínai százmilliók forradalmasítását és *nankingi* követe, *Borodin*, útján igyekezett Délkína megszervezését elősegíteni, míg az u. n. kapitalista hatalmak, még Macdonald Angliája is a konzervatívabb Észak - kína *vezéreit, Csangsolint* és a többieket pártolták. Mint az Kína földrajzi adottságai és közviszonyai közöli nem lehetett máskép, a két főkormányon kívül a különböző kormányzóságokban több mellékkormány. helyesebben a *tábornokok* uralma alakult ki, akik a hadseregük fenntartásához szükséges rendes bevételek híján most már nyílt harácsolással szedték be jövedelmeiket. Hadseregeik pedig annál inkább növekedtek, mert az éhező férfiak nagy tömegei csatlakoztak hozzájuk, hogy kenyérhez, illetőleg rizshez jussanak; hosszú éveken át a kínai katonák száma sokkal nagyobb volt, mint a nagyiparukban foglalkoztatott munkásoké.

Az egységes Kína.

Éppen ezért Kínában a tudatos kommunista törekvéseknek hamarosan el kellett bukniok. Az eszme, vagy amit abból a paraszttömegek kiértettek, szervezett erejét főképp csak a déli és a tengerparti iparvárosokban toborozta, ahol jórészt gyermek- és nőmunkások az angol nagyipar kezdeteire emlékeztető munkaviszonyok közt dolgoztak a kínai vagy külföldi tőkések szövégyáraiban, malmaiban, rizshántolóiban.

Ha tehát e munkások egy része s a többi tartományban grasszálló *kommunista hadseregek* magukévá is tették az orosz tanokat, vagy amit azokból felfogtak, kétségtelen volt, hogy mihelyt egy erős egyéniség megszervezi a polgári Kínát és főképp a hadsereget, ez a kommunista mozgalmat le fogja verni. Ezt végezte el *Csangkæ'sek*, a Kuomintangnak 1924 óta vezetője. Isszonyatos vérfürdőt rendezett a kommunisták között, majd leverte a kommunista hadseregek nagyrészét is. Ez a küzdelem 10 évig tartott s még akkor is maradtak kommunista haderők, amelyek az ország belsejébe húzódva elkerülték a megsemmisülést. A folytonos harcok közepette az amúgy is csekély adózóképesség még jobban összezsugorodott, óriási tömegek lettek földönfutókká, a helyi hatalmaságok a maguk javára szedték be az adókat, a jog- és hilelbizonytalanság akadályozta a termelés fejlődését és végül a már amúgy is inflációban szenvedő és a sokféle pénz kibocsátása miatt anarchikus pénzviszonyokat teljesen lerontotta az amerikai Unió *ezüstpolitikája*. Az Unió kormánya ugyanis, hogy farmerei támogatása céljából ezüstre szóló elismervényeket bocsásson ki, nagyarányú, a világszerte magasabb áron való ezüstvásárlásba kezdett a harmincas években. Kínában viszont főképp ezüstpénz volt használatban, amit a magas amerikai ezüstárak hamarosan kiszívtak az országból s így a gazdasági élet elvesztette az egyetlen, saját értékkel bíró s így mindig forgalomképes pénzt. Hasonló volt a helyzet Indiában is, ahol a nagymennyiségű ezüstpénzt kiszivárgása foly-

tán újra kellett rendezni az érmeügyet. Végül a kínai kormánynak sikerült az Egyesült Allamokkal valutai egyezményt kötnie, amelyben az utóbbi tekintetbe vette a kínai valutáris szükségleteket Addig is azonban a kínai valutáris viszonyok ziláltsága folytán az állam igen kezdetleges úton volt kénytelen bevételei nagyobb részét megszerezni, a sógabeléből (sódóból) és a behozatali vámokból, amelyeket egy nemzetközi vezetés alatt álló szervezet szedett be; ezek a vámok biztosították egyszersmind a Kínának nyújtott külföldi kölcsönök kamatait.

Lassankint azonban Csangkaisek egyaránt legyőzte a *kantoni* forradalmi kormányt, Csangcsolint és többi ellenfeleit is s a *nankingi* kormány uralma alatt egyesítette Kínát. Mandzsúriában, Sanhingban, Kelet-Mongóliában ugyan a japánok vetették meg a lábukat, de így is óriási birodalom került egységes kormányzás alá. Eljött tehát az ideje Kína gazdasági talpraállításának. Egyik legsürgősebb feladat a gyér vasúthálózat kiépítése volt, sztratégiai okokból is, de az egyes országrészek gazdasági egyesítése céljából is, hiszen még a nyomorultan díjazott *kulikkal* való szállítás is kétszer olyan drága, mint a vasút. A közlekedési hálózat kiépítése előfeltétele a kínai árszínvonal egységesítésének is; csak így lehet végetvetni annak a helyzetnek, hogy pld. Sanghaiban 12-szer akkora ára van a teának, mint Anhveiben. Egyik legfőbb törekvése volt a kormánynak a jog- és vagyonsbiztonság helyreállítása is; e szempontból ugyanis annyira leromlottak a kínai viszonyok, hogy csaknem az egész kínai nagyipar és bankvilág Kantonban, Sanghaiban és a többi külföldi engedményes területen keresett menedéket.

Japán és az egységes Kína.

Mindehhez erős és modern karhatalom is kellett. *Falkenhausen* tábornok vezetése alatt álló német katonai misszió működött közre a kínai hadsereg korszerűsítésén s a kínaiak hagyományos lenézése a katonaság

intézményével szemben csökkenőben volt. Lassanként felengedett a kínai tömegek közönye is a közügyekkel szemben nemzeti érzésük és öntudatuk is erősödni kezdett — és ez volt egyik legfőbb oka annak, hogy Japán 1931-ben. hozzáfogott kínai tervei megvalósításához; nem akarta megvárni, míg Kína annyira megerősödik, hogy sikeresen ellenállhat. Ázsiában sem akadály a fegyveres összetűzésnek az, hogy két nemzet egyazon fajtához tartozik. A feléledt Kína már nem volt hajlandó elfogadni Japán vezetését a sárga népek közösségében. Ha látjuk, hogy két, fajilag és kulturális szempontokból rokon nemzet között is ilyen nagy az ellentét, akkor könnyen megérthetjük, miért nem tudtak mindeddig a világ másik nagy ember-rezervoárjának, *Indiának*, faji, vallási, kulturális és nyelvi különbségekkel egymástól elválasztott népei egységesen fellépni nemzeti céljaik megvalósításáért.

India helyzete.

India ugyan nem gyarmat, hanem a brit birodalomhoz tartozó *császárság*, önkormányzattal, saját parlamenttel; lakosságának anyagi és szellemi színvonalja alapján azonban India is — gazdasági és kulturális szempontokból — a gyarmatok közé számítható. A világ sokat hall az indiai önállósági törekvésekre, *Gandhi*, *Nehru* és mások neve gyakran szerepel az újságokban; mindebből azonban nem szabad túlzott következtetéseket levonni. India is egy külön világ-rész, akárcsak Kína; csaknem 400 milliónyi lakosa 225 különböző nyelvet beszél, számos fajra és vallásra oszlik, 80%-ában pedig írástudatlan. Lakossága többségét a *kasztrendszer* választja szét jobban, mint a fajta, a vallás és a nyelv különbözősége. Nem véletlen, hogy ez óriási, de nem egységes népegyveleg kormányzására mindeddig elég volt néhány ezer angol hivatalnok és katonatiszt. A belátó hinduk is tudják, hogy India belső ellentétei oly nagyok, hogy ha a brit birodalomtól elszakad, függetlensége és egysége nehezen volna fenntartható. Főképp a kisebbségek veszik szíve-

sen igénybe a brit uralom védelmét, így a 80 millió mohamedán Indiában az angol un lom legfőbb támasza. A *rend és a szabadság* követelményeit még haladottabb országokban is nehéz összeegyeztetni — s a mohamedánok nyilván szívesebben veszik az angol rendet, mint az ind szabadságot, amelyet rend híján amúgy is hamar elvesz lenének.

India és Kína.

Így bizonyára kevés lakosa Indiának irigyelte Kínát függetlenségéért. Ha a két birodalom néhány gazdasági adatát összehasonlítjuk — ami nem könnyű, mert Kínáról kevés a statisztikai adat — látjuk, hogy Indiában, bár ott is rettentő nagy a tömegek nyomora — mégis csak több történt ennek enyhítésére, mini Kínában. A vasútvonalak hossza Indiában 70.000 km., a jóval nagyobb területű Kínában csak 12.000 km. 1936-ban India külkereskedelmi forgalma 3.846 millió pengő volt, Kínáé csak 1.657 millió. Indiában minden 3.000 emberre, Kínában csak minden 9.000-re jutott egy gépkocsi és i t. Mindez persze még nem sokat mond a tömegek jólétéről; mégis világos, hogy például a sűrű vasúthálózat e jóiei emelésének legfontosabb előfeltétele.

A jótét emelése.

A tömegek életszínvonalának emelése körül a brit gyarmatos hatalom szerepe hasonlatos az osztrák közigazgatásnak Galíciában betöltött szerepéhez: az alsóbb osztályokat saját honfitársaik, a felsőbb rétegek kizsákmányolása és elnyomása eilen kell védenie. Nem állítható azonban hogy e feladatának mindenkép megfelel: szokott liberalizmusában túlságosan is respektálja a tradíciók érvényesülését, a maharadzsák, radzsák és bráminok uralmát, az általuk bekövetelt óriási adókat és földbéreket, az esztelen kasztszellemekek a válásoknak számtalan sötét babonáját és rítusát, a törzsi szervezet csökevényeit. Itt ismét felmerül a kér-

dés valóban legbensőbb lényéhez tartozik-e mindez az indiai léleknek? Erre a kérdésre csak a lények adhatják meg a választ; Kína, Japán és Oroszország példáin is megmutattuk már, hogy erős egyéniségek, a közhatalom céltudatos felhasználásának segítségével számtalan meggyökeresedett előítéletet és elavult szokást megsemmisíthetnek; Törökország példájával is igazolni próbáljuk ezt; lehetséges tehát, hogy Anglia energikus fellépése is hasonló eredménnyel járhatott volna Indiában. Nyilván azonban egy nemzetből önmagából kell kiindulnia az újjáalakulásnak, saját vezetői alatt, nem pedig egy idegen, bármily jószándékú hódító hatalom akaratából. És nem képzelhető nehezebb feladat annál, más mederbe terelni egy ilyen emberóceán életét; de nyilván India népeinek ez az óriási száma is visszatartja Angliát attól, hogy ebben az irányban túlmeszszire menjen; hiszen könnyebb egy kezdetleges, a civilizáció eszközeivel alig rendelkező tömeg, mint egy fejlett, öntudatára ébredt nemzet felett uralkodni.

Széchenyi és Kossuth párhuzama — Indiában.

Ezek India nemzeti létének nagy problémái; és amiképp Magyarországnak is választania kellett a között: előbb erősödjék-e gazdaságában és műveltségében, mielőtt hozzákezdene függetlensége kivívásához, vagy előbb küzdje-e ki önállóságát, hogy annak birtokában akadálytalanul fejleszthesse gazdasági és kulturális erőit — az első *Széchenyi* útja volt, a második *Kossuthé* — úgy ez előtt az alternatíva előtt áll India is. Nem csupán a *szvaradzs-nak*, az önrendelkezésnek vannak hívei Indiában, akik majd aktív, majd *passzív ellenállással* akarják nemzeti céljaikat kivívni, hanem igen befolyásos rétegek támogatják az angolokat is, mindenekelőtt a számos dúsgazdag indiai uralkodócsalád, akik előjogaik védőit látják az angolokban (látják, hogy jártak a vezető rétegek azonban az országokban, amelyek nem álltak idegen fennhatóság alatt). Az Európában vagy Amerikában tanult hindu intelligencia is az angol uralom mellett van. legalább egye-

lőre, meggyőződésből vagy opportunizmusból. Ők is követelik India nagyarányú gazdasági és szociális fejlesztését, de tudják, hogy ha az nem angol segítséggel történik, akkor valamely más nagyhatalom — Japán vagy Oroszország — lesz hajlandó ezt a hivatást magarávallalni. Egy japán uralom pedig nyilván nem elégednék meg azzal, hogy pár ezer hivatalnokot telepítsen csupán — ezeket is csak átmenetileg — Indiába.

Küzdelem az alkotmányért.

Indiának az első világháborúban hozott nagy véráldozataira arra indították az angol parlamentet, hogy megígérje az országnak fokozatosan *dominummá*, vagyis a brit birodalom szuverén tagjává való fejlesztését. Ezt a fejlődési folyamatot idáig az 1935 évi *Government of India Act* tetőzte be, amely az indiai parlamentnek s különösen a tartományi gyűléseknek már elég széleskörű önkormányzatot adott, de a főhatalmat továbbra is a korona képviselőjének, az alkirálynak a kezében hagyta meg. Az indiai politikai körök természetesen kévéseitek a jogokat, főleg pedig az kifogásolták, hogy a törvény csak átmeneti idő letelte után léptet életbe több fontos rendelkezést; valamennyi kongresszusi párt elvetette tehát ezt a megoldású módot. A politikai harcok mellett, vagy inkább ezek ellenére azonban ezenközben is szakadatlanul folyt a munka India gazdasági életének fejlesztése érdekében.

India gazdasági fejlődése,

1931-ben India lakosságának 67%-a őstermelő volt; azóta ez az arányszám kissé csökkent, de még mindig sokkal nagyobb annál, hogy a mai kezdetleges termelési módok mellett a rohamosan szaporodó agrárlakosság a mezőgazdaságból emberi módon megélhessen. Fejlettebb termelési módszer mellett pedig, a gépek bevezetése következtében, a mezőgazdasági munkanélküliség növekednék. A mezőgazdasági export fejlesztése sem kecsegtet nagy reménnyel az egész vilá-

gem megnyilvánuló viszonylagos mezőgazdasági túltermelés folytán ... tehát Indiának is iparosodnia kell, hogy növekvő népessége megélhessen. Itt azonban az angol gyáripár érdekeibe vágó kérdéshez jutottunk. Indiának a brit birodalomhoz való tartozása ugyanis főképp azért hasznos az angol exportőrök részére, mert a vámok és egyéb intézkedések segítségével előnyösebb feltételek mellett vihetik ki árujukat Indiába, mint más országok exportőrjei. Jórészt ennek volt köszönhető, hogy Anglia 1913-ban még 64% -ban fedezhette az indiai behozatalt. Az első világháború után más országok, főképp Japán, ipara ennek ellenére is erős versenyt támasztott az angol kivittel szemben s ennek sránya az összecszerüen amúgy is lecsökkent indiai behozatalnak 40—45%-ára szállt le. Ha most még India saját ipara is kifejlődik, az amúgy is minden oldalról szorongatott angol kivitel újabb súlyos sebet kaphat. Ez, mint már korábban kifejtettük, nem egében heiyes felfogás, mivel egy gazdagabb és iparosodottabb India még iparcikket is sokkal többet vásárolna a külföldről, mint a szegény India; így az angolok is viszonylag sokkal többet szállítottak Németországba, nr'nt Indiába. De hát az érdekeltek nem törődnek távolabbi gazdasági meggondolásokkal, ha üzletük forog kockán s így az angol kormány szíve is megoszlott az indiai iparfejlesztés kérdésében. Mégis belátta, hogy India lakosságának új kereseti forrásokat kell nyitni és sztratégiai megfontolások is az iparfejlesztésre kész-tették. Már az első világháborúban erősen kiépítették az indiai ipart, benne a nehézipart is — ennek legismertebb telepe a *Tatcri vasgyár* — amelynek üzemei részben angol állami- és magánkézen voltak, részben azonban már hinduk kezén s így Indiában is megindult egyrészt a nagyipari tőkések, másrészt a nagyüzemi proletariátus osztályának a fejlődése. Azóta, miként Kínában, Indiában is leginkább a gyapot- és jütaszövőipar fejlődött erősen, az új világháborúban azonban a brit birodalom ismét hozzáfogott — Indiával, mint központtal — közel- és távolkeleti birtokainak az ipari önellátás irányában való kifejlesztéséhez,

hogy Európától elvágva is fedezhessék hadiipari szükségleteiket, így tovább fejlődik a már amúgy is elég jelentékeny szén- és vastermelés, valamint a *mangánbányászat*, amiben India első helyen áll. Szövőiparának fejlődését pedig főképp az segíti elő, hogy a világnak csaknem egész tufatermelése Indiából ered. Itt ü hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az ázsiai ipart — a japánit kivéve — nem szabad európai mértékkel mérni.

Az indiai közmunkák.

Az indiai termelés fejlődése azonban, a fent kifejtett okok folytán, mégsem lehetett olyan gyors iramú, mint pld. Japánban. Amire az angolok büszkék s ami India gazdasági jelentőségét az újabb időkben jobban növelte, mint az iparfejlesztés, az a nagyarányú közmunkák sorozata volt. Az első világháború befejezésétől 1930-ig 10.000 km-rel nőtt a — javarészt állami tulajdonban levő s az államnak 650 millió font befektetését reprezentáló — vasútvonalak hossza. Még nagyobb arányban folyt és folyik ma is az *öntözőművek* létesítése; ma mintegy 120.000 km hosszúságú csatorna 46 millió acre földet (1 acre a. m. 4.047 m²) tesz termékenyebbé. Nagy küzdelem folyik az egészségügyi viszonyok megjavítása érdekében is; a felállított kórházak és egyéb népjóléti intézmények sokasága azonban még mindig elvész a“ nyomorgó és a higiénikus rendszabályokkal sokszor ellenségesen szembenálló százmilliók gyermekhalandóságtól és számos népbetegségtől tizedelt tömegeiben.

Az indiai nyomor.

A nyomor gyakran zavargásokra hajtja a népet és sztrájkra kényszeríti az üzemek munkásait. 1928-ban 32 millió munkanap veszett el a sztrájkok következtében, a nyomorkitörések pedig néha a hatóságok, gyakrabban a *mohamedánok* ellen történnek, akik a bajok bűnbakjának a szerepét Indiában betöltik. India nyo-

morához azonban nehéz hozzáférni, egyaránt folyománya az a vakbuzgóságnak és a tudatlanságnak, a nyomasztó adórendszernek — amelyben a bennszülött helyi kormányzatoknak nagyobb részük van, mint a központi kormányzatnak —, az adóbérlők középkori intézményének, a Kínáéhoz hasonló földbirtok- és földbérleti rendszernek, amely a bérlőktől a termés rendkívül magas hányadát szedi be a föld megművelésének engedélyéért s amelynél fogva az indiai földárak is oly magasak, hogy a parasztnak alig van reményük az önállósulásra. Így a mezőgazdasági proletariátus egyre szaporodik s minden bérszabályozó törvény dacára a létminimumra — még pedig nem az európai, hanem az ázsiai létminimumra — nyomja le a béreket. Egészben tehát az elmúlt két évtizedben India képe sem sokkal vigasztalóbb, mint Kínáé; pedig e két birodalomban az emberiségnek majdnem a fele lakik, Mint tudjuk, az 1929-ben kezdődött világgazdasági válságnak egyik közvetlen oka az volt, hogy sem az ipar, sem a mezőgazdaság a legtöbb országban nem tudott olyan mennyiségben exportálni, mint amennyire termelési berendezkedése képes lett volna. Ha azonban Dél- és Keletázsia népmiriádjai fejenként — mondjuk — csak 20 pengővel több árút hozhattak volna be külföldről, az egész világ kiviteli nehézségei legalábbis jelentékenyen enyhültek volna. De láttuk, milyen akadályok állták útját e két birodalom gyorsabb tempójú gazdasági fejlődésének; térjünk most rá néhány olyan ázsiai országra, amelyekben kevesebb népi, földrajzi és politikai akadálya volt a társadalmi és politikai újjászületésnek.

Ázsia kisállamai.

Ha kelet felől nyugat felé tovább haladunk Ázsián keresztül, mindenekelőtt szólnunk kell egy olyan országról, amely nem korszerű fejlődése révén érdemel figyelmet, hanem ellenkezőleg, most, hogy Abesszínia is megnyílt már a modern gazdasági fejlődés előtt, némely polinéziai szigeten kívül az utolsó maradványa a

világtól elzárt, az újkor civilizációs haladásától csaknem érintetlen területeknek. Ez az ország *Afganisztán*, amely különleges okok folytán maradt ki a népek versenyfutásából. Az első oka ennek az ország hatalmas hegyektől védett, alig megközelíthető fekvése; de láttuk, hogy ha hatalmi érdekek kívánják, a modern hadseregek s a nyomukban haladó műszaki munka a legelzártabb területet is megnyitja a termelés és a kereskedelem számára. Fontosabb ok ennél, hogy az ország az ütközőállam szerepét játszotta a brit birodalom és Oroszország között s mindkét hatalom örködött azon, hogy a másik állandóan meg ne vesse ott a lábát. Végül egyelőre nem fedezték fel Afganisztánban olyan gazdag nyersanyagforrásokat, hogy érdemes lett volna egy hódító katonai expedíciót oda küldeni s ezzel egyszer mind kihívni a rivális nagyhatalom ellenszenvét. Annál nagyobb — bár inkább passzív — szerepe volt az India és Oroszország között elterülő másik ütköző országnak. *Iránnak*, továbbá *Íróknak* a világpolitika és a világgazdaság fejleményeiben. legfőképpen azért, mert bőven rendelkeznek korunk esviki, a .valóságban és képletesen is legfőbb hajtóerővel, az *olajjal*.

Küzdelem az olajért.

Az olajforrások megszerzéséért folyt nagy küzdelemnek, a világpolitika egyik nagy hajtóerejének drámai fordulatokban gazdag története régóta hálás témája az irodalomnak s ez felment bennünket attól, hogy *Perziával*, újabb nevén *Iránnal* kapcsolatban e küzdelem idevonatkozó szakaszát részletesen ismer-tessük. A lényeg az, hogy az első világháború befejezése után kialakult hatalmi helyzetnek megfelelően Angliának egyrészt sikerült megakadályoznia azt, hogy Oroszország Iránon kérésziül közvetlen kijáratot kapjon a Perzsa-öbölhöz. másrészt rátehetette a kezét a főkép a Perzsa-öböl mellékén elfekvő hatalmas olajmezőkre, amelyek az *Anglo-Persian Oil Co.* nevű részvényársaság tulajdonát képezik; e társaság részvény-

többségének tulajdonosa pedig állítólag az angol állam. Az itteni kőolajtermelés fejlődésének jellemzésére megemlítjük, hogy Irán 1913 évi 248.000 t termelése 1920-ban 1.669 millió tonnára, 1933-ban 7.200 millióra. 1939-ben pedig több, mint 10 millió tonnára emelkedett, vagyis Irán e tekintetben a negyedik helyet foglalja el a világ államai között. Hogy különösen a mai háborúban az angol tengeri- és légi-flotta ellátásánál minő fontossága van az iráni forrásoknak s az ott épített grandiózus finomító műveknek, azt nem kell hangsúlyoznunk. Azt sem kell aláhúznunk, hogy az olajtermelés jó üzlet lehet — az Anglo-Iranian az 1937 évre kb. 8 millió font tiszta nyereséget mutatott ki — s ennek folytán Anglia és Irán kormányai között több ízben fordultak elő nézeteltérések, bár az utóbbi években Irán átlag másfél-kétfélmillió font részesedési¹ kapott a vállalat nyereségéből.

Az Iránnal határos másik állam, amelynek olajforrásait az angolok aknázzák ki s amely ugyancsak Anglia világháborús nyereségét jelenti, a Nagy-Törökország területéből kiszakított *Irak*, az ókor *Mezopotámiaja*. E terület mandátumát a békeszerződés Angliára ruházta, amely már 1927-ben elismerte Irak függetlenségét de különböző eszközökkel tovább is ellenőrzése alatt tartotta az országot (amely először 1941-ben igyekezett az ellenőrzés alól, de sikertelenül, szabadulni), mert amily fontos Britannia részére Perzsia a Közép-Kelet olajellátása szempontjából, olyan fontos Irak a Közelkeleten. Néhány évvel a második világháború megkezdése előtt már ki is épült a *moszuli* olajforrásoktól a Földközi tenger partjáig, a palesztinai *Haifáig* és a szíriai *Tripoliszig* haladó *olajvezeték*, a modern közlekedésnek az utak, vasutak, hajózási és légivonalak, telefon- és távíró vezetékek mellett ez újabb hálózata. Részben ez magyarázza meg Palesztina fontosságát a brit birodalomra nézve és ez egyik oka annak is, hogy a második világháborúban a brit seregek Szíriát megszállták. Az iraki olajforrások ugyan eddig kevésbé kiadósak voltak, mint az irániak — termelésük az utóbbi években valamivel a 4 millió tonna

felett volt — de ennek a mennyiségnek a biztosítása egyebek között a Földközi-tengeri angol flotta részére is életbevágó fontosságú.

A modern Perzsia.

Az olajmezőknek az angolok által eszközölt feltárása mellett szakadatlanul folyt az elmúlt évtizedekben ez országok, különösen Irán, egyéb gazdasági erőinek feltárása is, nem idegen hatalom, hanem maga az állam érdekében. Iránnak megvolt a maga „erős embere“: *Reza Khan Pahlevi*, aki az ősi Kadzsar dinasztia detronii álása' után szakított a muzulmán vallás s a népszokások előítéleteivel és tüzzel-vassal hozzáfogott országa modernizálásához, követve ebben Nagy Péter és még inkább Kemál, a Kelet reformátorai nagy mintaképeinek példáját. Mint csaknem mindegyik ázsiai újítónak, neki is mindenekelőtt a hagyományok örének, a papságnak politikai és társadalmi befolyását kellett megtörnie, hogy reformjait végrehajhassa s neki is a *felvilágosodott despotizmus* egy kései fajához kellett folyamodnia — az országára ráfestett alkotmányos máz dacára — hogy kissé tunya és maradi népét az új kor szokásaira és munkatempójára rákényszerítse. *Teherán* és Irán más nagyvárosai is csakhamar a keleti festőiség és az amerikai üzleti építészet olyan furcsa keverékeivé váltak, mint az első világháború óta Belgrádtól és Bukaresttől keletre egészen Tokióig a legtöbb város. De döntő eseménye Irán gazdasági életének mégis a vasutak megépítése volt. mint ahogyan mindenütt a vasul volt a forgalomnak az az eszköze, amely a leggyökeresebben megváltoztatta az országok gazdasági és társadalmi szerkezetét.

A vasút új hőskora.

Az automobilizmus viharos előretörése a XX. század elejétől kezdődően sokakban már-már azt a hitet keltette, hogy a vasút napjai megvannak számlálva. Megerősítette ezt a nézetet, hogy a két világháború

közt eltelt időszakban, de kivált a világgazdasági válság folyamán a legtöbb ország vasutai pénzügyi válságba kerültek, nem kis mértékben az *autó* által támasztott verseny következtében. De az automobilizmus fejlődése dacára a legújabb időkig sem csökkent a vasutaknak az új területek feltárásánál, a viláfgorgalomba való bekapcsolásánál már egy évszázad óta meglevő jelentősége, sőt még ma is nem kevésbé hatalmas munkák várnak e téren a megvalósulásra, mint pld. a *Szaharán át vezető, a transzafrikai, India-Szibéria* vasút és i. t.

A távolsági forgalomban ugyanis s a tömegszállításnál a gépkocsi a vasutat, drágább volta folytán, nem helyettesítheti. Fokozottan áll ez Ázsia kezdetleges és szegény országaira; hogy sok helyütt mégis inkább az *autóutak*, mint a vasutak kiépítésével kezdődik egy ország közlekedési hálózatának kifejlesztése — mint azt pld. az olaszok csinálták *Abessziniában* — annak az esetleges katonai okokon kívül az a magyarázata, hogy az autóutak gyorsabban és olcsóbban építhetők, mint a vasutak.

A vasúti szállítás és utazás tehát viszonylag olcsó, ha egyszer már a vasútvonal megépült; maga az építés azonban óriási, a hátramaradt országok tökefelkészültségét rendszerint erősen felülmúló befektetést igényel. 1914-ig a nemzetközi tőkeáramlás egyik legbővebb csatornája az volt, amelyben a tőkében gazdag országokból a vasutépítkezést szolgáló kölcsönök áradtak a szegényebb országokba, így Magyarországra is. Javarészt ezeknek a kölcsönöknek volt köszönhető, hogy 1850—1900 közt a világ vasútvonalainak hossza 40.000 Km-ről 790.000 Km-re nőtt; ezek a jórészt magánvállalkozásként végzett közmunkák tehát sokkal nagyobb arányúak voltak, mint amiket a jelen században a világ bármely kormányzata elvégeztetett. Annak azonban, hogy a vasutak nagy része a múltban magántőkéből, szegényebb országokban pedig külföldi kölcsönökből épült, különös jelentősége volt. Azáltal, hogy a tőkét onnan, ahol viszonylag kevesebb szükség volt rájuk s így kevesebb kamatot is hoztak, odavezette, ahol azok

többet jövedelmeztek, mert kevés vott belőlük, a világ-gazdasági kiegyenlítődést és a nemzetközi munkameg-osztást szolgálták. A *külföldi kölcsön* azt jelentette, hogy a kölcsönt felvevő ország viszonylag csekély tő-kéit nem köti 1ε a vasútépítés, azok egyéb célokra fel-használhatók. Az pedig, hogy az építkezés nagyrészt *magánpénzből* történt, azzal járt, hogy a vasutakat építtető országokban nem kellett az építtetés céljára a lakosság színvonalát erősen leszállító súlyos adókat kivetni.

Az első világháború óta ez túlnyomóan máskép történt. Számos ország meg akarta őrizni függetlenségét a külföldi tőkével szemben, abban a téves hitben, hogy az adós és hitelezője között egyoldalú függőség áll fenn. Holott ez a függőség kétoldalú, kölcsönös, sőt a legújabb fejlődés bebizonyította, hogy sokszor hitelezők vannak kényesebb helyzetben adósaikkal szemben, mert ők birtokon kívül vannak, kölcsönüket már folyósítván, míg az adós birtokon belül van s bármikor megtagadhatja — amiképp igen gyakran meg is tagadta — adóssága szolgálatának teljesítését. A külföldi kölcsönökön szerzett rossz tapasztalatok folytán a világgazdasági válság óta már maguk a hitelezők zárkóztak el újabb kölcsönöknek külföldre való nyújtásától s ez azután fokozottan arra kényszerítene a tőkében szegény, csekély nemzeti jövedelmű országokat, hogy a féltétlenül szükségesnek vélt közmunkákat, így a vasútépítést is teljesen vagy javarészt a saját erjeükből végezzék el. Az ilyen országokban az állam, az adók — vagy ami egyremegy — az árak emelésével kényszeríti polgárait, hogy az eddiginél is kevesebbet fogyasszanak s az így felszabaduló tőke- és munkaerőt használja fel nagy beruházásai céljára. Az állami tervgazdálkodások ezen a *kénysztakarékosság*on alapulnak.

Nagyrészt ezen a módon finanszírozták Ázsia országai — Szibériát is ideértve — vasútépítésüket, azzal a hozzáadással, hogy néhol a kénysztakarékosság mellé *kényszermunka*, például a politikai foglyok munkája Oroszországban, továbbá a

munkaszolgálat is járult. A lakosság részéről bizonyos heroizmus is szükséges volt ezeknek az áldozatoknak a viseléséhez, az uralmon levők részéről pedig nagy elhatározás és a jövőben való bizalom kellőit hozzá; ezért is nevezhettük címünkben ezeket a munkákat a vasút új hőskorának. Így épült meg a *szibériai vasútnak* ma világpolitikailag különösen fontos második vágánya, a *transziráni* vasúti a Kaspi tótól a Perzsa-öbölig, az orosz *Turkszib*, a Turkesztánt Szibériával összekötő 1442 Km hosszú vasútvonal és így épültek meg a török (*anatóliai*) vasutak is, köztük az, amelynek segítségével megvalósult a régi nemei célkitűzés, a *Berlin-Bagdad* vonal, persze a korábban hozzáfűzött politikai következmények nélkül.

Az új Törökország.

Törökországra még inkább áll az, hogy gazdasági újjáépítésének gerince a vasútépítkezés volt. Most, hogy a saját népi területére szorítókozó állam hozzákezdett a korszerű termelési berendezkedés felépítéséhez, elsősorban azt kellett lehetővé tennie, hogy a bányákba s az épülő gyárakba eljusson a szükséges felszerelés és termelvényeiket el is lehessen szállítani.

Az új rezsimnek 1922-től a második világháború kitöréséig sikerült is kb. 3.000 Km-rel növelni a vasutak hosszát. Egyebekben pedig azt lehet mondani, sehol sem sikerült oly gyorsan oly mélyreható reformokat végrehajtani, mint a közben *Atatürk* családnévet felvett *Musztafa Kemal* Törökországban. Ha Kemái egy szegény és csak közepes nagyságú nemzet élén a világpolitikában nem játszhatott vezető szerepet, még így is az ő kormányzata volt az, amely elsőnek lépett az első világháború után a gazdaság állami irányításának és fejlesztésének arra az útjára, amelyen azután sok más kormányzat is végighaladt.

Ez a gazdaságpolitika azért nem azonosítható a kommunista rendszerrel, mert nem törülte el teljesen a magánvállalkozást s a föld és a termelőeszközök magántulajdonát. Egyébként azonban a felépülő török

gyárak és a kitermelt bányák túlnyomó többsége állami tulajdonban van, amiképp államiak a mindezeket finanszírozó bankok is s így a magánvállalkozásnak valóban nem jutott nagy szerep a török újjáépítésben.

A gazdasági élet törökösítése.

De nem is juthatott, mert az új Törökországban hiányzottak a vállalkozók, a bankárok és a kereskedők. Kemál ebben is irányt mutatott a Nyugatnak: ő volt az első, aki a *nem az* államalkotó néphez tartozó elemeket kiszorította a gazdasági életből s az első volt a módszert illetően is, amellyel e kiszorítást véghezvitte: az idegennek tartott népelemek *kitelepítésével*. Az 1922-es török-görög háború győzelmes befejezése után keresztülvitte, hogy Törökország és Görögország kölcsönösen kicserélték nemzeti kisebbségeiket, aminek folytán másfélmillió *görögöt* telepítettek át Európába és 400.000 törököt Tráciába. így a törökországi, kereskedelem árván maradt, mert a törökök nem voltak kereskedők; modern értelemben vett iparos sem igen akadt köztük, hiteléletük meg éppenséggel görög kézen volt odáig. A régi Törökország másik kereskedő fajtáját, az *örményt* jórészt már az első világháború alatt még sokkal radikálisabban kikapcsolták az ország életéből, amiképp azt *Werfel is* megírta a Musa-Dagh-ban; így azután nem is végezhetette volna el más a gazdasági élet nagy átalakítását, mint a kormány.

A török etatizmus.

A kormány építette a vasutakat, állította fel az új üveg-, kénsav-, papír- és gyapotárú gyárakat, tárta fel az *Eregli-Zonguldaki* nagy szénmedencéket a Fekete-tenger mellékén, fejlesztette a Fekete-tengeri Samsung Szmirnáénál nagyobb forgalmú kikötővé, kötötte a kivitt és a behozatalt már akkor engedélyhez, amikor ez másutt még a legtöbbször ismeretlen volt, standardizálta a kivitt áruk minőségét, tömörítette szin-

dikátusba az exportőröket, finanszírozta a Sümerbank útján az új létesítményeket, fogadta fel a külföldi szakembereket és küldte külföldre tanulni a törököket. Amiképp az egész török társadalmi és kulturális megújulás is nem a lakosság spontán mozgalmának, a társadalmi erők feltörésének az eredménye, hanem felsőbb hatalmi szónak köszönheti létrejöttét. Kérdés, hogyha: nem egy kérlelhetetlen szigorú kormány vezet be a latin abc-t, a keresztény naptárat, egyenjogúsítja a nőket, általánosítja a modern népoktatást, rendeli el a családnevek felvételét és az európai viseletet s törile a muzulmán papság hatalmát, mennyire haladt volna ítz elmúlt 20 év alatt Törökország. Az megint másik kérdés, boldogabbak lettek-e mindezeknek a kényszerű újításoknak révén a törökök? Az ipar, a kultúra és a korszerű hadsereg fejlesztése igen sok pénzbe került: A nagy közlekedési utak, gyártelepek, bányák és kikötők mindenképp meg kell, hogy könnyítsék a jövő török nemzedék életét; hogy azonban nem lett volna-e gazdaságosabb, ha e munkák nagyrészét, úgy mint korábban, a magángazdaság végezte volna el s nem járt volna-e ez a módszer kevesebb lemondással a mai török nemzedékre nézve, ezt a kérdést nem lehet lekicsinyelni. De el kell ismernünk, hogy egy új Ázsia, a *többé* vagy kevésbé gyorsan modernizálódó, Európához jobban hasonló népeknek óriási hazája terjeszkedik ma már Európa mellett. Ezt a civilizációs folyamatot igen meggyorsította az első világháború, amely egyes ázsiai nemzeteket aktív résztvevőként belevont a nagy mérkőzésbe, hozzájárult egyes ázsiai országok iparának és kereskedelmének gyorsabb fejlődéséhez. De szakadatlanul gyorsítja az ebben az irányban való fejlődést a természettudomány és a technika egyre szédületesebb tökéletesedése is, amely mindinkább lehetetlenné teszi, hogy a térképen a kultúrától és a civilizációtól érintetlen *sötét foltok* maradjanak. Ez azonban az emberiség nagy kérdésének csak az egyik oldala; a' másik oldala, hogy amilyen gyorsan a térképről eltűnnek a sötét foltok, sikerül-e olyan gyorsan eltüntetni azokat az emberi agyakból is: a

gazdasági és társadalmi belátás hiányát, az erkölcsi elveknek a közügyekben való felismerésére és érvényesítésére való képtelenséget és annak a nem tudását hogy éppen ennek a technikának az összefogó erejénél fogva egyetlen népnek sem lehet közömbös, mi történik a többi országon belül és hogyan élnek ott az emberek? Ázsia népei, bár a buddhizmus, konfucianizmus és más vallásaik igen emelkedett erkölcsi tanításokban bővelkednek, még nem jutottak erre a fokra; nagyrészüket még csak most járja a nemzetté válás iskoláját. Az ezen az iskolán már keresztülment fehér emberiség feladata a népek igazi, minden színű és fajú emberre kiterjedő testvériségét megteremteni.

IX. A SZANÁLÁS.

Az infláció vége.

Amikor az új török uralom megszilárdult, a Kuomintang konszolidálta hatalmát Kínában, Riza khan feltette fejére Dárius koronáját, valóban úgy látszott, hogy Európa és Amerika vezető fehér nemzetei képesek és hajlamosak világrendező hivatásuk teljesítésére. A háború még elég közel volt ahhoz, hogy átérezzék a hasonló borzalmak örökre való megakadályozásának szükségét, de már elég messze ahhoz, hogy időközben M lehessen építeni a háborúban elpusztított területek jórészét, pótolni a termelésnek a háború-okozta kiesését. Nem volt ugyan olyan igazi, *békebeli* béke, mint amilyent például a század első évtizedében élvezett a világ, nemcsak a föld forrongott, mint Japánban, hol az 1923 évi *földrengés* sokat elpusztított a fáradhatatlan japán munka eredményéből, hanem sok országban forrongott a társadalom is, a világgazdaság egyre gyorsuló üteme sűrűn vetette fel az új meg új problémákat — mégis- nagyjában-egészében, sokkal hamarabb, mint azt a háború alatt és közvetlenül utána bárki remélni merté volna, elérték a világ népei az 1913. évi életszínvonalat, sok helyütt meg is haladták azt, a termelés állandóan emelkedett, ismét eljött az ideje a nagy szociális és kulturális alkotásoknak — úgy látszott tehát, lassanként hozzá lehet kezdeni a nemzetközi kérdések megoldásához is.

Ennek az volt a, legfőbb előfeltétele, hogy helyreálljon az egyes országokon belül az államháztartás rendje és a pénzürték biztonsága — és ez is sokkal hamarabb sikerült, mint azt még 1923-ban hinni lehetett volna. Röviden előadjuk itt a közháztartások

szanálásának s a valuták stabilizálásának a történetét is, az azonban, amit részletesen megírhatunk, voltaképpen nem a leglényegesebb ezekben a dolgokban. A szanálás és a stabilizálás különböző törvényes aktusoknak a sorozata; mögöttük azonban ott van az az egyenként fel nem sorolható milliányi gazdasági ténykedés, a dolgozó emberek mindegyikének az a tevékenysége, amely öt év alatt előkészítette a helyzetet a közháztartások egyensúlyhelyzetének újból való megteremtésére és ezzel kapcsolatban az általános gazdasági viszonyok konszolidálására.

Az inflációt ugyanis, mint mondtuk, legfőképp az kényszerítette ki, hogy túlságosan csökkentek az államok bevételei és növekedtek a kiadásai ahhoz, hogy a hiányt mással, mint inflációs pénzkibocsátással pótolják. A háború befejezése óta eltelt öt év múltán a legtöbb állam kiadásai, ha nem is szálltak le újra a háború előtti színvonalra, mégis bizonyos keretek közé voltak szoríthatók. A legsúlyosabb háborús károkat már jóvátették, a kenyérüket vesztettek egy része valahogy elhelyezkedett a gazdasági életben; a forradalmi neurózis tűnőben volt s nem támasztott a tömegekkel annyira teljesíthetetlen követeléseket, mint korábban, de a közhatalom is elég erős volt már e követelések visszautasítására. Az ínség elmúltával megjavultak a közegészségi viszonyok, lassanként újból megerősödött a munkafegyelem s így megnőtt a teljesítmény is. Mindez a kiadások oldaláról segített az egyensúlyt megteremteni. De adva voltak ennek előfeltételei a bevételi oldalról is. Ennyi idő alatt már ki lehetett dolgozni az új adórendszert a szükséges rendes bevételek biztosítása céljából és a háborútvesztett országokban is meglehetett szilárdítani a karhatalmat, amely e bevételek behajtásához szükséges. Es adva volt az általános szanálás nemzetközi előfeltétele is: miután a háborús psychosis, különösen a legfőbb hitelező országokban, az Unióban és Angliában lelohadt s a tőkés publikum úgy látta, hogy a legtöbb külföldi országban a kihelyezett tőkék hozamát veszélyeztető forradalmaktól nem kell tartani, ismét elkezdte pénzét külföldi

kötvényekbe fektetni s ezzel a leromlott valutájú országok hozzá juthattak a pénzüik megszilárdításához szükséges hitelekhez. Egy szép napon tehát arra a meglepő felfedezésre ébredtek az emberek, hogy vége az inflációnak.

A járadékmárka.

Az infláció ugyanis sokkal hirtelenebb módon megszűnhet, mint ahogyan keletkezik. Hatása csak lassan, fokozatosan kezd nyilvánulni; ha kisebb arányú, a közönség néha nem is vesz tudomást létéről. A megszüntetésnek viszont — ha ennek fent vázolt előfeltételei adva vannak — az az egyszerű módja, hogy fel kell hagyni... mielőtt ezt a mondatot befejeznők, még meg kell magyaráznunk egyet mást. Korábban azt mondták: fel kell hagyni a *bankjegy szaporítással*. Csakhogy ha a bankjegyeket a gazdasági élet, a forgalom fejlődésével arányban szaporítják, ez még nein infláció. Az sem infláció, ha az állami kiadások eszközlésére növelik a bankjegyforgalmi, viszont az adók emelése révén újból be is szedik az így kibocsátott bank jegy többletet. Továbbá így is mondták: meg kell szüntetni a *fedezetlen bankjegykibocsátást*. Ez alatt azt értették, hogy csak az a pénz jó, amely a törvényes arányban nemesfémme, *arannyal* van fedezve. Ma már példák is igazolják, hogy aranyfedezet mellett is lehet — bár kisebb arányú — infláció s hogy *érfedezet nélkül* is lehet jó pénzt kibocsátani. Ma már tehát kissé bonyolultabban kell meghatározni, hogyan szűnik meg az infláció: úgy, hogy csak annyi pénzt bocsátanak ki, amennyire a kibocsátó helyre záros határidő alatt történő visszafolyása biztosítva van. Mi biztosítja ezt? A jegybanknál benyújtott váltóknak a határnapon történő beváltása és az adók címén s a közüzemek szolgáltatásaiért a közpénztárakba befizetett pénzek. Ezáltal a pénz, miután a gazdasági életben befejezte körforgását, a forgalomból kivonatik s így a piacon mindig csak annyi pénz marad, amennyi a forgalom lebonyolításához kell, a pénzbőség tehát nem nyomja fel az árakat s infláció nincs.

szanálásának s a valuták stabilizálásának a történetét is, az azonban, amit részletesen megírhatunk, voltaképpen nem a leglényegesebb ezekben a dolgokban. A szanálás és a stabilizálás különböző törvényes aktusoknak a sorozata; mögöttük azonban ott van az az egyenként fel nem sorolható milliányi gazdasági ténykedés, a dolgozó emberek mindegyikének az a tevékenysége, amely öt év alatt előkészítette a helyzetet a közháztartások egyensúlyhelyzetének újból való megteremtésére és ezzel kapcsolatban az általános gazdasági viszonyok konszolidálására'.

Az inflációt ugyanis, mint mondtuk, legfőképp az kényszerítette ki, hogy túlságosan csökkennek az államok bevételei és növekedtek a kiadásai ahhoz, hogy a hiányt mással, mint inflációs pénzkibocsátással pótolják. A háború befejezése óta eltelt öt év múltán a legtöbb állam kiadásai, ha nem is szálltak le újra a háború előtti színvonalra, mégis bizonyos keretek közé voltak szoríthatók. A legsúlyosabb háborús károkat már jóvátették, a kenyérüket veszítették egy része valahogy elhelyezkedett a gazdasági életben; a forradalmi neurózis tűnőben volt s nem támasztott a tömegekkel annyira teljesíthetetlen követeléseket, mint korábban, de a közhatalom is elég erős volt már e követelések visszautasítására. Az ínség elmúltával megjavultak a közegészségi viszonyok, lassanként újból »megerősödött a munkafegyelem s így megnőtt a teljesítmény is. Mindez a kiadások oldaláról segített az egyensúlyt megteremteni. De adva voltak ennek előfeltételei a bevételi oldalról is. Ennyi idő alatt már ki lehetett dolgozni az új adórendszert a szükséges rendes bevételek biztosítása céljából és a háborútvesztett országokban is meglehetősen szilárdítani a karhatalmat, amely e bevételek behajtásához szükséges. És adva volt az általános szanálás nemzetközi előfeltétele is: miután a háborús psychosis, különösen a legfőbb hitelező országokban, az Unióban és Angliában lelohadt s a tőkés publikum úgy látta, hogy a legtöbb külföldi országban a kihelyezett tőkék hozamát veszélyeztető forradalmaktól nem kell tartani, ismét elkezdte pénzét külföldi

kötvényekbe fektetni s ezzel a leromlott valutájú országok hozzá juthattak a pénzük megszilárdításához szükséges hitelekhez. Egy szép napon tehát arra a meglepő felfedezésre ébredtek az emberek, hogy vége az inflációnak.

A járadékmárka.

Az infláció ugyanis sokkal hirtelenebb módon megszűnhet, mint ahogyan keletkezik. Hatása csak lassan, fokozatosan kezd nyilvánulni; ha kisebb arányú, a közönség néha nem is vesz tudomást létéről. A megszüntetésnek viszont — ha ennek fent vázolt előfeltételei adva vannak — az az egyszerű módja, hogy fel kell hagyni... mielőtt ezt a mondatot befejeznők, még meg kell magyaráznunk egyetmást. Korábban azt mondták: fel kell hagyni a *bankjegy szaporítással*. Csakhogy ha a bankjegyeket a gazdasági élet, a forgalom fejlődésével arányban szaporítják, ez még nem infláció. Az sem infláció, ha az állami kiadások eszközlésére növelik a bankjegyforgalmat, viszont az adók emelése révén újból be is szedik az így kibocsátott bank jegy többletet. Továbbá így is mondták: meg kell szüntetni a *fedezetlen bankjegy kibocsátást*. Ez alatt azt értették, hogy csak az a pénz jó, amely a törvényes arányban nemesfémmeel, *arannyal* van fedezve. Ma már példák is igazolják, hogy aranyfedezet mellett is lehet — bár kisebb arányú — infláció s hogy *érfedezet nélkül* is lehet jó pénzt kibocsátani. Ma már tehát kissé bonyolultabban kell meghatározni, hogyan szűnik meg az infláció: úgy, hogy csak annyi pénzt bocsátanak ki, amennyire a kibocsátó helyre záros határidő alatt történő visszafolyása biztosítva van. Mi biztosítja ezt?. A jegybanknál benyújtott váltóknak a határnapon történő beváltása és az adók címén s a közüzemek szolgáltatásaiért a közpénztárakba befizetett pénzek. Ezáltal a pénz, miután a gazdasági életben befejezte körforgását, a forgalomból kivonatik s így a piacon mindig csak annyi pénz marad, amennyi a forgalom lebonyolításához kell, a pénzbőség tehát nem nyomja fel az árakat s infláció nincs.

Ez történt Németországban is. 1923 szeptemberében *Stresemann*, az új kancellár bejelentette, hogy az utolsó héten 350 millió aranymárka segílyt fizetett ki a birodalom, túlnyomórészt a *Ruhrvidék* ellenállásának támogatására; a termelés a mélypontra sülyedt, a pénzromlás teljes káosszal fenyeget, a ruhrvidéki küzdelmet tehát meg kell szüntetni, a termelésnek ott is újra meg kell indulnia. A *Reich* ismét a polgárháború szélén volt — ezidőtájt játszódott le az első nemzeti-szocialista felkelés *Münchenben* — és ugyanekkor kellett — *Friedrich Stampfer* szavaival — a birodalomnak gazdasági élete tannenbergi csatáját, a *markastabilizálást* megvívnia.

Az inflációt úgy is be lehet fejezni — a legtöbb országban így is történt — hogy a már kibocsátott pénz érvényben marad, csupán nem bocsátanak ki többet belőle inflációs úton. Mivel azonban billiós összegekkel nemi lehet számolni s a közönség bizalma is teljesen megszűnt a csillagászati jegyű papirosokkal szemben, először is új pénzegységről kellett gondoskodni. Az infláció felszámolásakor a márka az aranyhoz viszonyítottan, korábbi értékének kb. egy billiomod részére sülyedt, tehát egy billió rossz márkát egy új márkára cseréltek be. Miután pedig — mint már rámutattunk — a közfelfogás szerint a *fedezetlen* bankjegyek kibocsátása okozta a bajt, a jegybanknak viszont már nem volt akkora aranytartaléka, hogy az új pénzt a szokásos százalékos arányban fedezhette volna vele, kimondták, hogy az új pénzt egy új „*Német Járadékbank*“ bocsátja ki s ennek jegyeit később be lehet majd cserélni aranymárkára szóló kamatozó kötvényekre, amelyeknek fedezetét egy, a német nagyiparra és nagybirtokra kirovandó kényszerkölcsön szolgáltatta volna. Ezt a kényszerkölcsönt azonban már nem is kellett befizetni. Az új pénz értéke enélkül is állandónak bizonyult. Az infláció végén ugyanis a pénzérték már sokkal gyorsabban esett, mint amilyen gyorsan a bankjegyeket nyomni lehetett, úgy hogy vásárlóértékben vagy aranyban kifejezve a forgalomban levő pénzmennyiség sokkal kisebb volt, mint amennyi

a német gazdasági élet fizetési eszközökkel való ellátásához kellett; így a csak meghatározott összegben kibocsátott új *járadékmárkák* már nem fokozták az inflációt, megszűnt a „*Flucht in die Sachwerte*“ a pénztől való menekülés vágya; a valuta értékállandósága egy csapásra helyreállt.

A német államháztartás szanálása.

Hogy ennek mennyi általános gazdasági előfeltétele volt, arról az imént szóltunk; most még a közvetlen gazdaságpolitikai és pénzügyi előzményeit is ismeretnünk kell. *Stinnes Hugó* 1923 novemberében — a német bányatulajdonosok egyesülete nevében — aláírta az entente ellenőrző bizottságával — amelyet nevének kezdőbetűiről *Micum*-nak neveztek — kötött szerződést, amelynek értelmében a nyugatnémet szénbányák kötelezték magukat, hogy termelésük 18%-át a jóvátételi számlára a franciáknak leszállítják, továbbá hogy az általuk eladott szén mennyiségével arányban részesedést adnak a jóvátételi bizottságnak, így Poincaré legfontosabb követelése, a kézzelfogható biztosítékok iránt, bizonyos mértékben teljesült. A Ruhr-kaland felnyitotta az entente-államférfiak szemét is annak az észrevételére, hogy Németország csak úgy fizethet, ha engedik fizetőképességét helyreállítani. És a felismerés szülte a Németország megsegítésére szolgáló, alább ismerttetendő *Dawes-tervet*; Angliában *Macdonald* munkáspárti kormánya kormánya váltotta fel a *diehard*-okat, az imperialistákat; Franciaországban a németfaló Poincaré helyett a radikális *Herriot*, a német kultúra tisztelője, aki *Beethovenről* írt könyvet, foglalta el a miniszterelnöki széket, az amerikaiak is engedékenyebbek lettek az események hatása alatt — ezek voltak a német stabilizálásnak és szanálásnak *külpolitikai* előfeltételei.

A *belső* előfeltételek egyik legfontosabbika magából az inflációból folyt: a birodalom adósságai 1924-ig 2.744 millió arany márkára csökkentek, amely összegnek a kamatai az államháztartás részére már nem

jelentettek komoly megterhelést. Megszűntek az óriási Ruhr-segélyek is; a szakszervezetek és az alkalmazotti egyesületek heves tiltakozása dacára nagy létszámcsökkentéseket hajtottak végre a birodalomnál és a tagállamoknál; aranymárkában állapították meg az adókat, számos adókulcsot felemeltek, új adónemeket hoztak be, csökkentették a dologi kiadásokat is — az 1925. év már kiegyensúlyozott közháztartásokat talált Németországban.

Modus vivendi Középeurópában.

Hasonló fejlődési folyamat játszódott le Középeurópában is, sőt a kis *Ausztria*, amellyel szemben hatalmi szempontok nem játszottak szerepet s amelynek gazdasági életét legalább a jóvátételi kérdések nem zavarták, már egy évvel korábban visszaszerezte pénze értékállandóságát; a kis-entente államai pedig, mint a nagyhatalmak szövetségesei, már előbb megállíthatták az inflációt.

Magyarországon *Hegedűs Lóránd* pénzügyminiszter már 1921-ben megkísérelte azt, amihez a németek csak 1923 végén fogtak hozzá, sőt minisztersége alatt egyideig úgy látszott, a korona még vissza is nyerheti elvesztett értékének egy hányadát; de a közvélemény még nem volt elég érett ahhoz, hogy vállalja az ehhez szükséges szigorú takarékossgot és felemelt közterheket; akkor még külföldi segítségre sem számíthatott az ország s így csak 1924-ben került sor nálunk a stabilizálásra, a népszövetségi kölcsön folyósításával kapcsolatban.

A népszövetségi kölcsönök.

Nemcsak Magyarország, hanem más közép- és keleteurópai országok pénzügyeinek meggyógyításánál is jelentős szerepet játszottak a népszövetségi kölcsönök, bár több esetben nem is annyira a pozitív segítség volt itt a fontos, mint inkább a bizalomnak az a légköre, amelyet e kölcsönök megteremteni segítettek. E kölcsö-

nöket nem maga a népszövetség nyújtotta, amelynek ehhez nem is voltak meg a pénzügyi eszközei, hanem ajánlatára és bizonyos fokú erkölcsi garanciája mellett a népszövetségben tömörült nagyhatalmak és néhány más, tőkében gazdag ország. Céljuk az volt, hogy egy átmeneti idő alatt, amely az államháztartás egyensúlyának s így a valuta végleges értékállóságának helyreállításához szükséges, a megsegítendő államokat ellássák: v szükséges pénzügyi eszközökkel, továbbá, hogy jegybankjaiknak az aranyalapra való visszatérésénél megkönnyítsék aranytartalékuknak az ehhez szükséges mennyiségre való kiegészítését, végül, hogy amíg külföldi mérlegük egyensúlya helyre nem áll, illetőleg fanig e mérleg deficitjének fedezéséhez más külföldi hiteletet nem kaphatnak, a népszövetségi kölcsönökből fedezzék azokat a külföldi bevásárlásaikat, amelyekhez egyébként a külföldi fizetési eszközeik már hiányoznának. De több országnak a *menekült-kérdés* pénzügyi lebonyolítása céljából is juttattak ilyen népszövetségi kölcsönöket, mint azt a következő összeállítás mutatja:

A kölcsönt felvett ország	Év	Kölcsön összege millió	Ebből jegyzett		
			Anglia	USA	Más országok
			font		
Ausztria	1923	32.0	14.0	5.1	12.9
Magyarország	1924	14.1	7.9	1.5	4.7
Görögország (menekültkölcsön)	1924	12.3	7.5	2.3	2.5
Bulgária (menekült- kölcsön)	1926	3.2	1.7	0.9	0.6
Danzig	1927	3.4	3.0		0.4
Esztország	1927	1.5	0.5	0.8	0.2
Görögország	1928	7.6	3.4	3.1	1.1
Bulgária	1928	6.2	1.5	1.8	2.9

Ezeknek a kölcsönöknek a kamatlába elég magas volt, így a magyar kölcsön után 7.5% kamatot kellett fizetni összességében is eltörpülnek azok mellett, ame-

lyeket az első világháború előtt minden népszövetségi közbenjárás nélkül is kölcsönöztek a külföldre a tőkések, de megtörték a jeget az utánuk következő külföldi tőkeáramlat előtt, amely az inflációs évek elmúltától a világgazdasági válság bekövetkezéséig terjedő időszak legszembetűnőbb s hatásában egyik legdöntőbb világgazdasági folyamata volt.

A népszövetség ellenőrzi a pénzügyeket.

Egyéb feltételekkel is járt néhány országra nézve a kölcsön. Kötelezni kellett magukat, hogy záros halálidőn belül helyreállítják államháztartásuk egyensúlyát — Ausztria 1924-ben, Magyarország 1926-ban — s ennek biztosítására ellenőröket is küldtek az illető országokba: Bécsbe a holland *Zimmermann* Alfrédet, Budapestre az itt¹ meglehetősen népszerűsége szert tett *Smith Jeremiás* Jr.-t Bostonból. Ezeknek a népszövetségi megbízottaknak pedig meglehetősen kellemetlen feladatuk volt: ellenőrizniük kellett, hogy az illető országok pénzügyminiszterei ne engedjenek a kiadások növelésére minden oldalról feléjük irányuló nyomásnak, szigorú takarékosággal gazdálkodjanak és arra a színvonalra szállítsák le az állami költségvetést, amelyet a népszövetség szakértői az illető országok gazdasági élete számára még elviselhetőnek mondtak — Ausztria számára évi 350 millió aranykoronát, Magyarországra 400 milliót. Valójában azonban szerepük távolról sem volt ilyen sötét; *Seipel* kancellár, *Bethlen István* és pénzügyminiszterei: *Kállay*, *Walkó*, *Korányi és Bud*, valamint a Jegybank kiváló elnöke, *Popouics*, maguk is igen jól tudták, hogy feltétlenül meg kell teremteni a pénzügyi egyensúlyt s ennek elérésére fel kell emelni az adókat és ha szükséges, leszállítani a kiadásokat. Ez azonban igen népszerűtlen feladat volt és a derék külföldi urak nagy szolgálatot tettek az illető országok kormányainak, hogy vállalták az ódiomot sok olyan intézkedésért, amit azoknak egyébként is meg kellett volna tenniök.

A pénzérték állandósága.

Így azután egész Európában ismét adva voll egyidőre a gazdasági prosperitásnak egyik legfőbb előfeltétele: az államháztartás pénzügyi egyensúlya és a pénzérték stabilitása, állandósága. A pénzelmélettel nem foglalkozó olvasóink számára azonban röviden meg kell magyaráznunk, hogy ez mit jelent.

A pénzérték állandósága nem jelenti, hogy a pénz *vásárlóereje* állandó. Az árak *áruoldalról* egyre változnak, mert a kínálat és a kereslet egymáshoz való viszonya folytonosan módosul. A jó pénznek az a feladata, hogy az áraknak ezeket az áruoldalról jövő változásait híven regisztrálja, de maga ne befolyásolja. Ehhez az szükséges, hogy ne legyen se *infláció*, amikor több pénz van forgalomban, mint amennyi a forgalom sima lebonyolításához szükséges, se *defláció*, amikor ennél kevesebb van forgalomban. E feltételek betartása esetén azt mondhatjuk, hogy a pénznek megvan a *belső* értékállandósága. A pénz *külső* értékállandósága pedig azt jelenti, hogy más országok pénzéhez, illetőleg az aranyhoz viszonyított *váltóárfolyama* nem változik — pld. a pengőé és a dollár vagy a pengő és az arany értékviszonylata mindig ugyanaz marad.

A keleteurópai szanálás.

Finnország 1918-ban, Franciaország 1919-ben, Belgium, Csehország, Jugoszlávia és Olaszország 1920-ban, Románia 1921-ben, Észtország 1922-ben, Ausztria és Görögország 1923-ban, Magyarország, Németország, Lengyelország, Lettország, Litvánia és Oroszország 1924-ben jutottak el idáig. Rendkívül fontos technikai kérdések vártak még ezekben az országokban ezután is megoldásra, egész valutaügyüket újból törvényesen rendezniök kellett, több helyütt új pénzegység — ív *schilling*, *a pengő*, *a cservonec* — bevezetése vált szükségessé, meg kellett reformálni a jegybankokat, újból megállapítani a bankjegykibocsátás szabályait, *konszolidálni*, vagyis hosszúlejáratúakká átalakítani a

függő államadóságokkal, valutáris egyezményeket kötni más országokkal, rendezni a külföldi fizetési forgalmat és i. t. — ezeket a kérdéseket azonban itt helyszűke miatt nem ismertethetjük, miután már elmondottuk, mi a mögöttük levő közgazdasági lényeg. Ezt pedig már magának az inflációnak megszüntetésével, pénzügyeik rendezésével elérték az egyes országok — még hamarabb is, mint ahogyan azt a népszövetség szakértői előírták. Ausztriában már 1926-ban be lehetett szüntetni az ellenőrzést, ugyanakkor Magyarországon is — amely ország pedig csak jóval később kívánja meg a kölcsönt — megszűnt a tulajdonképen való ellenőrzés, azontúl a népszövetség küldöttei, *Smith*, majd az őt leváltó *Tyler* a népszövetségi kölcsön szolgálatának ellenőrzésén kívül inkább csak megfigyelésre és tanácsadásra szorítkoztak.

Az állami kiadások növekedése.

Pedig akkor még a népszövetségi kölcsön nagyobb része nem is került felhasználásra. Mihelyt a pénzromlás megszűnt és az adók s egyéb közbevételek olyan értékű pénzben folytak be, amilyenben kivetették őket, az új adók, a megszilárduló adózómorál, az adókulcsok növelése és a gazdasági élet élénkülése révén azonnal olyan mértékben emelkedtek a közbevételek, hogy messze meghaladták azt az Összeget, amelyet Magyarországon és Ausztriában a külföldi szakértők a gazdasági élet számára még elviselhetőnek tartottak. Ausztria állami kiadásai már 1923-ban 1032 millió schillingre emelkedtek, ezután egyre növekedvén 1928-ban megközelítették a 2 milliárdot; a magyar állam kiadásai pedig a fenti időszakban 1.005 millió pengőről 1.437 millióra nőttek, igaz, hogy e számokban már az állami üzemek kiadásai is bennefoglaltatnak, de még így is mutatják az állam feladatkörének azt a nagymértékű bővülését, ami az első világháború óta eltelt kort jellemzi. Egész Európában hasonlóképen fejlődtek a dolgok.

A „*Nachwächterstaat*“-nak, a gazdasági életbe

bele nem avatkozó, csupán a belső és külső nyugalmat és jogbiztonságot őrző államnak már az emléke is kiveszett, a tömegek úgy érezték, hogy az állam társadalmi, gazdasági és kulturális feladatköre határtalan s hogy amilyen mértékben emelkedik a gazdaság adózóképessége, olyan mértékben fokozhatja pénzügyi igényeit az állam e feladatok ellátása céljából.

Vita az államháztartás körül.

Ezidőben még sokan voltak a szakemberek között, akik erős aggodalommal nézték a dolgoknak ilyenirányú fejlődését. Nem csupán & népszövetségi megbízottak figyelmeztettek hónapról-hónapra a közkiadások emelkedésének általuk vélt veszélyeire, hanem Európa minden országában heves viták folytak e körül a kérdés körül. Csak egyetlen példát idézhetünk itt ennek az illusztrálására, *Korányi Frigyes* ny. pénzügyminiszternek *Popovics Sándorról* 1935-ben tartott emlékszedéből: „A bolsevizmus után az akkori pénzügyminiszter összehívta az összes volt pénzügyminisztereket s egy nagy tudású s tapasztalatú gyülekezet — élt még Wekerle és Lukács László is — megállapította a pénzügyi politikában követendő alapelveket. Az államháztartás tekintetében alapelveként állapították meg, hogy a megváltozott országos helyzetben az állam egész szervezetét és a kormányzati kereteket a lakosság adott, megcsökkent teherbíróképessége méreteinek megfelelően kell újjáalkotni. . . Hiszen világos volt, hogy a majdnem egy negyedére csökkent Csonka-Magyarország és a háború következtében elszegényedett népessége nem bírhatják el a régi nagy államnak ittmaradt, túlméretezett központi intézményeit. . . Nem volt senki az országban, aki az elvet ne helyeselte volna, de annak alkalmazása elé legyőzhetetlen akadályt gördített minden erősebb befolyású érdekeltségi szervezet, amelyet a reform érintett volna ... A tisztviselőktől elvont összegeket ellenállhatatlan politikai nyomásokra, hasznot nem jelentő, sokszor felesleges költségekre kellett fordítani... Az 1924. évi szanálási műveletek következményeként a végletekig megfeszített adóprás

bővebben kezdte ontani az állam jövedelmeit. Akkor lehetett volna enyhíteni a túlzott adóterheken s a talpraállás megnyugtató közhangulatában keresztülvinni a túlzott keretek átszervezését. De sajnos, az emelkedő állami jövedelmek s a helyreállott külföldi hitel . . . szinte megrészegítették a szenvedésektől megviselt népesség közvéleményét... A pénztári feleslegek láttára a közönségben s az érdemszerzésre vágyó politikusokban valóságos alkotási láz terjedt el, a követelések záporosője zúdult a pénzügyminiszterre és a kormányra... A gazdaságilag iskolázatlan vezetői a közvéleménynek tetszetős jelszavakat találtak e láz számára „munkaalkalmak teremtése“, a „termelés megindítása“ főjelszavak alapján. A kormány nem állhatott ellen a közhangulatnak . . .“

Európa, sőt az egész Föld legtöbb országának akkori viszonyait is jellemzik ezek a szavak, természetesen az inflációról s az országcsonkításról mondottak kivételével, de meghallgatásra a legtöbb helyütt nem találhattak. Most érkezett el a háborús reménységek és ígérek beváltásának az ideje és sok tekintetben — nem lehet tagadni — a lehetősége is.

A demokrácia kiépítése.

A világháború s a békeszerződések elsöpörték az autokráciákat, illetve azt, ami azokból odáig még megmaradt. A császári Németország helyébe a parlamentáris és demokratikus német néppálmam lépett, a Habsburg-monarchia helyébe az ugyancsak demokratikus, vagy legalább is ilyenként tetszelgő utódállamok. Az orosz abszolútizmus visszaszorult messzire a Balti-tenger partjaitól s a Visztulától; de még Moszkvában sem a tömegek felett magasan álló cár uralkodott többé, hanem a nép köréből jött s népi jelszavakat hangoztató népbiztosok. A már régóta parlamentáris és demokratikus országok pedig, köztük a legfőbbek, Anglia és az Unió is, bevonták az alkotmány sáncái közé az addig azon kívül maradt tömegeket is, leszálították a választójog s a választhatóság korhatárát és

mindkettőre nézve megadták az egyenjogúságot a *nőknek* is, így teljesítvén a régi feminista követeléseket.

Mindezeknek az alkotmányjogi reformoknak messzire ható következményei voltak. A korhatár leszállítása újabb impulzust adott a választóközönség radikalizálódásának, az u. n. középpártok csaknem mindenütt visszaszorultak, a baloldali polgári pártok mindinkább elvesztették jelentőségüket; helyüket, szerepüket a *munkáspártok* kezdték betölteni. Csak Angliában látszott úgy egyideig, hogy a régi kétpártrendszer helyében a konzervatív-, liberális- és munkáspárt hármass rendszere fog kialakulni, de a liberális párt ott is csakhamar a báltérbe szorult. Ezek után már csak az Unióban uralkodott rendületlenül a republikánus és a demokrata párt váltógazdasága, de természetesen ezeken a pártokon belül is erősen éreztette hatását a szavazók millióinak megváltozott felfogása és számos új követelése. Több országban, különösen azokban, amelyek a háborút elvesztették, az u. n. jobbpártok programja és hangja is erősen megváltozott. Ezek a régi osztály-válasz tő jog idején annak köszönhetlek befolyásukat, hogy a társadalom csekélyszámú *felső* köreit képviselték; az általános, egyenlő és titkos választójog mellett így mandátumhoz sem juthattak volna, nekik is *tömegeket* kellett szerezniük és propagandájukat ezeknek a tömegeknek a követeléseikhez alkabnazniok. A tömegeket főképp a *középosztálynak* ama rétegeiben találták meg, amelyek a háborúvesztés és az infláció folytán korábbi létszínvonalukat és befolyásukat elvesztették, továbbá a középosztály és a proletariátus között lévő abban az egyre számosabb rétegbea, amely felette érezte magái a munkásságnak, de nem jutott be a középosztály sorai közé s amelyre már csak kevésé illet a korábbi *kispolgár* elnevezés. Míg tehát korábban a jobbpártok általában, egyes szélsőjobboldali frakcióktól eltekintve, a *konzervativizmust*, sőt sokszor a reakciót képviselték, most egyrészt nacionalizmusuk hangját élesíteni kellett, hogy kifejezzék az általuk képviselt tömegek nemzeti elkeseredését, másrészt nem szegülhetek töb-

bé mereven szembe a szociális követelésekkel, ha népszerűségüket nem akarták elveszíteni, legfeljebb a szocialista munkáspártok osztályharcos felfogását ítélték el a nemzeti egység nevében. Így azután fokozatosan lehullott minden kerékkötő a tömegek szociális és kulturális követeléseinek megvalósításával szemben.

A női választójog.

Hasonló irányban halott a nőknek a főbb országok választójogában a férfiakkal való egyenjogúsítása is. Csak Franciaország maradi e téren kivétel. Vannak, akik — a *feminizmus* diadala előtt elterjedt felfogással ellentétben — a női választójogot is a politikai élet radikalizálódása egyik okának tartják, ennek a kérdésnek különböző oldalait azonban itt nincs terünk megvizsgálni. Kétségtelen azonban, hogy sok millió nő választónak az urnák elé szólítása, amely választók addig — és túlnyomó többségükben azután is — az u. n. nagypolitika kérdései iránt nem érdeklődtek és e kérdésekben átlagukban a férfiaknál is tájékozatlanabbak voltak, nem emelhetette a politikai élet színvonalát, de mindenesetre növelte a politikai és gazdasági pro grammoknak *érzelmi* jellegét az értelmi jelleg rovására. Távoll áll tőlünk kétségbevonni a nők politikai egyenjogúságát, de a lélektan által megállapított ama tény, hogy a nők gondolkodását és érdeklődését a férfiakénál nagyobb mértékben lekötik testi mivoltukból és főképp anyai hivatásukból fakadó problémák és hogy a férfiaknál is kevésbé hajlamosak az elvonatkoztatásra és a dolgok között levő távolabbi összefüggések keresésére, világoszerte abban az irányban hatolt, hogy a sok esetben ugyan igen szép és nemescélú intézmények számát és a rájuk fordítandó közkiadásokat arra való tekintet nélkül kellett folytonosan és rohamosan emelni, hogy azok a gazdasági élet egészére milyen hatást gyakorolnak.

A fasizmus keletkezése.

Azoknak az országoknak, amelyek az infláció után következő években nem ezt az utat járták, egyike

volt Olaszország. Ha politikai történetet íránk, természetesen külön fejezet járna a *fasizmus* uralomra-jutásának és kormányzata megszilárdításának, mert politikailag nyilván ez tekinthető az általunk tárgyalt korszak leginkább iránytmutató és legnagyobb hatású cselekményének. Gazdasági és — e fejezet különleges tárgyaként — pénzügyi szempontból azonban az *ifjú* fasizmus, pontosabban *Mussolini* pénzügyi politikája jelentette az európai kontinensen, némely volt semleges államé mellett, a leginkább a pénzügyi konzervativizmust, a háború előtti állami gazdálkodási elvekhez való ragaszkodást. Azok számára, akik előtt ez az állítás különösen hangzik, tekintettel arra, hogy a fasizmus — saját vezérének megállapítása szerint — *forradalom*, röviden utalnunk kell a fasizmus kezdetének ismert történetére. Mini már mi is említettük, a számos ok között, amely a fasizmust kirobbantotta, a legfontosabbak közé tartozott az Olaszországban a háború befejezése után megnyilvánuló különleges nagy társadalmi nyugtalanság. Az olasz lakosság életszínvonalja a legalacsonyabb volt a győztes hatalmak csoportjában, a háborús nélkülözések a természettől élénkebb olasz fajában viszonylag erős visszahatást váltottak ki, a munkásság szakszervezeti mozgalma pedig, a népjellemnek megfelelően, sokkal erősebben a hatása alatt állott a *szindikalizmus* forradalmi eszmékkel átszőtt tanának, mint a germán országok szakszervezetei. A fasizmus egyik kiváltó oka a visszahatás volt az 1919—22 évek hol szindikalista, hol szocialista jellegű forradalmi megmozdulásaival szemben. A fasizmus ellenfelei azt állítják, hogy komoly forradalmi veszély Olaszországban nem volt s hogy Mussolini kormányalépésekor e mozgalmak már lelohadóban voltak s épp úgy megszűntek volna, mint ahogyan megszűntek más országokban. Tárgyunk szempontjából lényegtelen, apatiában volt-e a forradalom veszélye, vagy nem, a lényeges számunkra az, hogy a fasiszta pártban tömörült elemek ilyen értelemben forradalom-ellenesek voltak.

Az olasz szanálás.

Mi már most egy forradalom gazdasági értelme: az anyagi szempontból magukat elnyomottaknak érző — bár az anyagi létnek nem mindig a legalsó fokán álló — rétegek a felsőbb rétegekkel, illetőleg az állammal szemben olyan, azonnal esedékes, anyagi követeléseket támasztanak, amelyeket az teljesíteni nem hajlandó, vagy nem is bír. Világos, hogy a meglehetősen nyomorúságos sorban élő olasz munkástömegeknek volt okuk a világháború után az elégedetlenségre, de az is nyilvánvaló, hogy helyzetük azonnal való gyökeres megjavítására vonatkozó kívánságaikat sem az állam, sem a munkaadók az akkori helyzetben egészükben nem teljesíthették volna. A munkásság és vezetői egy részének célkitűzése egyébként túlmént a bérek és a munkaviszonyok javításán és az orosz példa nyomán is az üzemek szocializálására irányult. De indokolt követeléseiket hangoztatták az infláció folytán leromlott fizetésű közalkalmazottak is és általában a kívánalmaknak az áradata zúdult minden irányjában a közhatalom felé. A fasizmus tehát, amely ezekkel a társadalmi atomizáló, egymásra tekintettel nem levő osztály- és csoportmozgalmakkal szemben az államban tömörült nemzetnek a csoportérdek felett álló egységét hangoztatta, fegyelmező ereje és antidemokratikus, tehát a tömeghangulatot inkább irányítani, mint attól magát vezetetni kívánó jellege folytán a tömegek követeléseivel szemben kezdettől fogva erélyesebb ellenállást tanúsíthatott, mint sok más állam. Ezzel ellenfelei részéről azt a vádat vonta magára, hogy rendszerében a dolgozók életszínvonala kedvezőtlenebbül alakul mint a demokratikus országokban — az olasz bérek a legújabb korban valóban mindenkor alacsonyabbak voltak, mint a nyugati országokban és 1922-től kezdődően sem igen emelkedtek — de a termelés költségei és az állami kiadások leszorításának köszönhető, hogy az olasz pénzügyeket nem csupán szanálni lehetett, mint ahogyan az másutt is történt, hanem tíz éven át, a világ gazdasági válság

kitöréséig sem az állami kiadások, sem az államadósá-
ságok alig emelkedtek.

A defláció.

A fasizmus tehát *deflációs* pénzpolitikát követett, azaz igyekezett a bankjegyek és a hiteleszközök mennyiségét leszorítani, hogy az árak emelkedését megakadályozza és a líra értékét megóvja. A bankjegyforgalom 1932-ben valóban 8 milliárddal kisebb volt, mint 1922-ben, az állami kiadások is csak 1932 után kezdtek emelkedni a külpolitikai célkitűzések következtében. Igaz ugyan, hogy Olaszországban is voltak költségvetésen kívüli tételek s ott kezdtek először ha.ig. súlyozni, hogy a *jelen* feladatainak finanszírozására a *jövő* adóbevételeit is igénybe lehet venni. Mindazáltal Mussolini a válságig, illetőleg az új háborús éra kezdetéig hű maradt 1924-es ígéretéhez, hogy „*deficit többé nem lesz*“. Ha mindez nem így lett volna, nem maradhattak volna mindvégig majdnem stabilak az árak és Mussolini hiába jelenlétié volna ki *pesaroi beszédében*, 1926-ban, hogy a líra értékét a végletekig védeni fogja. Ennek megfelelően a líra végleges stabilizációja, vagyis értékének az aranyhoz való kötése alkalmával, 1927-ben annak árfolyamát az aranyhoz s a külföldi pénzekhez képest kb. 30%-kal emelték is, követvén ebben az 1924-es angol példát.

A világgazdasági válság hatása alatt a deflációs politikát csaknem minden oldalról elítélték, sőt jelentős szakemberek, mint *Salter*, *Keynes*, *Einzig* stb. egyenesen ezt okolják elsősorban a válság kitöréséért. Arra hivatkoznak, hogy a deflációval járó áresés a legfőbb oka annak, hogy a termelés elvesztette a jövedelmezőségét s a velejáró hitelszűke nem engedte, hogy a kamatláb leszálljon, így tehát a csökkent jövedelmű termelők nem bírták tartozásaik kamatait fizetni és fizetéseképtelenné váltak. Erre a kérdésre a válság fejezetében próbálunk választ adni; de most is meg kell már jegyeznünk, hogy a termelés növekedésének és tökéletesedésének természetes következ-

ménye az áresés; mi mást jelentene a jólét növekedése, mint hogy olcsóbban lehet a szükségleteket kielégíteni? Ha azonban ugyanakkor, amikor az egységnyi mennyiségű áru előállításához szükséges mimkaköltség csökken és csökken az eladási ár is a kínálat növekedése folytán, más költségelemek egyidejűleg nem csökkennek, sőt emelkednek — ezek közé tartoztak az itt tárgyalt időszakban a *közterhek* és a termelési helyek használatáért fizetendő díj, a *földjáraadék* — akkor természetes, hogy a termelés elveszti jövedelmezőségét. Minthogy pedig az itt említett két költségelem csökkentése politikai okokból nem igen volt lehető a legtöbb országban, ezért a másik oldalról akartak segíteni a dolgon és *refláció*, vagyis a defláció megszüntetésének neve alatt újból bizonyos *mérsékeltébb infláció* útján csökkentették a termelés terheit, az adósságok után fizetendő kamatok és törlesztés nagyságát és a munkabérekét.

Infláció, defláció és külkereskedelem.

De a fentiekből az is következik, hogy a külkereskedelemben azoknak az országoknak az exportőrjei, amelyekben csak mérsékelt infláció is van, előnyt élveznek más országok exportőrjeivel szemben, ők — az infláció folytán — *aranyértékben* kevesebb kamatot fizetnek tartozásaik után és legalább egyideig, amíg a munkabérek nem érik el korábbi vásárlóerejüket, alacsonyabb béreket is adnak, mint korábban. Akkor is érvényesül ez a hatás, ha egyébként a mérsékelt inflációt végrehajtó ország pénzének külföldi váltóárfolyama nem csökken, azaz ugyanannyi valutát vagy aranyat lehet érte kapni, mint korábban. Ez ugyan csak ideig-óráig lehetséges, mert folytatólagos, aká csak csekély, infláció esetén a pénz külföldi értékének megőrzése igen nagy pénzügyi áldozatokkal jár és előbb-utóbb lehetetlenné válik. Ha azonban az Π letű pénz értéke nincs az aranyhoz, vagy valamely értékálló külföldi valutához kötve, akkor kismértékű infláció is a pénz alacsonyabb értékeléséhez ve-

zet külföldön. Miután pedig, mint láttuk, az illető országban a termelési költségeknek nem minden tétele emelkedett olyan arányban, amilyen arányban a pénzérték csökkent, az árúexportőr — a külföld pénzén számítva — olcsóbban kínálhatja áruját, mint korábban, a *Valutadumping* előnyeit élvezi. Még inkább ez az eset, ha a kormány nem engedi meg a munkabérek és a közalkalmazotti fizetések emelését s így a termelők alacsonyabb bérekkel és adókkal is kalkulálhatnak.

Ennek a helyzetnek a fordítottja áll elő a *deflációs* országban. A termelő a pénzérték emelkedése folytán aranyértékben inagyasabb kamatokkal, adókkal kell, hogy számoljon; a munkabérek hasonló arányú leszállítása viszont rendszerint leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. így árai a külföldön nem versenyképesek az inflációs országok exportőrjeinek áraival, sőt azok sok esében a belföldön is sikeres versenyt támasztanak vele szemben. Ez volt 1926-tól az olasz és — mint az alábbi szakaszban látni fogjuk — 1924 tői az angol közgazdaság egyik nagy problémája.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindez csak akkor érvényes, ha a termelési ártényezők nem alakulhatnak szabadon. Ha azokban az országokban, amelyek más, inflációs országok versenyétől szenvednek, a termelés költségei a kínálat-kereslet viszonya alakulásának megfelelően leeshetnének arra a fokra, amilyen ismét kifizetődő a termelés, akkor ott infláció nélkül is az történt volna, ami másutt az infláció kerüiőútján történt, s így ismét helyreállhatott volna a korábbi egyensúly helyzet. Most azonban a munkabéreket a *kollektív szerződések* s az *állami munkabér szabályozás* merevítették meg, a termelés költségeiben a korábbinál sokkal nagyobb szerepet játszó *közterhek* pedig még merevebbeknek, még kevésbé csökkenthetőeknek bizonyultak. Így tehát a fennállott körülmények között a pénzérték megőrzése, más országok újabb inflációs törekvéseivel szemben, állandó erőfeszítést igényeli; még inkább pedig az a körülmény, hogy Olaszország és Anglia pénzüket magasabb arany-

értéken stabilizálták, mint amennyit pénzük a stabilizálás előtti ért.

Anglia visszatér az aranyalapra.

1925. április 28-án *Winston Churchill* angol pénzügyminiszter bejelentette az alsóházban, hogy a kormány visszaállítja a fontnak a világháború előtt volt aranyértékét, vagyis egy egyfontos bankjegyért ugyanannyi aranyat szolgáltat ki az *Angol Bank*, mint annakidején. Aranypénzt ugyan nem verettek, csupán *aranyrudakat* adtak el, ez a különbség azonban a mi szempontunkból lényegtelen. Az angol kormányt elsősorban presztízsszempontok vezették: megmulatni a világnak, hogy aki a fontban s az angol bankárokból bízott, nem csalatkozott, Anglia nem könnyít kötelezettségein a pénzügyi csökkenésével. De üzleti megfontolás is volt a dolgok mögött: ha csupán a dollár őrzi meg korábbi teljes aranyértékét, de a font nem, akkor inkább dollárba fektetik majd a külföldi tartalékaikat a világ bankjai, dollárban kötik a biztosításokat, New York lesz a »világ pénzügyi központja s nem London. Most már ismét teljes dicsőségben loboghatott a *Union Jack*. Belpolitikai célokat is követett a kormány: nem sokkal azelőtt bukott meg az első angol munkáskormány a *Zinovjev-levélnek* — amelyről máig sem tudni, valódi volt-e vagy koholt — a nyilvánosságra hozatala miatt — és most a *Baldwin*-kormány meg akarta mutatni a választóknak a konzervatív párt kormányzatának fölényét. Ma már általában elhibázott lépésnek tekintik a fontnak e magas stabilizálását és azt tartják, hogy egy inflációt meg nem történné tenni nem lehet, a leghelyesebb tehát csupán arról gondoskodni, hogy a pénzügyi érték tovább ne essék. Ez történt *Ausztriában* és *Magyarországon* is, inert a *schilling*, illetőleg a *pengő* bevezetése csupán annyit jelentett, hogy az inflációs koronát új nevű és kisebb névértékű pénzre cserélték be. Angliában azonban valóban felemelték a pénz értékét és most az Európa legmagasabb béreivel kalkuláló angol

exportiparnak újabb terheket kellett magára vállalnia. Viselnie kellett a nyolc milliárd font *államadóságból* reá háramló terheket, amikor versenytársaik az infláció útján szabadultak me« alóluk, és mikor a legtöbb országban egyre magasodó vámfalak állták útját azoknak az angol áruknak, amelyek még így is versenyképes áron lettek volna a külföldre szállíthatók. Nem csoda, hogy egyrészt már a világgazdasági válság előtt sem lehetett egyetlen évben sem 1.200.000 alá nyomni a munkanélküliek átlagos számát és hogy másrészt a „plutokrata“ Angliában már 1913—23 között a következő mértékben emelkedtek a jövedelmi adók:

Évi jövedelem, font	Jövedelmi adó, font	
	1913	1923
1.000	80	160
20.000	1.591	8.321

a *fejenkénti adóteher* pedig az 1913/14 évi 4 font 6 shilling 5 pennyről 1926/27-ben 18 font 12 shilling 6 pennyre emelkedett. Es nem csoda, hogy a külföld előtt *szabadkereskedőknek* látszó Angliában is hangosabbá lett a *vámvédelem* követelése.

Az angol szabadkereskedelem.

A konzervatív párt már 1923-ban megpróbálkozott egy általános behozatali vámtarifa bevezetésével, hogy — mint ők gondolták — ezúton enyhítsék a munkanélküliséget. A szabadkereskedelem szellemében nevelkedett választók azonban visszautasították ezt a tervet s ez volt az egyik oka a konzervatív párt választási vereségének s a *Macdonald-kormány* diadalának. Bár azonban a szabadkereskedelem hívei és ellenségei egyaránt Angliára hivatkoznak, mint ahol ez az eszme megvalósult, nem szabad azt hinni, hogy valóban így áll a helyzet. Az angol külkereskedelem csakugyan szabadabb volt, mint más országoké, de egészen vámentes az angol behozatal sohasem volt, csupán a vámok bizonyos árúcikkekre szorítottak.

Mi több, az 1921 évi „*iparvédelmi törvény*“ 33 1/3 %-os értékvámot vetett ki bizonyos kulcsiparok termékeinek behozatalára és az elértéktelenedett pénzü országokból jövő árúkra. 1925/26-ban, az aranyvaluta hoz való visszatérés évében *104 millió font* bevétele volt a kincstárnak a dohányra, cukorra, pálinkára, sörrre, teára, stb. kivetett vámokból. Nem vitatható el ezektől bizonyos forgalmiadó-jelleg, de azért kétségtelen, hogy még maga Anglia sem egészen alkalmas példa a szabadkereskedelem előnyeinek és hátrányainak megvilágítására.

A szabadkereskedelem kifejezést azonban a legfőbbben kissé szűk értelemben használják. Mint azt *Snowden*, a Labour-Party nagy pénzügyminisztere mondotta: „a szabadkereskedelem több, mint a behozatali vámok eltörlése; az jelenti a kereskedelem belső akadályainak eltörlését, a monopóliumok lerombolását is.“ Ilyen értelemben persze Anglia története egész folyamán épp oly messze volt a szabadkereskedelemtől, mint a világ bármely más állama.

1925-ben azonban mindenesetre azt hitték az angolok, hogy az aranyforgalom szabadságának helyreállításával egy lépést tettek a kereskedelem szabadsága felé és egy újabb lépéssel eltávolodtak a háborútól. *Hiddings* mondása: az emberek nem látják, hogy a szabadkereskedelem vagy a háború közt kell választaniuk, Angliában nem mindenkire illett. Angliában, de másutt is, voltak még akkor, akik el akarták távolítani a külkereskedelem akadályait, hogy egyben eltemessék a háború okait is. És ehhez Európában elsősorban a kontinens mégis csak vezető ipari országát, Németországot kellett végre fenntartás nélkül bekapcsolni a nemzetközi gazdasági élet vérkeringésébe.

A Doves-egyezmény.

Már 1923 végén, a Ruhrellenállás összeomlása után angol és német oldalról egyidejűleg megtörténtek a kezdeményező lépések egy nemzetközi bizottság összehívására, amely végre megvizsgálja, mit bír Né-

metország a jóvátétel fejében valóban fizetni. A nemzetközi légkör csakhamar a legkedvezőbbé vált e bizottság számára: Herriot-kormány Franciaországban, Macdonald-kormány Angliában, konszolidált államok Európa-szerte, a nemzetközi diplomáciában szalonképességre törekvő szovjetkormányi, lecsökkentett tengeri fegyverkezési verseny és i. t. 1924 elején össze is ült Parisban Ch. G. Dawes amerikai tábornok és bankár elnöklése alatt a bizottság, tagjai között Owen D. Young-gel, akinek később a jóvátételi kérdés rendezésében Daweséhez hasonló szerep jutott. Josiah Stamp-pel, a világhírű angol bankárral és pénzügyérrel (aki a második világháborúban bombatámadás áldozata lett), Mc. Kennaval és i. t. A bizottság áprilisban kiadta jelentését, amely szerint az 1924/25. pénzügyi évben Németországnak nem kell jóvátételi fizetéseket teljesíteni, azontúl az elsőtől az ötödik évig évenként 1 milliárd aranymárkáról 2500 millióra emelkedő fizetéseket teljesít, továbbra pedig a német teherbíróképességnek egy bonyolult számítás alapján megállapított indexe szerint (*Wohlstandsindex*) alakulnak a fizetések. Gondoskodott a terv a német valuta értékállandóságáról is, az államtól független német jegybank szabályainak kidolgozása által, előírta, hogy a jóvátételi fizetések átutalásának (*transferálásának*) csak olyan arányokban szabad történ - niök, hogy az ország fizetési mérlegét fel ne borítsa, egyszóval levonta a tapasztalatokat a kérdés korábbi keserű tanulságaiból. A júliusi londoni konferencia el is fogadta a tervet, Gilbert Parker jóvátételi biztos megkezdte Berlinben a jóvátételi összegek gyűjtését: úgy látszott tehát, hogy a kérdésnek számos méregfogát kihúzták, tekintve, hogy — mint már kifejtettük — a német ipar termelőképessége időközben, az inflációs hitelekkel végrehajtott korszerűsítés és racionalizálás, valamint az adósságaitól inflációs úton való megszabadulás és az óriás koncentrálnálási folyamat révén teljesítőképesebb volt, mint valaha. Csak ott volt a hiba, hogy az egyezmény megint nem állapította meg a jóvátétel végleges összegét s a jóvátételi fizetések

végző határidejét. Németország mindenestre újra megkezdte a jóvátételi fizetéseket és a következő összeget fizette be Parker kasszájába:

1925	1.080 millió márka	1930	1.879 millió márka
1926	1.310	1931	561
1927	1.779	1932	183
1928	2.178	1933	181
1929	1.965		

Az egyezmény tehát tkp. 6 évig funkcionált; a világgazdasági válság a további fizetéseket lehetetlennítette.

A nep-korszak.

Időközben pedig kivirágzott a Szovjetunióban is a „nep” rendszere, az új gazdasági politikáé, amely az orosz gazdasági életet is valamivel közelebb hozta az európai nemzetek közösségéhez. Hogy ez mit jelentett, láthatjuk az orosz külkereskedelem alakulását mutató számokból:

	Behozatal	Kivitel
	millió rubelben	
1920	28	1
1922	270	82
1924	234	369
1926	756	677

A külforgalom tehát még távolról sem érte el az 1913 évi adatokat, de különösen Német- és Angolországok és az Unió minden világnézeti ellentét mellett is egyre érdekesebbnek tartották Oroszországgal kereskedni. Sőt a 20-as évek második felétől, amikor Oroszország, hogy az iparának kiépítéséhez szükséges külföldi gépeket, szerszámokat etc.. megvásárolhassa, mezőgazdasági kivitelét dumpinggel is fokozta, a nyugati államok egyes nagy újságtrösztjei, *Knickerbocker*

és más szenzációhajhászó zszurnaliszták cikkei útján világgá dobták az esztelen jelszót: *a vörös kereskedelem fenyeget*, vagyis hogy az oroszok elárasztják a világot olcsó termékeikkel, csakhogy az u. n. kapitalista államok termelését tönkretegyék s így váljanak azok érettekké a *proletárforradalomra*. Eltekintve attól, hogy szerintünk mi sem lett volna annál kívánatosabb az u. n. tőkés országok lakosságára nézve, mint hogy az oroszok akár ingyen is ellássák őket minden földi jóval, az orosz kivitel értéke 1926—28-ban a világ összes államai kivitelének egy és $\frac{1}{4}$ %-a volt. A 8 millió lakosságú Belgium éppen kétszer annyi értékű árút exportált, mint Oroszország.

A nep-korszak 1927-ig tartott. Alatta megszűntek a termény-rekvirálások és a parasztbirtokok erőszakos kollektivizálása; szűkebb keretek közt ismét lehetővé vált a magánvállalkozás, a külföldi vállalatok engedélyt kaphattak az országban való kereskedelmi működésre és nyersanyagok kiaknázására. Mindezek folytán ezekben az években eléggé nagyarányú volt az orosz gazdasági élet fellendülése. A munkásságtól gyűlölt *kulákok* ismét vagyonosodnak, főleg állatállományuk szaporodott. 1921—27 közt, a statisztika szerint a

lovak	száma	23.7	millióról	31.5	millióra
marhák	„	35.5	„	67.8	„
sertések	„	13.3	„	20.0	„
juhok					
és kecskék	„	46.2	„	134.3	„

nőtt. A városokban pedig hamar feltűnt az új típus, a *nepman*, az újjgazdag, aki megcsúfolni látszott Lenin tanításait a proletár-arisztokrácia: az előmunkások s főleg az új, óriási létszámú hivatalnokosztály előtt. Nem csoda hát, ha sokan támogatták közülük a kommunista párt bal szárnyát, élén *Trockival*, aki a fejleményekben a kommunista elvek s a világforradalmi célok elárulását látta, Végül is a — bal-

szárny vezéreinek bukása árán — elvi kompromisz. szumra került a dolog: a világforradalmi terveket a háttérbe szorították, viszont 1927-ben felszámolták a nep-politikát s most már az *ötéves tervek* keretében újra hozzákezdtek a termelés teljes államosításához. Ez a döntés azonban nem csupán az elvi és a személyi harcok eredményén múlt. A nep-években ismét megerősödött a Szovjetunió termelési berendezkedése s megszilárdultak, kiépültek a megmaradó állami szervek és üzemek, úgy hogy 1927-ben reálisabb alapról lehetett kiindulni a kommunizmus újabb kiépítése irányában, mint 1917-ben.

A húszas évek közepe táján a maga módján a Szovjetunió is közeledett Európához — aminek külső jele a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele volt — és úgyahogyan beleilleszkedett abba az általános képbe, amelyet ennek az időszaknak Európájáról festettünk.

X. A KONJUNKTÚRA.

A fellendülés évei.

A tudomány a gazdasági konjunktúra alatt egy adott időpont gazdasági viszonyait, termelési, értékesítési, üzleti lehetőségeit érti és épp *únv* ismer jó, mint rossz konjunktúrát. Eredetileg azonban a konjunktúra csak a kedvező üzleti helyzetet jelentette, a köztudatban ma is ezt jelenti, így használjuk tehát ezt a szót itt mi is. Ilyen értelemben azt írhatjuk, hogy a valuták stabilizálása, a jótételési kérdés ideiglenes rendezése, a hadikárok helyreállítása, a közháztartások szanálása stb. után, körülbelül a húszas évek közepe táján bekövetkezett a világgazdaság konjunktúrája, amelynek folyamán — most már nagyobb gazdasági és politikai katasztrófáktól nem zavartatva — a legtöbb nemzetgazdaság folyamatosan fejlődött, a jólét növekedett, a társadalmi béke megszilárdulni látszott és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok erősödtek. A két világháború között eltelt *fegyver szünetnek* ez volt az egyetlen, viszonylag nyugodt és reményteljes időszak, bár ezekben az években növelte nagyra valamennyi állam vállvetett igyekezzel, azokat a köröközőkat, amelyek csakhamar bomlasztóan hatottak az egyes nemzetgazdaságokra és rajtuk keresztül a világgazdaságra is.

Amerika az élen.

Most azonban, a világgazdaság 10 év óta elzárt csatornáinak megnyíltával, a közlekedő edények törvénye szerint viharos sebességgel tódultak a javak a bőség területeiről a szükség országaiba. Legfőképp az

amerikai Unió, a világnak most már vezető gazdasági hatalma volt az az *Eldorádó*, amely szinte elárasztotta javaival a világot. Amerika rohamos fejlődése azonban számos téves magyarázatra szolgáltatott alkalmat más országokban, ezért nekünk is foglalkoznunk kell itt e fejlődésnek az okaival,

Így a külföldön egyenesen rossz néven vették az Uniótól, hogy a világháborúban meggazdagodott; az ellenszenv, amellyel az egyes nemzetek közvéleménye a hadiszállítókkal szemben viseltetett, a nemzetközi életben a legerősebben Amerikával szemben nyilvánult meg. Igaz már most, hogy a háborús szállítások fejében sok arany került az Unióba, amelynek monetáris (fizetési eszközök célját szolgáló) aranykészlete 1914—18 közt 1.816 millió dollárról 3.080 millióra (mai aranykincsének $\frac{1}{7}$ -ed részére) növekedett; sok európai értékpapír is amerikai polgárok tulajdonába ment át a háború folyamán. De még senki se magyarázta meg, mi haszna van egy országnak abból, ha javait nem maga fogyasztja el, hanem a külföldre viszi őket azért, hogy cserébe egy sárga fémet kapjon, amelyet jegybankjai páncélkamráiban hevertet. És ha hasznos is volna az arany, mit jelentene azzal a 23 milliárd dollárral szemben, amelyet az Unió már a háború alatt kiadott a háborúra (mert sok kiadása volt a háborúból kifolyóan később is).

Arra is sokat hivatkoztak, hogy a háború folytán az U.S.A. lett a világ legelső hitelező országa, A hitelezés azonban csak akkor fizetődik ki, ha a hitelező visszakapja a pénzt és még kamatot is kap hozzá- de 11 milliárdnyi háborús hiteleiből az Unió csaknem semmit sem kapott vissza s 1940—41-ben szószólói el is ismerték, hogy a világháborúban nyújtott amerikai hiteleket behajthatatlanoknak tekintik. Már e két adat szerint is 34 milliárd dollárt áldozott. Amerika a háború improduktív céljaira, ennyivel szegényedett, nem pedig gazdagodott az első világháború által.

A magas bérek csodája.

Azután azt mondták, Amerika gazdagsága „a magas bérek csodája“, vagyis, hogy azért termelnek ott olyan sokat, mert a munkaadók magas béreket fizetnek, a munkások tehát sokat vásárolhatnak s vételeikkel fellendítik a gazdasági életet. E felfogás alapján egy egyszerű logikai *truizmus* van, illetőleg az, amit a logikában „*idem per ideim*“nek neveznek (ugyanannak ugyanazzal való magyarázása). Hiszen világos, hogy aki gazdag, az sokat vásárolhat, de a kérdés az, hogy mitől gazdagodott meg az illető? Miért kapnak és kaphatnak az amerikai munkások magas béreket? Nyilván nem a koncern- és trösztvezérek különös jóakaratóból; ezt Európában annál kevésbé gondolhatták, mert *Upton Sinclair* és *Jack London* óla a kíméletlen vagyonghajhászás prototípusaiként ismerhették ugyanezeket az iparmágnásokat. 1929-ben pedig időszérűvé lett a kérdés, hogy ha az amerikai *prosperitást* a magas bérek biztosították, miért omlott össze oly földrengésszerűen az amerikai gazdasági élet éppen akkor, amikor ott a történelemben eddig ismert legmagasabb munkabéreket fizették?

Amerika és Európa.

Amerika fejlődését nem lehet egyetlen okkal magyarázni, figyelembe keli venni népének faji összetételét, azt a körülményt, hogy az egész világról, a legkülönbözőbb nemzetekből a legvállalkozóbb szellemű emberek vándoroltak ki oda, továbbá nyersanyaggazdagságát, éghajlatát, fekvését a két világtenger között, sztratégiai biztonságát, amely 150 éve megvédte külső támadással szemben és i. t. De mindezzel még nem lehet kielégítően magyarázni, miért fejlődtek ki Amerika termelőerői annyival nagyobb arányban, mint más nemzetekéi. Nem bizonyítható például, hogy a német vagy az angol munkás és mérnök kevésbé teljesítőképes volna az amerikaiénál; Európa éghajlata legalább annyira kedvező az emberi erő kifejtés szempontjából,

mint Amerikáé; földje sem rosszabb (bár bányakincsekben valóban szegényebb) ; földrajzi fekvését tekintve pedig ez erősen tagolt, a tengertől minden részében megközelíthető Európa feltétlenül fölényben van Amerikával szemben. A *népsűrűség* alapján is nehéz volna magyarázatot találni. Igaz, hogy az Unióban csak 17 ember lakik egy km²-en, míg Európában. Oroszország beszámításával 46, Oroszország nélkül pedig 73. De az Unió területének nagyobb hányada terméketlen vagy csekély termékenységű; s egyébként is sem a népsűrűség, sem a területnagyság nem adja a kezünkbe a kulcsot a nemzeti jólét nagy kérdésének megértéséhez.

Népsűrűség, terület és jólét.

Ha ismét elővesszük *Colin Clark* könyvét, azt látjuk, hogy az 1925—34 évek átlagában egy-egy kereső emberre a dollár akkori átlagos vásárlóértékén számítva a következő évi jövedelem jutott:

U. S. A.	1381 dollár	Csehszlovákia	455
Kanada	1337 ..	Görögország	397
Ujzéland	1202 ..	Finnország	330
Nagybritannia	1069 ..	Magyarország	359
Svájc	1018 -,	Japán	353
Ausztrália	980 ..	Lengyelország	352
Németalföld	855 -,	Lettország	345
Írország	707 -,	Olaszország	343
Franciaország	684 ..	Észtország	341
Dánia	680 ..	Jugoszlávia	330
Svédország	653 ..	Szovietunió	320
Németország	646 ..	Délafrika	278
Belgium	600 ..	Bulgária	259
Norvégia	539 ,	Románia	243
Ausztria	511 ..	Litvánia	207

Az ilyen táblázatok nem egészen pontosak és részletesebb magyarázatra is szorulnának, amihez itt nincs terünk. E táblázat azonban, hibalehetőségei dacára, nagyjában-egészében mégis azt mutatja, hogy a terület, a népsűrűség és a jólét között nem olyan egyszerű az összefüggés, mint azt sokan gondolják. Az

Unió, Kanada, Újzéland, Ausztrália ritka népességű, nagy területű országok, Nagybritannia és Hollandia pedig nagy gyarmatbirodalmak anyaországai (bár látni fogjuk, hogy gazdagságuknak csak kisebb hányada ered ebből); de pld. a kicsiny Svájc, megművelhető területe nagyságához képest legsűrűbben lakott országok egyike, nyersanyagokban a legszegényebb, tengerpartja nincs, mégis a jólét legmagasabb fokán van az európai kontinensen. Hogy mindezekre a kérdésekre közelebbi magyarázatot kapjunk, egyenként kellene szemügyre vennünk a nemzeti jövedelmeket alkotó tételeket, amire itt nincs terünk. De úgy véljük, ebből is kitűnik az, hogy igen gyakran nem jogosult a természetet felelőssé tenni a jólét alacsony fokáért. Valóban a természet nyújtja nekünk mindazt, ami megélhetésünkhöz kell; de az emberek felelősek azért, hogy a természet adottságait milyen mértékben használják ki.

Az amerikai jólét okairól.

Nyilván tehát az amerikaiak hazájuk természeti adottságalt gazdaságosabban használták ki, mint a világ legtöbb más országa — bár ők is igen sokat vétkeztek ebben az irányban. 48 államuk egyetlen, vámfalaktól, kereskedelempolitikai tilalmaktól szét nem szakított óriási gazdasági terület. (Bár megjegyzendő, hogy ott is igyekeznek az egyes tagállamok, sőt egyes városok is megnehezíteni más tagállamokból vagy városokból származó árúk behozatalát.) Mindenekelött ez tette náluk lehetővé a tömegcikkék termelésének olymértékű összpontosítását s a mammutüzemek olyanfokú technikai tökéletesítését, hogy arra Európában a közelmúltig csak kevés példa lehetett. Emlékezetes például a Zlin-i Bata cipőgyár esete; ez a gyár óriási üzemeiben oly nagy számban s oly olcsón állította elő a cipőket, hogy Európa többi országai hazai cipőiparuk védelmében a legmerevebben megakadályozták a Bata-cipők behozatalát. Nem vizsgáljuk itt, ésszerű volt-e ez az eljárás, vagy nem, de kétségtelen,

hogy e politika mellett Európa a cipővel való ellátottsága tekintetében nem érheti el az amerikai színvonalat

Amerikában tehát így adva volt egyrészt a javak árleszállításának, másrészt — miután a legnagyobb mértékben gépesített termelés viszonylag kevés munkaerőt igényelt — a munkabérek emelésének fokozott lehetősége. A hatalmas terület elősegítette, hogy elsősorban a legtermékenyebb földekéi műveljék meg, a legolcsóbban kiaknázható bányákat termeljék ki, míg Európában minden kis ország igyekezett a lehető legtöbb anyagot a saját területén megtermelni, még akkor is, ha a szomszédból azt sokkal olcsóbban szerezhette volna meg. Sok adminisztrációs költséget is megtakarított az Unió népe, azon a réven, hogy nem szakította szét 26 vámfal, mint Európát, és miután sürgősen volt 48 külön hadseregei fenntartania, a legújabb időkig nemzeti jövedelmének kb. 1%-ából fedezte védelmi kiadásait, míg Európában ezek a kiadások már a fegyverkezési verseny megkezdése előtt is az egyes nemzetek jövedelmének 5—10%-át vették igénybe.

A trösztellenes törvények.

Ismeretes, hogy mindezek a körülmények már a múlt század vége felé nagymértékben elősegítették az Unióban a *trösztök* kialakulását, vagyis olyan vállalatokét, amelyek nagyságuknál fogva az árak megállapításánál monopolszerű helyzetet biztosítottak maguknak, ismeretes továbbá az is, hogy az amerikai közvélemény már korán *trösztellenes törvényeket* — a *Sherman-* és a *Clayton-törvény* stb. — kényszerített ki a szövetségi kormánytól. Még azzal az ismeretes körülménnyel sem kell bővebben foglalkoznunk, hogy miképpen igyekeztek a trösztök — *holding-társaságok* alapításával, külön részvénytársaságok létesítésével az egyes tagállamokban, amely társaságok részvényei azonban a régi tulajdonosok birtokában maradtak és i. t. — e törvények ellen védekezni. Kétségbe ismeretes azonban mi tette lehetővé Ameriká-

ban és másutt is, hogy a trösztök, azok mellett a kétségtelen előnyök mellett amelyek a tőkeösszpontosítással járnak, helyzetükkel visszaéljenek, vagyis fogyasztóikat az előnyök egy részétől megfosszák?

A trösztök előfeltételei.

Első előfeltétele ennek a *vámvédelem*. Bár Amerika nagyüzemei sok esetben még monopolárok számítása mellett is versenyképesek maradtak az importárúkkal szemben, világos, hogy akadálytalan behozatal esetén monopolnyereségük jelentékeny részéről le kellett volna mondaniuk. Másik előfeltétele a trösztök, miként a *kartellek*, működésének Amerikában is, másutt is az *adórendszer*. A mai adók túlnyomó többsége bármilyen név alatt is, a *termelést sújtja* s ez rendkívül megnehezíti új vállalatok felállítását, amelyek a trösztökkel szemben versenyt támaszthatnának, hiszen kalkulációjukba az adóterheket be kell számítaniok. Harmadik előfeltétele a trösztök árdiktatúrájának a *földtulajdon-rendszer*, amely lehetővé teszi, hogy a termelési helyeket egyes emberek vagy csoportok magántulajdonul lefoglalják, anélkül, hogy a közszemély kötelezve volnának e helyek értéküknek megfelelő kihasználására. Egy amerikai, a san-franciscoi Henry *Georae* látta meg, már a múlt században, az ebből fakadó veszélyeket s ezért azt követelte, hogy az állam — a helyek tiszta, tehát minden befektetéstől mentesnek vett értékekre kivetett — adóval adóztassa el a *földjárdékot*, amely nem ÍVZ egyéni emberi munkának, hanem az egész társadalom munkáinak és fejlődésének az eredménye. Ez az adó, amellelt, hogy elkobozná a megszolgalatlan jövedelmet, azzal a hatással is járna, hogy a helyeket nem lehetne kihasználatlanul hevertetni, hiszen az adót akkor is kellene fizetni, ha a tulajdonos az illető területből semmi jövedelmet sem húz. Ennek folytán az, aki egy helyet értékéhez képest kihasználni nem tud vagy nem akar, kénytelen lenne azt átengedni másnak, akiben erre megvan a hajlam és képesség. Ez a — gazdaságilag indokolt

— maximumra fokozná a termelést, vele a munkaaltsalmak számát és megakadályozna minden monopolisztikus áremelést; a kartellek és a trösztök áremelő működése ugyanis főleg azon alapszik, hogy termelési lehetőségeiket nem használják ki, nyersanyag-lelőhelyeik egy részét parlagon hevertetik.

Ha elolvassuk *Myers* művét az amerikai nagyvagyonyok történetéről, vagy *Braun Róbertét* Amerika régi és új milliomosairól, igazoltnak látjuk a fentieket; egyrészt e vagyonyok túlnyomó része nem ipari vagy pénzügyi, tehát nem *kapitalisztikus* tevékenység, hanem a *földérték emelkedésére* irányuló spekuláció eredménye, mint azt a *Vanderbilt, Astor* stb. vagyonyok leginkább mutatják; másrészt a trösztök vagyonyának jórésze is — miként az *olaj-* vagy az *acéltröszté* — szintén nem üzemi berendezés és forgótőke, hanem a pusztá föld, a városi- és bányatelkek.

Az oligopólium.

Szükségesnek tartottuk az egyik legtöbbet vitatott kérdés elvi tisztázását, de ne vonjunk le belőle túlzott következtetéseket az amerikai termelés- és árfejlődésre vonatkozóan. A versenyt hátráltató fenti körülmények nem jelentik Amerikában a verseny < teljes megszűnését. Ott — mint más fejlett ipari államban is — nem ritkán nem a monopólium, hanem az *oligopólium* esete áll fenn, amikor is *néhány* óriási vállalat *versenyez* egymással egy-egy termelési ágban, még akkor is ha egyébként versenyüket különböző megegyezések szabályozzák. Egy amerikai napilap hirdetéseinek átnézése is meggyőzhet arról. A nagy vállalatok olyan arányú tömegtermelésre rendezkedtek be, hogy csak olcsó árak mellett tudják áruikat megfelelő mennyiségben eladni. Példa erre a három nagy autótröszt, a *Genera! Motors, Ford* és *Chrysler* vállalatok, amelyek évtizedek óta, Európában elképzelhetetlenül alacsony árakon dobták piacra a gépkocsik millióit.

Az ipari kapitányok.

Sok esetben olyan elvi és eszmei okok is közrejátszanak itt, amelyek nehezen illeszthetők bele az *osztályharc-elméletbe*. A *captains of industry*, az *ipari kapitányok* — aminők Amerikában *Carnegie, Ford, Rockefeller*, Európában *Rathenau, Abbe, Siemens, Mond, Nobel* stb. — vagyonú: olyan arányokat öltött, hogy — miként azt *Sombart*, a kapitalizmus nemrég elhunyt nagy történetírója kimutatta — annak személyi jelentősége a háttérbe szorult; e vagyonok — úgy mondható — intézményekké váltak, meghaladták azokat a méreteket, amelyek mellett tulajdonosaik személyi szükségleteinek kielégítésére felhasználhatók volnának. Némelyik — mint *Carnegie, Rockefeller, Nobel, Abbe, Russel-Sage* stb. vagyona — már a tulajdonos életében, vagy annak halála után közcélokot szolgál; az amerikai egyetemek nagyrésze például ilyen alapítványokból szerzi jövedelmét. A magántulajdonban maradó milliárdok pedig, minthogy személyi célokra nem fogyaszthatók el, ismét csiyk tőkésíttetnek, növelik a termelőképességet s közrehatnak az árak további olcsóbbítása irányában. Az angolszász országok újabb adópolitikája pedig a *jövedelmi- és örökösödési adók* legmagasabb kategóriájában kivetett 75—80 százalékos adókulcs révén egy-két nemzedék alatt e vagyonok tetemes részét amúgy is *szocializálja*.

A termelés növekedése és az imperializmus.

Az egyre gyorsuló *tőkefelhalmozódással* függ össze a *túltőkésítés* és a *fogasztáshiány* elmélete, amelyet az *imperializmus* szocialista teoretikusai, mint *Luxemburg Róza, Hilferding* és *Szabó Ervin*, illesztettek rendszerükbe. Minthogy szerintük az értéktöbblet egyre növekszik, általa mindinkább gyorsul a tőkefelhalmozódás és növekszik a termelési költségekben az állótoke kamatoztatására eső hányad a mozgatóké és a munka költségeinek hányadával szemben; minthogy továbbá a dolgozók nem kapják meg mun-

kájuk teljes ellenértékét s így vásárlóerejük kevés a termelt javak megvételére, a termelés számára mind fontosabbakká válnak a külföldi piacok, ahol a feles áruit elhelyezheti. Mivel pedig gyarmatosítható szabad föld már nincs s az agrárállamok is igyekeznek iparukat fejleszteni, a nagyhatalmak új *érdekerületek*éi akarnak szerezni, vagy új területeket *hódítani*, hogy ott iparuk számára a külföldi versenytől védett új eladási piacokat nyissanak. Érdekes, hogy ezt az elméletet újabban viszontláttuk nem-szocialista közgazdászok, mint *Keynes*, fejtegetéseiben is; ezek a *gazdasági válságot* jórészt abból származtatták, hogy a nemzeti jövedelemnek túl nagy része kerül megtakarításra s viszonylag túl kicsiny hányada közvetlen elfogyasztásra, miáltal a termelés és a fogyasztás között aránytalanság s ebből eladási válság keletkezik.

A túltermelés és a protekcionizmus.

Ezek az elméletek *túltermelést* tételeznek fel, oly értelemben, hogy a javakból általában, vagy csupán egyes javakból többet termelnek, mint amennyinek a megvételére *vásárlóképes* kereslet van; ezt a jelenséget azzal magyarázzák, hogy a termelés egyes ágai között, másrészt a termelés és a fogyasztás között nincs meg a kellő egyensúly. Ezt az egyensúlyhiányt a gyakorlatban mindannyian tapasztalhattuk is, de úgy véljük, a fenti elméletek nem mennek vissza a jelenségek alapokáig. Mi tette lehetővé az egyes termelési ágak aránytalanságát, vagyis azt, hogy egyes javakból viszonylag sokat, másokból meg viszonylag keveset termelnek? Nyilván a nemzetközi verseny hiánya vagy elégtelen volta. Ha a viszonylag túlméretezett termelési ágak termelvéneinek árát nem védték volna vámok, stb. a külföldi versennyel számolva, azok hamar leestek volna arra a fokra, amelynél az illető termelési ágba új tőkét már nem lett volna érdemes befektetni, vagy éppen amelyek árak mellett a tőkék egy része már igyekezett volna tőkéit az illető termelési ágból kivonni. A *nemzetközi* verseny egyaránt

betölti az önműködő fék és a szelep hivatását a természetben és ezzel megakadályozza az egyes termelési ágak viszonylagos túlméretezését, vagyis a *téves tőkebefektetést* (németül: *Kapitalfehlleitung*). A *vámvédelem*, valamint a *protekciónizmus* egyéb eszközei — a *szubvenciók* és kedvezmények — voltak azok a legfőbb okok, amelyek odahatottak, hogy minden nemzet a világ gazdasági szükségletekre tekintet nélkül fejlesztette ki és tartotta fenn termelését, akkor is, ha drágábban termelt, mint amennyiért e termelvényeket a külföldről meg lehetett volna szerezni. Nem soroljuk ide a *honvédelmi* céllal történt iparfejlesztést — feltevéve, hogy e cél hangoztatása nem csupán ürügy — mert ebben az esetben a nemzet tudhatta, hogy honvédelmi érdekből, jóléte rovására, áldozatot kell hoznia a külföldinél drágább hazai termelés finanszírozására, de ide kell sorolnunk mindazt a számtalan többi esetet, amelynél a közönség — vagy egyesek a közönség nevében — „*a hazai munka védelmében*“ tiltakoztak az idegen áruk behozatala ellen és követelték a mezőgazdasági vagy ipari protekciónizmust. A csakhamar bekövetkezett válságnak tehát ezért az okáért a felelősség nem hárítható a maga egészében a kormányokra, viselnie kell azt a polgárság egészének, kivált a közvélemény-csináló sajtónak és a mögötte álló érdekcsoportoknak, amelyek a kormányoktól ezt a politikát kikényszerítették.

A páneurópai mozgalom.

Ami már most az Egyesült Államok hatalmas egységéből folyó gazdasági előnyöket illeti, Európában is sokan felismerték, hogy legalább e tekintetben szükség volna az amerikai példa követésére. A történeti példák Európában is megvoltak, hiszen miként a középkorban Franciaország, úgy az újkorban *Németország és Olaszország* felvirágzása is onnan kezdődött, hogy a német, illetőleg az olasz kisállamok egyetlen birpdalomba egyesültek. Itt azonban olyan, egynyelvű és egykulturájú nemzetekről volt szó, amelyek szel-

lemi egysége már a politikai egyesülés előtt megteremtődött. Ezek az egyesülések nem szolgálhattak analógiául Európa különböző nyelvű, fajtájú, és kultúrájú népei szorosabb együttműködésénél. Bár nagy szellemek, miként *Saint-Pierre* abbé, *Kant*, *Rousseau*, *Victor Hugo* és mások az európai nemzetek politikai egyesülését is kívánatosnak tartották, most az európai egység legtöbb hirdetője megelégedett volna a szuverenitásokat egyébként megtartó államok szorosabb gazdasági és kulturális együttműködésével is. A *Coudenhove-Calergi* gróf vezetése alatt álló páneurópai unió ugyan a politikai egységet is hirdette, *Briand* és *Herriot* páneurópai terve azonban, amelynek megvizsgálására a népszövetség bizottságot is küldött ki, megelégedett volna egy európai államszövetséggel a népszövetség égisze alatt. 1930-ban azonban, amikor ezt a/ eszmét francia felelős helyről szóvátették, már sokkal előbbrehaladt Európának egymástól független és egymásra kevés tekintettel levő részekre való bomlása, semhogy a kérdést komolyan lehetett volna tárgyalni. Hiszen a középeurópai gazdasági egység- irányuló tervek is rendre meghiúsultak és a gazdasági szuverenitás egy részéről való lemondásra a közvélemény és a kormány a legtöbb országban csak a legújabb időben lett hajlamos.

Európa tehát nem követte az Egyesült Államok példáját, amiből elég baj származott reá nézve; de nagyfokú gazdasági naivitás vezette Páneurópa hirdetőit is akkor, amikor azt hirdették, az egyesülés egymagában elejét veheti a gazdasági bajoknak. Talán, sok bajtól és szerencsétlenségtől megmenekült volna általa Európa; de csakhamar kitűnt, hogy a rossz gazdaságpolitika még az olyan hatalmas államszövetség gazdasági életét is aláaknázhatja, mint az Amerikai Egyesült Államokét.

Amerika és az első világháború.

A húszas évek közepe táján természetesen még senki sem gondolt ilyen lehetőségekre, az *amerikániz-*

mus a világ legtiszteltebb gazdasági fogalma volt, a *Coolidge-éra*. „*prosperity for ever*“ (örök prosperitás, örök gazdasági virágzás) jelszava töltötte el reménységgel a lelkeket. Amerika gazdasági fejlődése valóban káprázatos volt ezekben az években, nemzeti jövedelme, amelyet 1913-ban még csak 34.4 milliárd dollárra becsülték,

1921-ben 54.6 milliárdra	1926-ban 80.6 milliárdra
1922 „ 60.6 „	1928 „ 82.4
1923 „ 71.5 „	1929 „ 85.2
1925 „ 79.2	

emelkedett. Azt mondtuk az imént, hogy ez a gazdagodás nem a háborúnak tulajdonítható, most azonban mégis meg kell írunk, hogy a háborúnak nagy szerepe volt Amerika gazdasági erőinek kifejlődésébe. Az óriási hadimegrendelések, amelyekkel az Unió és a szövetségesek kormányai az amerikai ipart és mezőgazdaságot elárasztották, döntő mértékben hozzájárultak az üzemek nagyarányú kibővítéséhez és modernizálásához, a termelési kapacitás megnöveléséhez. Csak azt a felfogást cáfoltuk meg, hogy Amerika más országokból szerzett jövedelmei révén meggazdagodott; gazdasági erőinek fokozott mértékű gyarapodása a háború alatt annak tulajdonítható, hogy nemzeti jövedelmének kisebb hányadát fogyasztotta el és nagyobb hányadát fordította befektetésekre, mint a békeévekben.

A tengerentúli őstermelés.

De ugyanezeknél az okoknál fogva. — mint arra röviden már könyvünk elején rámutattunk — nemcsak az Unióban, hanem Amerika és Ausztrália többi országaiban is nagymértékben fejlődött a termelés. Sokhelyütt az ipar fejlődése is igen jelentékeny volt. Így Kanadában az ipari vállalatok tőkéje 1913—1928

közt 1.248 millió dollárról 4.780 millióra emelkedett s 1928-ban már tízszer annyi gépkocsit exportáltak az országból, mint amennyi a hasonló népszámú Magyarországon az autók összes száma volt. De világgazdasági szempontból sokkal nagyobb fontosságú volt ez országok mezőgazdaságának és bányászatának gyors kifejlődése, ami sokévi mezőgazdasági „*dekonjunktúra*“ (e kifogásolható szóval nevezik általában a rossz konjunktúrát) után végül is a világ egész mezőgazdaságának válságához vezetett. Nem kívánjuk olvasóinkat sok táblázattal terhelni, ez esetben azonban minden szövegnél többet mond az itt következő néhány termelési adat:

	<i>Bányászat</i>	1913	1928
<i>Argentina</i>			
Kőolajtermelés	1000 tonna	19	1.323
<i>Bolivia</i>			
Ónérckivétel	„	46	71
<i>Csile</i>			
Vasérctermelés	„	14	1.525
Réztermelés	„	20	275
<i>Kanada</i>			
Ólomérctermelés	„	17	153
Nikkeltermelés	„	23	44
Aranytermelés	tonna	25	59
<i>Kolumbia</i>			
Kőolajtermelés	1000 tonna	—	2.841
Platinatermelés	kg.	467	1.614
<i>Mexikó</i>			
Ólomtermelés	1000 tonna	68	237
Horganytermelés	„	1	162
Ezüsttermelés	tonna	1.726	3.376
<i>Peru</i>			
Kőolajtermelés	1000 tonna	173	1.521
<i>Venezuela</i>			
Kőolajtermelés	„	—	15.711

Mezőgazdaság

<i>Argentina</i>			
Búzatermelés	1000 tonna	2.850	9.500
Vajtermelés	"	10	31
Búzakivitel	"	2.812	5.296
Fagyasztott-húskivitel	"	425	653
<i>Brazília</i>			
Kávétermelés	"	727	1.671
Kakaó kivitel	"	30	27
<i>Kanada</i>			
Búzatermelés	"	6.306	15.424
Árpatermelés	"	1.052	2.970
Búza- és lisztkivitel	"	3.870	11.479
<i>Kuba</i>			
Nyerscukor-termelés	"	2.519	4.107
<i>Ausztrália</i>			
Búzatermelés	1000 tonna	1913	1928
Vajtermelés	"	2.813	4.346
Gyapjútermelés	"	90	132
Búzakivitel	"	323	439
Gyapjú kivitel	"	1.168	2.229
Gyapjú kivitel	"	270	368
<i>Újzéland</i>			
Szarvasmarha	1000 drb.	2.160	3.274
Vajkivitel	1000 tonna	19	74
Sajtkivitel	"	31	80
Fagyasztott-húskivitel	"	131	193

A tengerentúli külkereskedelem növekedése.

Érthető ezek után, hogy ez országok legtöbbjének külkereskedelmié a konjunktúrának ezekben az években tetemesen meghaladta a világháború előtti arányokat. 1913—1928 közt

Argentina	beb. ¹⁾ 496 mill, aranypezóról	837 mill.-ra
	kiv. ¹⁾ 519 „ „	1.055 „
Br&zília	beh. 67 „ angol fontról	91
	kiv. 66 „ „	97 „

¹⁾ Beh. = behozatala, kir. = kivitele.

Chile	beh.	989	„	pezóról	1.196	„
„	kiv.	1.189	„	„	1.939	„
Kanada	beh.	619	„	dollárról	1.266	„
„	kiv.	432	„	„	1.364	„
Kolumbia	beh.	31	„	pezóról	169	„
„	kiv.	34	„	„	134	„
Peru	beh.	61	„	solesről	176	„
„	kiv.	91	„	„	281	„
Venezuela	beh.	93	„	bolivaresről	417	„
„	kiv.	153	„	„	610	„
Ausztrália	beh.	78	„	fontról	143	„
„	kiv.	73	„	„	135	„
Ujzéland	beh.	22	„	„	45	„
„	kiv.	21	„	„	55	„

dasági életük fejlesztésére nagyarányú ipari behozatalra volt szükségük, úgy hogy kereskedelmi mérlegük egyensúlyát a külkereskedelem növekedése nem borította fel. Amennyiben pedig tartósan többet szállítottak külföldre, mint amennyit onnan behoztak, ezzel külföldi tőketartozásaikat csökkentették.

Az U. S. A. kiviteli többlete.

Más volt a helyzet az Unióban. Láttuk, hogyan növekedett ez ország termelőképesége a világháborús megrendelések hatása alatt és hogyan vált adós országból hitelező országgá. A hadiszállítások végeztével az üzemek egy részét — így a hajógyárakat — le kellett állítani, más részét béketermelésre átszervezni. Ez nem ment súrlódások, bérharcok, a munkanélküliség növekedése nélkül, de az amerikai szervezőképesség hamar elvégezte az átállítást és most újra itt állott, kapacitása teljében és külföldi piacokra éhesen, az óriási termelő berendezkedés. Nem csupán számos régebbi termelőág dolgozott nagymértékben a kivitelre, hanem új, hatalmas kiviteli iparágak is kifejlődtek időközben, miként az *autó-, rádió- és filmipar* és i. t. Ezek csak úgy találták meg a számításukat, ha

lermelési kapacitásuknak viszonylag nagy százalékát használják ki, amihez azonban a külföldi szállítások is szükségesek voltak. Ennek eleinte nem igen volt akadálya, mert a külföldön igen nagy volt az árúéhség. Csak az volt a baj, hogy a külföld a behozatal egy részét nem bírta kifizetni, másszóval, hogy nem bírt maga is kellő mértékben árút szállítani Amerikába, így azután az Unió kivitelének értéke 1921—25 közt 7 milliárd dollárral, 1926—30 közt további 3.6 milliárd dollárral haladta meg a behozatalát. Mivel pedig az Uniónak magának is behozatali többlete volt a tengerentúli nagy nyersanyagtermelő országokkari izemben, az Európával való forgalomban 1921—25 közt 8 milliárd dollár, 1926—30 közt 5 és fél milliárd, 10 év alatt tehát összesen majdnem *1A milliárd dollár kiviteli többletet* ért el.

Mivel fizetett Európa?

Ha egy ország lakosai nagyobb értékű árut vásárolnak egy másik ország lakosaitól, mint azok tőlük, ez még nem jelenti, hogy az első ország a másikkal szemben, a maga egészében, eladósodik. Az u. n. *lát-hatatlan exportnak* lehetnek olyan tételei, amelyek a külkereskedelmi deficitet csökkentik, vagy ki is egyenlítik, így pld. Svájc, vagy Anglia állandóan többet hozott be, mint amennyit kivitt, anélkül, hogy a külfölddel szemben eladósodott volna, mert egyéb külföldi jövedelmei, az árukivitelen kívül, a kereskedelmi hiányt fedezték, vagy meg is haladták. Némely országnak — mint Svájc, Francia- és Olaszország, Ausztria — az *idegenforgalom* volt az egyik ilyen jövedelmi forrása. A *hitelező* országok külföldi vagyónuk jövedelméből, osztalékából fedezik részben, vagy egészben az áruforgalom deficitjét: ilyen országok, Anglia, Franciaország, Németalföld és Svájc. Anglia, Hollandia, Norvégia, Görögország *hajózása* is sok külföldi valutát szerzett. Az olasz, lengyel, ír stb. *kivándorlók* részéről az otthonmaradt családjuknak hazaküldött pénzek is sok külföldi árú költségét fedezték

hasonlóképen az angol, svájci stb. *biztosítóintézetek és bankok* részéről a külföldiek részére teljesített szolgálatok. Végül fedezhető a deficit az *arany*nak a kiszállítása révén is, éppen ez az arany a legfőbb nemzetközi hivatása, hogy kiegyenlítse két ország fizetési mérlegének egyenlegét. Mindez pedig azt mutatja, hogy ha valamely országnak nagyobb értékű a behozatala, mint a kivitele, ez önmagában még neun veszélyes jelenség.

A külföldi hitelek felhasználása.

De az sem veszélyes, ha egy ország a külfölddel szemben *eladósodik*. Egy fejletlen gazdaságú országnak nagy érdeke, hogy a termelő erejének növeléséhez szükséges, de ma még megfizetni neim bírt, eszközöket *hitelbe* kaphassa meg a gazdagabb országokból. Ha tehát a külföldi kölcsönöket olyan *produktív* beruházásokra fordítják, amelyek nagyobb mértékben emelik az ország termelőerejét, mint amekkora terhet a külföldi hitel visszafizetése jelent, akkor a hitel áldá» sos hatású, ha azonban bármily szép, de *improduktív* célokra' fordítják őket, akkor a közkölcsönök kam; ta és törlesztése csak a lakosság adóterheit növeli s mind a köz- mind a magánkölcsönök az ország fizetési mérlegét terhelik. A lényeg ugyanis, hogy a külföldi kölcsönöket is *vissza kell fizetni*. Ujabban azonban mint ha a hitelező- és az adósországok egyaránt kissé megfeledkeztek volna erről.

Az U. S. A. — az új hitelező.

Idáig természetesnek tűnt fel, hogy a hitelező országoknak általában behozatali többletük van, ami abból eredt, hogy adósaik kamatot fizettek és törlesztettek. Arra még nem volt példa, hogy a világ legfőbb hitelező országa, mint most az Unió, évről-évre többlet exportáljon, mint importáljon.

Ezáltal az Unió külföldi követelései állandóan növekedtek. Egyelőre ez sem okozott volna zavart a

világgazdaságban, hiszen nem lehet annak a határát megvonni, milyen összegig hitelezhetnek valamely ország polgárai a külföldnek. Az azonban már baj volt, hogy e hitelek jelentékeny része nem külföldi befektetésnek volt szánva, hanem egyszerű *árukövetelés* volt, vagyis onnan eredt, hogy a külföldi vásárlók nem bírtak elég dollárt szerezni a vételár kiegyenlítésére; egy másik része pedig *rövidlejáratú hitel* volt, amit az Unió adósai — államok, városok, vállalatok stb. — azért vettek fel, mert hosszúlejáratú kölcsöneik esedékes kamatának és törlesztésének kifizetésére nem volt fedezetük.

Az Unióbéli hitelezőket azonban mindez egyelőre nem zavarta. Az Egyesült Államokban a tőkebőség révén befektetéseik után sokkal alacsonyabb kamatot kaptak csak, mintha pénzüket kanadai, délamerikai és főleg európai kötvényekbe és részvényekbe fektetik. A nagy kibocsátó bankházait — *Morgan, Speyer, Lee-Higginson, Kuhn-Loeb* stb. — ajánlották ezeket a papírokat és a közönségnek eddig nem volt oka, hogy megbánja, ha hallgat rájuk. Főleg a *Morgan-ház*, a háború óta, újabb fénykorát élte. Egyebek közt 1924-ben aláírásra bocsátott egy 100 millió dolláros hitelt a Banque de France javára, 1925-ben egy ugyancsak 100 millió angol kölcsönt, majd Belgiumnak 10 milliót, Olaszországnak és Japánnak 25 milliót, Spanyolorzágnak 20 milliót bocsátott rendelkezésére. A pénzügyi összeomlás után sok heves bírálat érte a *Wall-Street* pénzvilágát a nagy veszteséglek miatt, amiket a közönség mindeme befektetéseken szienvedett, de a pénz természetes útja, hogy onnan, ahol sok van belőle s ezért olcsó, oda menjen, ahol kevés van és drága. Az amerikai bankházak és tőzdecégek befektetéseiknél nem rendelkeztek annyi tapasztalattal s ezért talán nem jártak el olyan óvatossággal, mint a múltban London és Amsterdam bankárai, a felelőség igazi súlya azonban — mint látni fogjuk — nem őket, hanem az amerikai gazdaságpolitikát terheli.

Európa eladósodása.

A behozatal egy részéért Európa a fent ismertetett módokon fizetett. A jómódú amerikaiak eláraszították Parist, a Riviérát. Svájcot, még Budapestre is jutott belőlük. 1928—32 között a külföldiek 7.4 milliárd pengővel többet költöttek Franciaországban, mint a franciák külföldön, ugyanez idő alatt Kanada többete 4.7 milliárd, Olaszországé 2.5 milliárd pengő volt, míg az Unió polgárai 15.8 milliárd pengővel többel költöttek el külföldön, mint más országok polgárai önáluk. Az európai hajózás is sokat ledolgozott az adóságokból, tekintettel arra, hogy a hirtelen nagyranövelt amerikai kereskedelmi hajózás a világháború után visszafejlődött. A kivándorlók is sokat küldtek még haza, de mindez nem egyenlíthette ki az európai államok fizetési mérlegének Amerikával szemben keletkező deficitjét. Annál kevésbé, mert a bevándorlási megszorítások folytán egyre kevesebben mehettek ki az Unióba, a régebben kivándoroltak s az óhazában maradtak között pedig a családi kapcsolatok az első nemzedék kihalásával elszakadnak.

A valutastabilitás helyreállításával nemcsak az Unió, hanem az európai hitelező országok tőkés közönsége is újra megkezdte a kölcsönök nyújtását a volt központi hatalmak országaiba. Így 1924—30 között a rendelkezésre álló adatok szerint a hitelező országok a következő hosszúlejáratú kölcsönöket bocsátották külföldi államok és magánosok rendelkezésére:

U. S. A. 7.335 millió dollár

Anglia 819 millió font

Németalföld 1.684 millió forint

Franciaország 14.978 millió frank (1927—30)

jelentős összegeket fektetett be továbbá a svájci közönség is a külföldön. Franciaország 1924—26. évi külföldi kihelyezéseit megközelítően sem lehet megállapítani, mivel a Franciaországból folyt tőkemenekülés a

dolog természete szerint hatóságilag nem volt megmérhető. A hosszúlejáratú külföldi befektetések mellett még nagyarányú *rövidlejáratú* hitelek is kerültek az adós országokba, árutartozások, devizakövetelések stb. címén. 1930-ban Anglia külföldi hosszúlejáratú beruházásai ismét megközelítették a 4 milliárd fontot, az Unió kb. 15 milliárd dollárt követelt a külföldtől, ¹⁾ Franciaország pedig mintegy 72 milliárd frankot. Anglia külföldi vagyonának majdnem 60%-a saját birodalmában volt elhelyezve s csak 8%-a Európában, az Egyesült Államokénak a fele pedig a többi amerikai államban, főképp Kanadában. Mindazáltal az európai országok külföldi tartozásai is újból rohamosan megnövekedtek, amit a következő, 1930-ból eredő táblázat mutat:

	Külföldi tartozás,		Fejenként font
	Brutto	Netto	
Kanada	1.350	955	127
Ausztrália	817	753	122
Kína	660	580	1,5
Argentína	640	635	55
India	575	565	2

továbbá az európai országok közül

Németország	1.350	925	20
Lengyelország	234	205	7
Románia	200	200	11
Magyarország	143	143	16
Norvégia	126	94	45
Ausztria	120	80	18

és i. t. Mint mondtuk, ez adósságok jelentékeny hányada rövid lejáratú, illetőleg látra szóló követelésekből — bankbetétben, folyószámlán elhelyezett pénzekből stb. — állott, így Németország rövidlejáratú külföldi tartozásait még 1931-ben 12 milliárd márkára becsülték, Lengyelországit kb. 71, Magyarországit 50 millió fontra. *Ladányi Dezső* számításai szerint Magyaror-

¹⁾ A háborús adósságokon kívül.

szág a világháború óta a gazdasági válság bekövetkeztéig kb. 1400 millió pengő hosszú- és 1800 millió pengő rövidlejáratú külföldi hitelt vett fel. Mindezek jelentős összegek, de a világháború előtti években sem volt kisebb a tőkeáramlás, s azt senki aggályosnak nem tartotta, ellenkezőleg, az tette lehetővé a hátramaradt országok nagyarányú fejlődését. Ez a hatás most sem maradt el, jól emlékszünk például arra, hogy *Vass József* népjóléti és *Klebelsberg* gróf kultuszminisztersége alatt a szociális és kulturális alkotások milyen hosszú sora köszönhette létét a külföldi aranyesőnek.

Az adós országok külkereskedelme.

A külföldi kölcsönök felvétele magától értetődően a külkereskedelmi deficit növekedésével járt együtt—1923—29 között (az 1930 évet, mint a válság esztendejét már nem vesszük itt számításba) a külkereskedelem behozatali többlete

Ausztriában	7.905 millió schillinget
Lengyelországban	1.556 millió zlotit
Magyarországon	1.150 millió pengőt
Németországban	15.670 millió márkát

tett ki. A külföldi javaknak ez az áradata nagyban hozzájárult az európai konjunktúra vonalának magas*ba szökéséhez, megcáfolván egyben azt a védővamos felfogást, hogy a külföldi áruk behozatala a hazai munkaalkalmak számát csökkenti.

Az európai termelés növekedése.

így a húszas évek közepe táján az európai termelés nagyjából már elérte a világháború előtti színvonalat, az évtized végén pedig azt már kb. 20%-kal meghaladta. 1913—29 közt Európa acéltermelése 43.4 millió tonnáról 58.3 millió tonnára emelkedett. A német ipari termelés 1929-ben csaknem kétszerese volt az 1920 évinek, a „*német gazdasági csodáról*“ nem kevesebbet írtak, mint az amerikaiáról. A francia ipari

termelés 1929-ben 39%-kal volt magasabb, mint 1913-ban. Az új ipari államokban természetesen viszonylag még nagyobb arányú volt a fejlődés. Az orosz termelés növekedésének fantasztikus adataival később foglalkozunk, de Csonka-Magyarország területén is 1900 millió pengőről 2900 millióra nőtt 1913—1929 között az ipari termelés értéke. Európában is szinte a földből bújtak ki az új iparágak: az *ontó-, film-, rádió-, műse-lyem, repülőgépipar* óriási telepei, a *vegyiipar* új meg új csodákkal kápráztatta el a világot. 1913—28 közt a személygépkocsik száma

Németországban	50.000-ről	433.000-re
Franciaországban	91.000	930.000
Olaszországban	20.000	189.000
Angliában	106.000	900.000
Magyarországon	3.000	13.000

emelkedett. A *villamosáram* termelése néhány országban, amelyeknél mód van az 1913 és 1929 évi adatok összehasonlítására, a következő mértékben nőtt:

	1913	1929
	áramtermelés, mill. kw óra	
Belgium	1.570	4.043
Dánia	66	373
Finnország	44	995
Oroszország	1.945	6.224
Svédország	1.449	4.967
Csehszlovákia	964	2.974
(Budapest)	36 (1915)	215

A termelés *racionalizálása*, észszerűsítése, vagyis a munkamódszerek tökéletesítése, a termelési költségek csökkentése folytán az egy munkásra eső munkateljesítmény 1924—30 közt Angliában kb. 10%-kal, Magyarországon kb. 40%-kal emelkedett. Még a mezőgazdaságban is megnyilvánult többhelyütt a fejlődés, így a balti országok, Dánia és Hollandia nagymértékben fokozni tudták tejtermék- és szalonakivitelüket az ipari államok, elsősorban Anglia, valamint Német-

ország felé, *állatállományuk* megjavult minősége segítségével. Angliában nagy áldozatokkal jelentős *cu-korrépa* termelést honosítottak meg (fokozván ezzel a nádcukortermelő országok válságát), Olaszország pedig a „*battaglia del grano*“ (gabonacsata) és a „*bonifica*“ (talajjavítás) segítségével csaknem önellátó lett búzában.

A munkásság életszínvonala.

Nem csoda tehát, ha számos országban a *munkanélküliséget* is le lehetett szorítani. Belgium, Franciaország, Svájc, Csehszlovákia munkanélkülisége ezekben az években jelentéktelen volt, nálunk sem érte el a szanalási válság idejének nagyságát. De már az angol munkanélküliek számát — a korábban kifejtett különleges angol problémák folytán — egyszer sem lehetett a millió alá leszorítani, Németországban is & teli hónapok alatt mindenkor legalább másfél millió munkanélkülit kellett segíyezni. Külön probléma volt a dán, főleg pedig az *osztrák munkanélküliek* magas száma, ami növelte a megcsonkított Ausztria életképességében kételkedők sorát. De a háború óta mindenütt rohamosan kiépített *szociálpolitika*, különösen a *társadalombiztosítás* gondoskodott arról, hogy egyes nagyobb arányii társadalmi küzdelmektől eltekintve, aminő az 1926. évi *angol szénbányász-, majd általános sztrájk* volt, a munkaviszályok és bérharcok a termelést huzamosabban meg ne zavarják.

A *szociális és gazdasági* biztonság volt az uralkodó jelszó, a közhatalom vállalta a feladatot, hogy fokozatosan minden arra szoruló polgárát megvédje az élet eshetőségeivel szemben és kultúremberhez méltó életszínvonalat biztosítson számára.

A társadalombiztosítás.

Ez a munka a haladottabb országokban már a múlt század második felében megkezdődött, ami tar-

talmatlanná teszi az elmúlt korszak ellen, mint a szociális kérdésekben közömbös államhatalom kora ellen emelt vádakát. De ha a modern társadalompolitika megalapozása e korábbi időszakban is történt, nagyarányú kiépítése az első világháború után kezdődött. Legjelentősebb ága, a társadalombiztosítás, több országban eleinte a munkásszervezetek tevékenységi körébe tartozott, az állam csak hozzájárult a költségekhez; utóbb azonban, a feladat folytonos növekedésénél fogva, *állami kényszerbiztosítássá* fejlődött.

A *betegség és baleset* esetére szóló kötelező biztosítást a legtöbb helyütt, így Magyarországon is tovább kiépítették, növelték a biztosítottak körét, felemelik a biztosítás szolgáltatásait és i. t. Az *öregség és rokkantság* esetére szóló biztosítást sokhelyütt — mint Magyarországon 1929-ben — a világháború után vezették be. A *mezőgazdasági* munkavállalók biztosítása, a különleges nehézségek miatt, csak szűkebb keretek között valósult meg, újabban azonban többhelyütt, így Magyarországon, ebben az irányban is nagyobb haladás tapasztalható.

Sokkal több nehézségbe és ellenállásba ütközött a *munkanélküliség* esetére szóló biztosítás intézményének megvalósítása, Magyarországon pld. elvi és gyakorlati okokból ezt a biztosítási ágat máig sem csinálták meg. Egyrészt a munkanélküliség fokának nagy ingadozása következtében igen nehéz a biztosítás anyagi alapjait megteremteni — a válságban egyetlen egy biztosító intézet sem volt képes kötelezettségeit a saját erejéből teljesíteni, valamennyi az állam segítségére szorult — másrészt sokan attól féltek, hogy ez a biztosítás a *munkakerülést* növeli. Valóban, a munkanélküli segély élvezése a válságban megnehezítette a munkanélkülieknek más szakmákban való elhelyezkedését, azaz nagymértékben csökkentette a munkásoknak erre való hajlandóságát. A legtöbb európai és számos amerikai államban azonban a háború után a munkanélküliség esetére szóló biztosítást is bevezették, 1935 óta pedig Roosevelttel „*New Deal*“-jének programja alapján az Egyesült Államokban is megalkot-

ták a társadalombiztosítás intézményeit. Közben azonban némely országban már ennél is messzebb néznek: meg akarják valósítani az általános *népbiztosítást*, amelynek — legalább is egy bizonyos jövedelmi határig — minden polgár tagja lenne. Ennek első példái már meg is valósultak Új-Zélandban, Ausztráliában, ahol az öregségi járadék intézményét az egész lakosságra kiterjesztették.

A társadalompolitika fejlődése.

A társadalombiztosítás kifejlesztése mellett nem hanyagolták el a kormányok a legkülönbözőbb népjóléti törvények meghozatalát és — intézmények megalkotását sem. Ezek egyrészt a gazdaságilag gyengébb fél védelmét célozták a munkaszerződésekben s az egyéb magángazdasági viszonylatokban másrészt a közhatalom anyagi és erkölcsi támogatásában részesítették az arra szorulókat. Tárgyalásunk teljessége kedvéért felsoroljuk a közismert törvényes intézkedéseket, amelyek a munkaidő megrövidítésére, a hétfégi pihenő rendezésére, az évi szabadság intézményesítésére, a családi- és gyermeksegélyek bevezetésére, a női- és gyermekmunka védelmére és megszorítására, a munkaszerződés szabályozására, a legkisebb munkabérek megállapítására, a kollektív szerződések törvényesítésére, az anya- és csecsemővédelemre, a betegségek megelőzésére, a népbetegségek leküzdésére, a szegény betegek ápolására, a lakásügy megjavítására, némely országban az üzemi tanácsok megteremtésére, az üzemi alkotmány demokratizálására, más országokban a szabad idő eltöltésének hatósági irányítására és i. t. vonatkoztak. A közhatalomnak ilyen arányú szociális tevékenysége példa nélkül való a történelemben.

A szakszervezetek.

Igaz, hogy az államhatalom sokhelyütt nem csupán a maga jószántából haladt ilyen gyorsan a szociális alkotások útján. Amellett, hogy ez az út látszott

a legalkalmasabbnak a forradalmi hangulat levezetésére, a háború után rendkívül megerősödött munkásszakszervezetek voltak ennek a fejlődési folyamatnak a legfőbb hajtóereje. A parasztság, foglalkozásának individuális voltánál és sok egyéb oknál fogva is, nehezen szervezhető, még ott is, ahol — mint a Balkánon, a balti államokban, bizonyos mértékig Magyarországon stb. — egyébként komoly politikai *paraszt-párt* működött, nemzetközi megszervezése még nagyobb akadályokba ütközött; az u. n. „*zöld internacionálé*“ jórészt csak papíron maradt. A polgárság rendszerint szintén csak a politikai pártokon keresztül tudta befolyását leginkább érvényesíteni, de társadalmi, világnézeti, gazdasági stb. szempontból sokkal inkább széttagozódott, semhogy egységes társadalmi szervezet lehetett volna belőle alkotni. Főleg az ipari munkás-ság volt az, amely a szervezkedést létszükségének tekintette s amely társadalmi és politikai működését elsősorban a szakszervezetekben fejtette ki, és csak e szakszervezetek voltak azok, amelyek — a nemzetközi koncernek és kartellek nagyfontosságú, de egyénileg kevés embert magukba foglaló szervezetei mellett — *nemzetközi* alapon is szilárdan megszervezkedtek és befolyásukat a nemzetközi kérdésekben is éreztették. Különösen a világháború befejezte után erősödtek meg a szakszervezetek s 1922-ben az u. n. *amsterdami*, szociáldemokrata elveket valló, nemzetközi szakszervezeti szövetség keretében 22 millió munkás volt megszervezve, köztük 8 millió felüli taggal a német s több, mint 6 millió taggal az angol szakszervezeti szövetség. A felekezeti alapon álló szervezetek majdnem 4 millió, a harmadik internacionálé elveit valló kommunista szakszervezetek 7 millió, a politikamentes szervezetek szintén majdnem 7 millió s más szakszervezetek több mint 6 millió tagot mutattak ki. A szakszervezetek vonzóereje a forradalmi hangulat elültével kissé meggyengült, mindazáltal Német- és Olaszországban a fasiszmus, illetőleg a nemzeti szocializmus uralomra jutásáig megőrizték nagy befolyásukat, más országokban pedig azt mindmáig megtartották. Sőt Franciaor-

szágban csak 1936-ban, a *népfront* kormányzása idején érték el virágkorukat, az Unióban pedig csak a roosevelti reformok korában kezdtek el olymértékű befolyást gyakorolni a gazdasági és társadalmi életre, mint Európában már odáig is. A szocialista szervezetek a gazdaság szocializálásáért is küzdöttek, igazi kézzelfogható céljuk azonban a munkásság életviszonyainak fokról-fokra való megjavítása volt, a szervezett munkásság túlnyomó része a reformista szakszervezetekbe tömörült s ezek kényszerítették ki elsősorban a szociális reformokat. S az emberi természetből folyik, hogy mennél könnyebbnek látja követeléseit valósulását, annál többet követel; s ha például Németországban vagy Franciaországban a szociáldemokrata szakszervezetek maguk is látták, hogy egyes túlkövetelések veszélyeztetik a gazdaság menetét, Németországban előbb a *független szocialista* munkáspárt, majd mind Német-, mind Franciaországban a *kommunista* párt szervezetei kezdték elhódítani a törlők tagjaikat és választóikat. Így azután a szociális és kulturális alkotások terén világszerte gyors volt a haladás — de annak gazdaságilag észszerű határait sem mindig lehetett figyelembe venni.

A munkabér-politika.

Sokat vitatott kérdés, milyen szerepük volt a munkabérek emelkedésénél a szakszervezeteknek. Az nem vitás, hogy mennél jobban meg voltak szervezve egy szakma munkásai, annál magasabb béreket küzdhettek ki maguknak. De mivel a munkabéreket a termelési költségekbe be kell számítani, a béremelés növeli a megélhetés költségeit. És mivel a legáltalánosabb béremelés is legfeljebb országos lehet, az csökkenti a termelés külföldi versenyképességét s így a fokozott vámvédelem — tehát ismét az áremelkedés — irányában hat. A munkabér azonban csak egy része a termelési költségeknek, tehát a béremelésben részesülő munkások megélhetési költségei kevésbé emelkednek, mint munkabérük; viszont a termelési költségek növekedése

együttal a munkanélküliséget is fokozza, mert a kedvezőtlenebb feltételek közt dolgozó vállalatokat üzembeszüntetésre kényszeríti.

A szakszervezetek munkabérlpolitikája viszont azon az elven alapszik, hogy a béremelést nem kell az árakba belekalkulálni, hanem az végrehajtható a tőkekamat, a vállalkozói nyereség és az igazgatói fizetések csökkentése árán is. E bérlpolitika ellenzői ezzel szemben arra hivatkoznak, hogy a vállalati nyereségek túlságos csökkentése a tőkeképződést lassítja s megint csak kedvezőtlenül befolyásolja az áralakulást. A gazdasági szabadság hívei szerint pedig az a legegészségesebb munkabéremelkedés, ha eltávolítják a termelés akadályait, a monopóliumokat, a protekcionizmust, a gazdasági élet bürokratizálását s a fellendülő termelésben megnövekedő munkáskereslet automatikusan hajtja fel a béreket a gazdaságilag indokolt felső határig.

A munkabérek emelkedése.

Sajnos azonban, a termelés fentemlített akadályai nem csökkentek, hanem szaporodtak és nem csodáíható, ha egy olyan társadalomban, amelyben minden réteg *gazdasági előjogokat* és monopóliumokat igyekszik magának szerezni, a munkásság is törekszik v maga — egyéenként viszonylag szerény — monopóliumát biztosítani. De ha ezt el is fogadjuk, ott a baj, hogy ebben az irányban már nincsenek valami nagy lehetőségek. Az amerikai *Brookings Intézet* számításai szerint 1919—29 közt az Unió nemzeti jövedelmében az alkalmazotti jövedelmek részesedése 61.1%-ról 68.3%-ra, tehát $\frac{2}{3}$ -nál többre nőtt, míg a vállalkozói nyereség 15%-ról 10.6%-ra, a kamat- és járadékjövedelemé pedig 23.9%-ról 21.1%-ra esett. A válság mélypontján, 1933-ban a munkabérljövdelem a nemzeti jövedelemnek már 85.4%-át tette ki, míg a kamat- és járadékjövedelem csaknem teljesen megszűnt. Hasonló az irányzat Angliában, ahol 1911-ben a bérek és fizetések a nemzeti jövedelemnek 66.6%-át, 1929-ben

pedig már 76.9%-át vették igénybe. E két legfőbb tőkes ország adatai után felesleges azoknak az országoknak adataival foglalkozni, amelyekben éppen a tőkeszegénység s a tőkeképződés lassúsága a gazdasági bajok egyik főoka.

De természetes is, hogy a termelőerők hatalmas fejlődéséből a munkásság is kivette a maga szerény részét. Így néhány országban a munkabérek vásárlóereje a következő arányban emelkedett:

<i>Reálbér emelkedése</i>	
angol ipari hetibérek, 1914—29	5%
belga szénbányászok bére, turnusonként, 1913-30	34%
dán munkások órabére 1914—29	50%
csehszlovák minimális ipari órabérek, 1914-29	34%
német fém munkások hetibére, 1913—30	6%
párisi ipari férfimunkások órabére 1911—29	25%
svájci szakmunkások napibére 1914—29	27%
ausztráliai szakmunkások hetibére 1914—29	20%
U. S. A. hetibérek 1914—29	41%

Ha a napi-, heti- és évibéreket órabérekre számítjuk át, az emelkedés sokkal magasabb, mert időközben a *munkaidő* mindenütt erősen lecsökkent.

A munkaidő megrövidítése,

1913-ban még a fiatalok- és a nőmunkások napi 10 órai maximális munkaidejére vonatkozó nemzetközi egyezményt sem lehetett megkötni, 1919 óta viszont a legtöbb állam elfogadta a napi 8 órás, heti 48, órás u. n. normális munkaidőt. De a munkásság és a szociálpolitikusok ezzel sem elégedtek meg s a géptechnika fejlődésére hivatkozva a heti 40 órás, illetőleg 5 munkanapos munkaidő-maximálást követelték. Különösen a gazdasági válság folyamán, a munkanélküliek elhelyezése érdekében, hangzott sűrűn ez a követelés. Mint *Léon Blum* mondotta 1933-ban: „amely ország először rövidíti meg a munkaidőt 30 órára, az nyeri meg a versenyt.“ Ilyen messzire még

az ő kormánya sem ment 1936-ban; csupán az 5 napos munkahetet iktatta törvénybe; de ma már senki sem hiszi, hogy Franciaország emiatt a mulasztás miatt nem nyerte meg a versenyt. Bizonyos, hogy' a technika; a gépek fejlődése egyre hatalmasabb mértékben növeli a munka hatékonyságát, de ebből esetenként nem szabad túlzott következtetéseket levonni, így kivált Európában, a földművelés munkaidő-rövidítésének szűkreszabott határai vannak. Másrészt a protekcionizmus és a bürokratizálás egyre több holt terheket rak a termelésre, mind több munkát vesz igénybe és mind nagyobb tőkét terel el a legracionálisabb termelési ágaktól és módoktól. Végül különösen ügyelni kell a munkaidő rövidítésénél arra is, hogy általa a termelés külföldi versenyképessége ne csökkenjen.

A szociális lakáspolitikai.

De a gyakorlati munkát ritkán feszélyezik elméleti aggályok s a társadalompolitika minden ágában folyt a nemes verseny a tömegek életszínvonalának emelése érdekében, még ha néha az alkotók maguk is érezték, hogy valahogy nem jól megy a dolog. Legjellemzőbb példája ennek az elmúlt korszak lakáspolitikája. A városok lakossága rohamosan nőtt, a lakás-szükséglet még gyorsabban, mert a szaporodás csökkenése folytán a családok egyre kevesebb tagból állottak. A lakosság zöme egészségtelen és elavult lakásokban lakott, városban, vidéken egyaránt; a nagyarányú telepítések is igen sok új ház építését igényelték.

Már most az első világháborút megelőző évtizedekben is a legtöbb helyütt igen nagyarányú volt az építkezés. *Budapesten* 1880—1910 között 103.000-rel nőtt a lakások és 188.000-rel a szobák száma. Ezekben az évtizedekben látták el a házakat vízvezetékkel, csatornázással, gáz- és villanyvilágítással. És ez az óriási munka túlnyomórészt a magánvállalkozás keretében, egyéni jövedelemszerzés érdekében történt — az építkezés jó üzlet volt.

A világháború után ez sokhelyütt megváltozott. A háztulajdon adóterheinek növése, a szociális és bürokratikus terhek szaporodása, a korszerű építési szabályzatok, főleg pedig a telekárak nagy emelkedése megdrágították az építkezést, lecsökkentették, sőt néha meg is szüntették annak jövedelmezőségét. De nem lehetett addig várni, míg a magánépítkezés ismét jövedelmező lesz, ezért a közhatalom maga vette a kezébe a kérdés megoldását. *Közpénzből* építették a lakásokat, vagy adtak segítséget, illetőleg hitelt az építetőknek. Magyarországon ez viszonylag szűkebb keretek közt folyt, bár a *Faksz* (Falusi Kislakásépítő Szövetkezet) és más állami, városi akciók révén itt is sok lakás épült közpénzből vagy közsegítséggel. De nálunk jelentékeny szerepe maradt a magánvállalkozásnak is. Mindenesetre 1920—30 közt a lakosok száma 20%-kai nőtt Magyarországon, ami jelentékenyen meghaladta a népszaporodást.

Másutt azonban minden korábbi elképzelést meghaladt a közületi építési tevékenység. *Bécs* város szociálpolitikájának alapköve a lakásépítetés volt; 14 év alatt 60.000 lakás épült ott közpénzből, közel egy milliárd schilling költséggel; a magánépítkezés viszont csaknem teljesen szünetelt. *Németországban* 1919—29 közt majdnem 2 millió volt a lakásszaporulat, ennek költségeit kb. $\frac{2}{3}$ -ában hatósági kölcsönökből fedezték. *Angliában* ez idő alatt több, mint egy és $\frac{1}{4}$ millió ház épült, amelyek $\frac{2}{3}$ -át a helyi hatóság építette vagy az állam finanszírozta, az 1920 évi *Addison*-, az 1924 évi *Wheatley*-törvények stb. alapján. Még nagyobb arányú építkezés folyt Angliában az 1930 évi *Slum-Clearance* (a nyomortanyák eltakarítása) törvény és az 1933 és 1936 évi lakásépítési törvények alapján; akkor ugyanis már a fellendítő politika legfőbb eszközeként mozdították előre az építkezéseket.

Bár az állami segítség jórészt *kölcsönök* nyújtása által történt, e politika mégis erős megterhelést rótt a közpénztárakra. Az állami, városi lakások bére többnyire az amortizációt sem fedezte, a hitelek kamata alacsonyabb volt a szabad pénzpiac kamatánál — a

jórészüket nem fizették vissza, vagy csak csökkent értékű pénzben. Egészében pedig e lakáspolitikai szembeötlő példája annak, hogyan szorult vissza a magánvállalkozás a *szubvencionált* és a *kollektív* termeléssel szemben; de mutatja a *tüneti* kezelést is, amely a modern társadalompolitikát sok esetben jellemzi.

Az építetők ugyanis rendszerint nem a legszegényebb néprétegből valók, a költségekhez azonban adóival ez a réteg is hozzájárult. Továbbá: a lakásviszonyok megjavítása valóban egyik legfontosabb nemzeti feladat; de ha a magántőke mégis más, jövedelmezőbb elhelyezési módokat talál, akkor — mint erre nálunk *Judik József* és mások is rámutattak — ez annak a jele, hogy vannak sürgősebb beruházások is; a hatósági építkezés tehát sokszor ez utóbbiaktól vonja el a tőkét. Végül: a nagy építkezések felverték a *telekárakat* s így a közpénzek jórésze a telektulajdonosokat gazdagította és az építkezést drágította; holott a középítkezés amúgy is drágább a magánépítkezésnél. Ha — amire már Amerikával kapcsolatban rámutattunk — a közületek a telkek tiszta (beruházások nélküli) értékének teljes vagy legalább részleges eladóztatása útján gondoskodtak volna arról, hogy a megszolgálatlan vagyonnövekedés legalább részben a közpénztárba folyjék be, igazságosabb és gazdaságosabb fedezetet találtak volna a lakásépítés finanszírozására; egyben pedig lenyomták volna a telekárakat, úgyhogy a magántőkének is jövedelmezővé vált volna az építés. Ez irányban azonban csak *Dánia* s egyes *angolszász* országok és városok tették meg a kezdeményező lépéseket.

A szociális terhek.

Így azonban nem maradt más hátra, mint az u. n. szociális terheknek — a társadalompolitikai célokra fordított közadóknak s közadók módjára behajtott *járulékoknak* az emelése. így némely országban egyedül a szociális terhek meghaladták a világháború előtti összes állami kiadásokat. A társadalombiztosítás terhei Magyarországon a munkabéreknek csak kb. 10%-át

jelentették, másutt azonban — főképp a munkanélküli-biztosítás révén — a munkabéreknek 18—20%-át is kitették. A magyar társadalombiztosítás évi kiadásai már a világgazdasági válság előtt megközelítették az évi 100 millió pengőt; Budapest főváros szociálpolitikai és közművelődési kiadásai (az oktatásügyiek nélkül) 1911-től 1931-ig 1.9 millió pengőről 15.8 millióra nőttek. A német birodalom, a tagállamok, községek és társadalombiztosítók egyesített szociális kiadásai 1913-ban 1.690 millió márkát, 1929-ben már 9.167 milliót tettek ki. Még a pénz időközben csökkent vásárlóerejének tekintetbevételével is csaknem négyszeres az emelkedés. Hasonló arányú volt az Angliában: a háború előtt a szociális közkiadások nem érték el az évi 100 millió fontot, 1929-ben már az évi 400 millió körül jártak s azóta tovább emelkedtek.

E kiadások nem voltak egészükben holt terhei a gazdasági életnek; jórésük közvetve vagy közvetlenül fokozta a nép munkaképességét és készségét, feleslegessé tett sok más rendészeti, igazságügyi stb. kiadást. De mint adók, mégis növelték a termelés terheit és hozzájárultak a gazdasági élet megmerevedéséhez. Ahogyan a munkabéreknek a törvények és a kollektív szerződések által történt megmerevítése megnehezítette, hogy a termelés a költségek csökkentésével alkalmazkodjék a megromlott konjunktúra követelményeihez, úgy a nagyrésükben merev, a kereseti lehetőségekhez nem, simuló, szociális terhek is ebben az irányban hatottak. Ezzel nem azt mondjuk, hogy a közhatalomnak sorsukra kellett volna hagynia a segítségreszorulókat — bár ezek körét néha kissé bőven szabták meg — hanem azt, hogy ily módon mind több akadály nélkül annak az útjába, hogy a gazdasági élet — mint korábban — automatikusan termelje ki magából a válságban az újabb fellendülés előfeltételeit.

A közterhek növekedése.

A korszellem természetesen nemcsak a társadalompolitikában, hanem a közélet egész területén érvé-

nyesült. Amilyen nyomós okok szóltak a szociális kiadások növelése mellett, ugyanolyan szolid érvekkel lehetett a kulturális élet, a közoktatás-, kereskedelem-, ipar-, földművelés-, igazságügy stb. fejlesztését alátámasztani. Csakhogy a kiadások — mint már láttuk — a legtöbb országban amúgy is hallatlanul megnöttek a hadiadósság és a hadigondozás terhei folytán; ez újabb kiadásnövelés céljára tehát a nemzeti jövedelemnek korábban elképzelhetetlenül magas hányadát kellett igénybevenni. Így 1913—29 között a

német birodalmi, állami és községi kiadások	7.179 millió márkáról	18.906 millióra
angol állami és községi kiadások	366 „ fontról	1.362 „
U. S. A szövetségi és állami kiadások	1.229 „ dollárról	6.284 „
francia állami, megyei és községi kiadások	6.700 „ frankról	67.200 „
japan állami és községi kiadások	885 „ jenről	3.451 „

emelkedtek, vagyis a német közkiadások 1913-ban a nemzeti jövedelemnek 15.7 százalékát, 1929-ben már 25 százalékát vették igénybe, Angliában a növekedés 18.2—34%. A francia adatok 10-szeres, a japánok 4-szeres emelkedést mutatnak, holott ez idő alatt a francia árszínvonal csak 6-szorosára, a japán csak $\frac{2}{3}$ -dal nőtt. Az Unió közkiadásai, a községi kiadások beszámításával 1929-ben elérik a 10 milliárd dollárt, a nemzeti jövedelem 12%-át. Amellett ez adatokba a társadalombiztosítás, a törvényes érdekképviseletiek, az egyházak stb. kiadásait nem is számítottuk be.

A tudomány csak azokat a közbevételeket tekinti *közterheknek*, amelyekért a befizetőnek a köz részéről külön személyes ellenszolgáltatás nem jár. Ha ezt az értelmezést elfogadjuk, elfogadhatjuk *Wagemann* számításait is. aki szerint 1913—28 közt az

Angol közterhek a nemzeti jövedelem 12%-áról 25%-ára	
francia	„ „ „ 18 „ 24 „
olasz	„ „ „ 16 „ 31 „
U.S.A.	„ „ „ 8 „ 15 „
német	„ „ „ 16 „ 28 „

emelkedtek. De ha számításba vesszük a *közüzemek* költségvetéseit is, akkor azt mondhatjuk, hogy a világnak a közfelfogás szerint a *magángazdálkodás* alapján álló országaiban a gazdasági élet *szocializált* szektora megközelítette vagy elérte a magángazdaság szektorát.

Az adóállam kiépítése.

Mindez egyet jelentett az adórendszerek további kiépítésével, az adónemek szaporításával, az adókulcsok emelésével. Olyan adónemek, amelyeket megalakították a háború vagy az infláció alatt csak ideigleneseknek szántak, mint pld. a *forgalmi adó*, továbbra is megmaradtak, növekvő adókulcs mellett. A *közvetett* adóknak sokhelyütt mind nagyobb szerep jutott » közkiadások fedezésében, bár az *egyenes* adók kulcsát is hallatlanul emelni kellett. A jövedelmi adó megalkotója, *Miquel* porosz pénzügyminiszter a múlt század vége felé még „unthunlich“-nak mondta ez adó 5%-nál magasabb kulcsát, de a világháború után Magyarországon is, ahol pedig az egyenes adók kulcsa nem oly magas, mint a nyugati államokban, törvénybe kellett iktatni, hogy az egyenes adók összege nem lehet több, mint az adózó valóságos jövedelmének 75%-a. Az angol jövedelmi adó hozama 1913—14-ben 43.5 millió font volt, 1924—25-ben már 265 millió; 1930-ban a 10.000 font évi jövedelmet 35%, a 100.000 fontnyi jövedelmet 55% jövedelmi adó terhelte, ezenfelül az örökösödésnél (vagy. ajándékozásnál) a 200.000 font vagyonnak Mrét, 2 millió fontnak pedig a felél adóztatták el. Az Egyesült Államokban elég magas maradt az adómentes létminimum, de a magasabb kategóriák adókulcsa ott sem volt alacsonyabb, mint Angliában. *Roosevelt* reformjai alapján pedig már a

legújabb fegyverkezési adóemelések előtt is. Az örökösödési és ajándékozási adók legmagasabb kulcsa 72% volt, a jövedelmi adóké 83 %. Amint látjuk, ilyen kulcsok mellett tárgyitalanokká váltak a remények, amelyeket sokan a nagy vagyonok és - jövedelmek további szocializálása irányában táplálnak. De azt is láthatjuk ebből, hogy ilyen alapon a magángazdálkodás rendszerének maradványait sem lehet könnyű fenntartani.

Az állami pazarlás.

Annál nehezebb ez, mert a nagy bevételek újabb kiadásokra, ezek pedig újabb bevételi források keresésére csábítják a politikusokat s a hivatalnokokat. Ha nem a *bevételi elv* (vagyis az az elv, hogy a közkiadásokat a bevételek nagyságához kell mérni) uralkodik a közháztartásban, hanem — a józan magángazdasággal ellentétben — a *kiadási elv*, vagyis az az elv, hogy & közkiadásokra bárhogy is meg kell szerezni a fedezetet, akkor vezetők és vezetettek elvesztik annak a mértékét, mit kell és mit szabad közpénzből megvalósítani. Az elmúlt két évtizedben minden országos, tartományi és községi parlament költségvetésének tárgyalásakor a képviselők sokkal többre kerülő javaslatok megvalósítását követelték, mint amennyit s.z. illető közület polgárainak összes jövedelme kitett. Ilyen messzire a kormányok nem mehettek el, de azért a mások pénzén való alkotás hevében igen messzire elmentek. Tudományunk megalapítója, *Smith Ádám* 150 évvel ezelőtt ezt írta: „A legnagyobb arcátlanság a királyok és miniszterek részéről, amikor úgy tesznek, mintha a magánosok takarékoságát akarnák ellenőrizni és kiadásaikat megszorítani fényűzési törvények vagy külföldi fényűzési cikkek behozatalának tilalma által. Mindenkor, kivétel nélkül, ők a legnagyobb tékozlók a társadalomban. Ügyeljenek csak a maguk kiadásaira és akkor nyugodtan bízhatják a magánosokra azok kiadásait. Hacsak az ő saját királyi pazarlásuk nem teszi tönkre az államot, alattvalóiké soha-

sem fogja.“ Mi nem mondjuk ezt, mert most a közkiadások sokkal kisebb része szolgálta királyok és miniszterek luxusát; de viszont egy kis felső réteg luxusigényeit esetleg könnyebb kielégíteni (bár ez is pusztulásba vitt sok uralmi rendszert), mint a millióknak ugyan szerényebb, de együttesen még nagyobb igényeit.

És bizonyos, hogy 1929 után nem tört volna ki oly erővel a válság, ha előzőleg a közhatalom takarékosabb lett volna és ha nem támasztott volna a beruházások terén is oly sikeres versenyt a magánvállalkozással szemben. Ha meggondoljuk, hogy a külföldi kölcsönnel nemrégén szanált Ausztriában, 250.000 főnyi munkanélküli mellett, 1929-ben a közkiadások kb. 3 és fél milliárd schillinget tettek ki, több, mint felét a nemzeti jövedelemnek, akkor megértjük, hogy ez a pénzügyi rendszer, jószándéka mellett, soká nem tarthatott. Még a szocialista *Quessel* is ezt írta 1930-ban Németországról (pedig a szocialisták általában szívesen látják a növekvő közkiadásokat): „1928-ban a német közháztartások 21 milliárd márkát vettek igénybe, a nemzeti jövedelem 30%-át; ha pedig ideszámítjuk a közüzemeket, a közjogú testületeket, a társadalombiztosítókat és az egyházakat, akkor a nemzeti jövedelem több mint fele a közpénztárakba' folyt be; ma már ezek azonban a nemzeti jövedelem 60%-át szívják magukhoz, hogy a hivatalnok-infláció és a fizetésemelések által többnyire természetlenül fogyasszák el azt. Ez így nem mehet tovább! Ne vádoljuk mindenért a világgazdasági válságot, gondoljunk 1789 Franciaországára és 1918 novemberének Németországára.“ Mindezek már némileg megmagyarázzák azt, ami 1929-ben kezdődött Németországban és másutt. De akkor kevesen beszéltek így; ellenkezőleg, Középeurópa kormányai büszkén hivatkoztak a nagyszabású kulturális, szociális tudományos, sport és szórakozási intézmények százaira, amelyek jelentékeny részét rövidlejáratú külföldi kölcsönökből építették. Mindehhez pedig, mint *Quessel* szávaiból is kitűnik, egyre rohamosabban növekvő számú és viszonylag jól fizetett *közalkalmazotti* karra

volt szükség, amelyet azután, a válság kitörése után, nem lehetett egyszerűen az uccára tenni.

A frankcsata.

Az első fontosabb ország, amelynek gazdasági életében ez a politika válságot idézett fel, mégsem a volt központi hatalmak közül került ki, hanem a győztes Franciaország volt. Mivel Franciaország problémáiról már korábban írtunk, itt nem kell részleteznünk, miért veszélyeztette a költelező francia politika — általában kedvező gazdasági helyzet mellett is — a frank értékállandóságát. A lényeg az, hogy a sűrűn váltakozó francia kormányoknak nem volt erejük sem a kiadásokat kellően leszállítani, sem az adókat megfelelően emelni, tehát folytatták az eladósodás politikáját; az állam fundált belső adóssága 1920—25 közt megkétszereződött, a küladósság is növekedett. A közönség kezdte elveszteni bizalmát az állammal szemben, a tőkepiac is mindinkább kimerült, úgy hogy az új állami kölcsönök kibocsátása egyre kevesebb eredménnyel járt s ezért DZ állam ismét a *Banque de Francé*hoz és más pénzügyintézetekhez fordult függő kölcsönökért. A növekvő bankjegyforgalom és a mégis elkerülhetetlen adóemelések egyre emelték az árnívót; a nagykereskedelmi árindex 1925-ről 1926-ra újabb 25%-kal növekedett. Mindez megrendítette a frankba vetett bizalmat, a francia bankjegyek tulajdonosai kezdték bankjegyeiket aranyra beváltani, az aranyat — a lefoglalás veszélyétől tartva — a külföldre kivinni, frankra szóló kötvényeiket eladni s érte idegen valutát vásárolni: egyszóval megkezdődött a *tőkementés*. *Herriot* kormánya megbukott, *Briand* és *Painlevé*, a nagy matematikus, kormányalakításai nem sikerültek, mivel túlságosan demokratikusak voltak ahhoz, hogy a szükséges áldozatokat a nemzettől kikényszerítették volna. Ekkor a franciák a veszélyben újból megtalálták az egységüket, kormányra hívták az „erős kéz” emberét, *Poincarét*, aki nem törődve azzal, hogy sokaknak az elevenébe vág, szigorúan leszállította a ki-

adásokat, csökkentette a közalkalmazottak létszámát és 9 milliárd frankkal felemelte az adókat. Ezzel helyreállította az államháztartás egyensúlyát, kiküszöbölte az infláció veszélyét, a bizalom s a kimenekült pénzek visszatértek, a font, amelyért már 243 frankot is kellett fizetni, újra leesett 125 frankra; akik a frank esérére spekuláltak, megint egyszer elvesztették a vagyonukat. Ennyiből állt az egész frankcsata. Hogy elméletileg Poincaré módszere volt-e a leghelyesebb megoldás, az vitatható, de egyelőre Franciaország megmenekült, az állam függő adósságait *konszolidálták* (azaz közepes- vagy hosszúlejáratú kötvényekre cserélték be), a hosszúlejáratú adósságokat *konvertálták* (alacsonyabb kamatozású címletekre váltották be), végül 1928-ban a frankot törvényesen is *stabilizálták*, 4 amerikai centnek megfelelő árfolyamon, a háború előtti árfolyam $\frac{1}{5}$ -én,

Portugália szanalása.

Néhány évvel később sikerült *Carmona* elnöknek, főképp pedig pénzügyminiszterének, majd miniszterelnökének, Safozar-nak Portugália pénzügyeit s ezek által egész gazdasági életét is megszilárdítani. 1917—26 közt hat elnöke volt Portugáliának; közülük kettő lemondott, egyet lemondattak, egyet pedig megöltek. A portugál kormányok is olyan sűrűn váltakoztak, mint a franciák, az állampénzügyek ott is rendezetlenek voltak, csak persze a portugál deficités gazdálkodás hibáinak jóvátételéhez nem állt rendelkezésre oly hatalmas gazdasági szervezet, mint a francia. A déli román országokban oly szeszélyes és ingatag parlamentarizmus Portugáliában sem volt képes a kormányzás kellő folytonosságát és a pénzügyi egyensúlyt biztosítani. 1920—24 közt hatodára esett az *escudo* értéke és háromszorosára nőtt a bankjegyforgalom; az ország az infláció hullámaiban vergődött. 1926-ban tehát, amikor Poincaré megívta a frank csatáját, *Carmona* tábornok katonai államcsínye távolította el a parlamentáris kormányt és igyekezett a pártok befo-

lyását kikapcsolni az állami életből. Hogy ez a diktatúra nem bizonyult oly kérészetűnek, mint az ibériai félsziget s Latin-Amerika számtalan katonai diktatúrára, az javarészt az elnökké lett Carmona ama szerencsés választásának köszönhető, hogy 1926-ban, majd 1928-ban pénzügyminiszterévé és 1932-ben miniszterelnökévé hívta meg a kiváló pénzügyi politikust, Oliveira *Salazart*, aki azóta voltaképen maga vezeti diktátori hatalommal, de az állami *totalitással* ellentétes szellemben Portugália ügyeit. Magyarországon *h* komoly írók és politikusok buzdítanak a Salazar által megalkotott *korporációs*, azaz *hivatásrendi* szervezet átvételére; e hivatásrendeknek, amelyeknek az egyes gazdasági ágak keresői kényszerű tagjai lennének, tekintet nélkül arra, hogy munkaadók-e vagy munkavállalók, lenne a feladata egyrészt a mai osztályszervezeteket felváltani, másrészt a parlament funkcióinak javarésztét vagy összeségét ellátni. Salazar nemrégiben magyarul megjelent könyvéhez, amelyben rendszerét kifejti, még boldogult *Teleki Pál* írt előszót; mindazáltal ez alkalommal mégsem foglalkozunk a portugál korporációk politikai kérdésével, mivel e szervek jelentős szerepet tölthetnek ugyan be a gazdasági és kurtúra lis nevelés terén és némi önkormányzati jelleget is adhatnak a portugál közéletnek, de a gazdasági és pénzügyi politikába nincs beleszólásuk, legfeljebb, mint tanácsadóknak; azt Salazar önhatalmúlag intézi. az *orthodox* — ma deflációsnek nevezett — állampénzügyi elvek alapján, vagyis takarékosagra, az államháztartás egyensúlyára és a pénz stabilitásának megőrzésére törekedve. Ez a gazdasági lényege Salazar politikájának; sikerét bizonyára elősegítette, hogy a tömegekben felkeltette a bizalmat munkájának eszmei alapja és nemzeti célja iránt s hogy e bizalom megszilárdításához megvannak a pártambicióktól ki nem kezdhető és szociális túlköveteléseket nem hangoztató szervezetei... de a Portugália újabb történetében példátlan 12 évi stabilitás nem a társadalom átalakítására irányuló reformoknak, hanem a bevált állampénzügyi elvekhez való visszatérésének köszönhető.

A spanyol diktatúra.

Ami azonban a diktatúrának sikerült Portugáliában, az a félsziget másik, sokkal nagyobb országában annak ellenére sem sikerült, hogy ez az ország nem vett részt, csak gazdagodott a világháborúban s hogy sokkal nagyobb belső gazdasági erőforrásokkal rendelkezett, mint — gyarmataitól eltekintve — Portugália. A spanyol államháztartás viszonylag rendezett volt, a *pezeta* is elég jól megállta az idők viharát; a jegybank aranykincse 1913 óta négyszeresére emelkedett; a mezőgazdaság és az állattenyésztés — bár viszonylag kezdetleges maradt — komolyan fejlődött és a világháborús szállítások segítségével kivált *Kafalóniában* és a *Baszkföldön* jelentős bányá- és nehézipar keletkezett. 1931-ig a politikai helyzetnek bizonyos állandóságot biztosított a király, *///. Alfonz*, személye; az a királyi diktatúra azonban, amely 1923-ban *Primo de Rivera* tábornok előtérbe tolásával próbálta az uralmat biztosítani, 1930-ban megbukott s egy év múlva magával rántotta a bukásba a királyság intézményét is.

E bukásnak, mint tudjuk, főképp politikai okai voltak; a külpolitikában főleg a hosszú és véres *marokkói kaland*, amelyet végül is csak a franciák segítségével sikerült likvidálni, a belpolitikában pedig a pártharc kiélesedése, a tisztikar politizálása, az ország egyes részeinek egymástól eltérő társadalmi és kulturális alkata és i. t. A mi feladatunk azonban, hogy — ha nem is hisszük, hogy kizárólag gazdasági okok mozgatják a történelmet — megkeressük az események mögött rejlő ilyen okokat; és úgy véljük hogy Spanyolország esetében ezeket legalább részben megtaláljuk az ország gazdasági berendezésének *feudális* jellegében. Mi könyvünk más részében kétkedően írunk az Európa számos országában lezajlott földosztások gazdasági hasznáról, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne tartsuk sokkal igazságtalanabbnak és veszedelmesebbnek a spanyol feudalizmus korából megmaradt azt a földbirtokmegosztást, amelyben 1931-ig egész tartományok, mint Andalúzia és Új-Kasztília

földjének túlnyomó része néhány grand birtokát képezte, akik még hozzá — a föld maximális kihasználását kikényszerítő földértékadótvény hiányában — földjük jelentékeny részét kihasználatlanul hevertették vagy versenybikák tenyésztésére, vadászatra stb. használták fel csupán. A spanyol mezőgazdasági proletariátus végtelen nyomora, ezzel összefüggő tudatlansága és elmaradt munkamódszere tehát a spanyol válság főokának tekinthető. De szerepe volt ebben a nagyvárosok *szindikalista* eszmékkel telített, a forradalmi romantikában hívő s az ország félfudális rendjével elégedetlen proletariátusának, az évszázadok óta az állam által való eltartatásához szokott s a modern viszonyokhoz nehezen idomuló középosztálynak, a túlzottan magas száma folytán a nép terheit növelő papásnak — és általában annak, hogy a spanyol reformok most is későn jöttek, a király és diktátora reformterveit a társadalom egy része szabotálta, másik, nagyobb része türelmetlenségében túllícitálta. A társadalom már 10 évvel a polgárháború kitörése előtt részekre bomlottan élt s az államnak nem volt meg az ereje hozzá, hogy a széthúzó erőket összefogja, A királyság összeomlott és 1931-ben ismét *köztársaság* lett Spanyolországból: de lehet, hogy ha az időközben kitört világgazdasági válság nem pusztítja olyan mértékben a spanyol gazdasági életet, Alfonz is megtarthatta volna trónját, és az is lehet, hogy ha a köztársaság nem a válság mélypontján kerül uralomra, sikerült volna fokozatosan megvalósítani a reformokat, A gazdasági problémák mindenesetre Spanyolországban is döntően befolyásolták az eseményeket.

A mexikói erjedés.

De Spanyolország ebben az évtizedben kivétejes szerepet játszott Európában. Miután e világrész délkeleti végén a „beteg ember“, Törökország, ha amputált tagokkal is, de meggyógyult, most a „beteg ember“ szerepét Európa délnyugati végén Spanyolország vette át. A többi országban viszonylagos — ha nem is igazi

„békebeli“ nyugalom volt, csak a mélyben forrtak több-helyütt a gázok, amelyek nem sokkal később robbanás szerűen törtek ki. A spanyol nyugtalanság mását ezekben az években csak a spanyolokkal fajilag és kultúrában rokon *Latin-Amerika* egyes országaiban lehetett megtalálni, különösen a tropikus és szubtrópikus égöv alatt, ahol a fajilag kevert, kulturálatlan és gazdaságilag elmaradt népesség kezdettől fogva kevésbé alkalmasnak mutatkozott a más nemzetek számára készült alkotmányból reá háruló felelősség viselésére. Kivált *Mexikó*, e gazdasági, társadalmi, faji és politikai megoldatlan kérdések lázában vergődő ország volt az, amelynek belső küzdelmeiről sokat hallott a világ. Hogy — mint Portugáliáról — itt is felsoroljuk: 1911-től 1914-ig 6 elnöke, 1914-től 1920-ig 8 elnöke volt az országnak, közülük négy lemondott és hármai megöltek. Mexikóban még aránytalanabb volt a birtokmegosztás, mint Spanyolországban, amit még az a körülmény is súlyosbított, hogy a birtokosok többnyire spanyolok voltak, míg a birtokosok inkább keverték és indiánok. Az 1917-es földreformtörvényt az általa sújtottak szabotálták, ahol pedig a földosztás megtörtént, ott a szegény és tudatlan új birtokosok nem bírták földjüket haszonnal művelni. Csak *Calles* (1924—28) és *Cardenas* (1934—40) elnökök alatt sikerült a belső harcok ellenére a kormányzást állandósítani s egy meglehetősen radikális földosztást, végrehajtani, -amelynek kapcsán csaknem 1 millió család 45 millió acre föld birtokába jutott. Ezen a módon természetesen, a mezőgazdasági válság közepette, nem nagyon lehetett az ország gazdasági életét fellendíteni. Súlyosbította a* helyzetet, hogy az ország legfőbb kiviteli cikkének, az *olajnak*, az exportja részben a kutak kimerülése, részben a világpiacon helyzet alakulása folytán 1924—30 között Ve-ára csökkent, míg a nyomorgó munkások, az ország radikális elnökei által támogatva ugyanekkor nagy béremelési követelésekkel léptek fel az olajkutakat birtokló jórészt angol és amerikai olajvállalatok ellen. Bár újabban e vállalatok helyzete némileg ismét javult, a munkásságnak az állam által is jóváhagyott követeléseit sem haj-

lamosak, sem képesek nem voltak teljesíteni, mire 1938-ban a mexikói kormány az olajforrásokat s - be- rendezéseket kisajátította. A tankvállalatok (*tank* a ha- józásban: olajszállító hajó) erre a mexikói olaj szállí- tásának boycottjával válaszoltak s a kivitel csak akkor kezdett némileg újból fejlődni, amikor a tengelyhatal- mak kezdtek a mexikói olajat elszállítani. Olaszország- nak a háborúba való belépésével ez az eladási lehető- ség megszűnt, a legújabb események hatása alatt azon- ban a mexikói kormány s az olajérdekeltségek egyez- séget kötöttek — hogy véglegeset-e, azt nem tudjuk.

A jóvátételi kérdés újabb alakulása.

Ezzel azonban elébevágtunk az eseményeknek, egyelőre ott tartunk, hogy Európában még csak kivé- telnek számítottak — legalább is a nyugati országok- ban — a spanyolokhoz hasonló események. Általában, a világgazdasági konjunktúra hatása alatt a külpoliti- kai légkör is megváltozott. A francia helyzet ugyan érthetővé teszi, hogy a franciák továbbra sem akartak lemondani a német jóvátételről, de már más körülmé- nyek között folytak a tárgyalások. Az európai nagy- hatalmak 1925-ben megkötötték a *locarnoi egyezményt*, amelyben kötelezték magukat, hogy a nemzetközi vi- tákat csak békés eszközökkel intézik el. 1926-ban le- folyt *Briand* és *Stresemann* közöli, a *Thoiry-i találkozó*, amelyen e két államférfi a német és a francia kor- mány nevében megegyezett a *Rajnavidékre* és a *Saar- vidékre* vonatkozóan s amelynek folyamányaképp Né- metország még ebben az évben belépett a népszövet- ségbe. 1928-ban a világ legtöbb kormánya csatlakozott a *Kellogg egyezményhez*, amely elítélte a háborút, mint a kormányok közötti viták elintézési módját. 1929-ben megbukott *Poincaré* s ismét *Briand* jött helyébe, An- gliában pedig másodsor is hivatalba lépett a munkás- párti *Macdonald-kormány*. Németország eleget tett a Dawes-egyezményben elvállalt jóvátételi kötelezettsé- geknek és 1928-ban 2.178 millió márkával a *teljesí- tés maximumát* érte el. Itt volt végre az ideje a jóváté-

teli kérdés végleges rendezésének. 1929-ben tehát majd 1930 elején *Hágában* nemzetközi konferencia ült össze, amely Németország még fennálló összes jóvátételi tartozását 36 milliárd márkában állapította meg, megegyezett abban, hogy e tartozás — kamataival együtt — 1988-ig rovandó le, gondoskodott a fedezet és a *transzfer* (átutalás) módozatairól, mérsékelte az *annuitásokat* (a Németország által évente fizetendő összegeket) és elhatározta a *Nemzetközi Fizetések Bankjának* létesítését *Bázelban*, hogy az a jóvátételi fizetések átutalását megkönnyítse s ezen túlmenően közreműködjék a nemzetközi pénzügyek stabilizálásában. Mindezt a Nemzeti Bank mai elnöke, *Baranyai Lipót* részletesen megírta a *Közgazdasági Enciklopédiában*, de nem idézünk bővebben tanulmányából. 1931-ben, amikor az megjelent, a *Young-terv* (ahogyan a fenti tervezetet a szakértő-bizottság amerikai elnöke után elnevezték) még élő valóság volt. De már nem sokkal később megszületett a — később tárgyalandó — *Hoover-moratórium*, amelynek alapján a német jóvátételi fizetések átutalása — mint akkor hitték, ideiglenesen — szünetelt, valójában azonban a jóvátételi fizetések egyszersmindenkorra megszűntek. A Young-terv röviddel elfogadtatása után már csak történelmi adalék volt; de — mint az eddig ismertetett időszak záróakkordjáról — érdeme szerint meg kellett róla emlékeznünk. Az egyezmény értelmében a megszálló csapatok még 1930-ban kivonultak a *Rajnavidékről*, a megértés politikai szimbolumaképen. Ha azonban szimbólumokat keresünk, baljósakat is találunk köztük. Stresemann, a „*Verständigungspolitik*“ bajnoka még 1929-ben, a Young-egyezmény megkötése előtt meghalt; s rövid idő múlva — 1932-ben követte őt a sirba francia tárgyalótársa, *Briand* is. A történelem fogja megállapítani, ők voltak-e ez időszak legprominensebb államférfiai, de a világ közvéleménye előtt az ő nevük jelképezte a volt ellenfelek közeledésére, a nemzetek közötti megértésre irányuló törekvéseket. E törekvések éltek a nemzetekben, sőt talán a kormányokban is, naáskü-

lönben ennyi eredményt sem érhetek volna el, csak éppen ugyané nemzetek közvéleményének szorítására, ugyanezek a kormányok szüntették meg ugyanez idő alatt a nemzetközi megegyezés és megértés gazdasági előfeltételeit.

XI. A VÁLSÁG.

A világgazdaság egysége.

Többhelyütt foglalkoztunk már könyvünkben azokkal a politikai és gazdasági intézkedésekkel, amelyek akadályozták vagy veszélyeztették a nemzetközi ember-, áru-, pénz- és hitelforgalmat, most pedig úgy végeztük be könyvünk tizedik fejezetét, hogy az akadályok ellenére is érvényesültek az országokat összekötő gazdasági érdekek és még az utolsó gazdaságellenes akadályt, a német jóvátételi problémát is kissé félrehúzták legalább az út közepéről, hogy ne akadályozza nagyon a forgalmat. 1913-ban a világ országai több, mint 4 milliárd font értékű árut hoztak be a külföldről és majdnem 4 milliárdnyit vittek ki (a behozatal értéke azért nagyobb, mint a kivitelé, mert az importárut szállítási stb. költség is terheli) ; 1929-ben a behozatal értéke már meghaladta, a kivitelé megközelítette a 7 milliárd fontot. Ha tekintetbe vesszük az időközben történt áremelkedést, akkor is 30 %-kal több áru cserélt gazdát a különböző országok polgárai között 1929-ben, mint 1913-ban. A tengeri forgalmat 1913-ban 50 millió tonna, 1929-ben már 68 millió tonna hajótérrel bonyolították le. Ugyanez idő alatt a *suezi csatorna* forgalma 65%-kal nőtt, a *Panama-csatornáé* pedig 1920—29 közt megháromszorozódott. 1927-ben repült át először *Lindbergh* az óceánt repülőgépen és 1929-ben repült körül a *Zeppelin* a Földet. És a fizikai közlekedés mellett a szellemi közlekedés is hatalmas impulzust kapott ebben az időben: 1923-ban indult el diadalútjára a *rádió*.

És a gazdasági forgalom mennyiségi növekedése mellett az áruk fajtája és minősége szempontjából is

mindinkább egymásra szorultak a különböző nemzetek polgárai. A tudomány, amikor új meg új eljárásokkal gazdagította a világot, amelyek segítségével az egyes országokban meg lehetett termelni a korábban csak külföldről behozható terményeket, vagy *mii- és pótanyagokkal* helyettesíteni a külföldi cikkeket, nein csupán függetlenítette, hanem egyben még inkább egymásra utalta a nemzeteket. Válságba sodorta például a *chilei salétromkivitel a légnitrogén* ipari hasznosítása által, csökkentette a kőolajbehozatalt a *szén cseppfolyósítása* segítségével, a gyapjú- és gyapotimportot a *műfonalakkal*, a gummiszükségletet a *buna* és más pótgyártmányok révén. De másfelől mindezeknek és a sok más új terménynek és gyártmánynak előállításá ismét más külföldi anyagokat tett szükségessé — mint a *bauxitot, molybdént, vanadiumot, chromát, rádiumot* és i. t. — és az ipari célokra elvont hazai termények pótlása végett megint csak a külföldi árukra szorultak egyes országok.

A *népszaporodás* is ebben az irányban hatott. A *születések aránya* ugyan a legtöbb kultúrállamban lecsökkent, de az orvostudomány, a higiénia s főleg a jólét fejlődése folytán a halálozások száma még jobban esett; így egyes stagnáló lakosságú országokat, mint Franciaország, kivéve, az ipari országok mezőgazdaságának belterjesebbé tétele sem mentesítette a legtöbb ipari országot az élelmiszerbehozatal növelésének szükségétől. A *fogyasztási szokások* változásának is szerepe volt ebben. Például a gyümölcs és az édeségek fogyasztásának nagy növekedése óriási kiviteli lehetőségeket nyújtott a Földközi-tengeri, a trópusi és a szubtrópusi országoknak.

Mi tehát az igazság? Csakugyan szétszakította vagy szétzilálta a gazdaságpolitika a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat, vagy csupán nem volt elég erős a nemzetközi gazdasági érintkezés természetes folyamatának gátat vetni? Vagy pedig egyáltalán nem fejtett-e ki ilyen hatást?

A próba.

Isten malmai lassan örölnek. A gazdaságpolitika következményei sokszor csak évek vagy évtizedek múltán nyilvánulnak meg. 1918—29 közt csak 11 év telt el s a világgazdasági kapcsolatok újból való megszilárdulását még csak egyetlen fellendülési periódusban, kb. 1924-től 1929-ig figyeltük meg. Ahhoz azonban, hogy egy gazdaságpolitikai rendszer hogyan válik be, legalább is egy egész *konjunktúra-ciklust* kell megfigyelünk.

Mint tudjuk, a modern pénz- és hiteligazdálkodás korában a gazdasági élet virágzásának különböző fokai bizonyos szabályszerűséggel követik egymást. Fellendülés, teljes foglalkoztatottság (magas-konjunktúra), visszaesés, vagy válság, majd hosszabb pangás (stagnálás) követik egymást, míg újból meg nem kezdődik a fellendülés. Hogy egy olyan gazdasági rendszer, amelyben a válságok rendszeresen visszatérnek, vagy amelyben csak a stagnálás évei is ismétlődnek, amikor a termelési lehetőségek nagyrészt nem használják ki, jó volna, azt ma már nem sokan állítják. De kétségtelen, hogy a gazdasági életben a legújabb időkig megvolt az *öngyógyulás* képessége, amelynél fogva a válságokat bizonyos idő alatt önerejéből, automatikusan legyűrte, hogy — ha *hullámvonalban* is — a fejlődésnek új csúcsára vigye a világot.

Az 1929-ben kezdődött *válságról* ez általában nem mondható el, bár az öngyógyulás a gazdasági élet számos terén most is megnyilvánult. De mivel más ágakban a gyógyulásnak elháríthatatlan akadályai voltak, ez s az ebből folyó politikai következmények a viszonylag egészséges ágak gyógyulási folyamatát is paralizálták. A húszas évek gazdasági rendszere a *világgazdasági válság* próbáját nem állta meg, e válság mélyeb és hosszabb volt, mint minden előző s egy új *világháborúba* torkollott. Kérdés, a politikai vagy a gazdasági okoké-e itt az elsőség? A politikai és a gazdasági okok közt kölcsönhatás áll fenn. És ha a politika, amelyben több a szenvedélyi elem, akadá-

lyozza is a helyes társadalmi gazdálkodást, a jó gazdasági célkitűzések mindenestre kevésbé alkalmasak a politikai szenvedélyek felkeltésére, mint a rosszak.

A válságok keletkezése.

Nézzük meg mindenekelőtt, hogyan keletkeznek általában a gazdasági válságok? A legáltalánosabban ismert meghatározás szerint a gazdasági fejlődés, fellendülés alatt — a növekvő kereslet kielégítésére — a megtakarítások túlságos nagy részét fektetik be termelő eszközök gyártásába, úgy hogy mikor a fogyasztás ellátására már elég termelőeszköz van, a *nehézipari üzemek* nem kapnak elég megrendelést, csökkentik vagy beszüntetik termelésüket, ami munkanélküliséggel jár és a gazdasági élet más ágait is hátrányosan befolyásolja. Hozzáfűzhetjük ehhez a másik magyarázatot, amely szerint a nemzetgazdaságban a nemzeti jövedelemnek viszonylag túl nagy részét takarítják meg s fektetik be termelékenyen, úgy hogy a másik oldalon átmenetileg nem marad elég vásárló erő az összes termelvények megvételére. Nyilván valamivel közelebb jár a lényeghez az a harmadik magyarázat, amely szerint a fellendülésben növekszik a kereslet a tőkék és a munka iránt, ez megdrágítja a kamatot és a munkabért, míg a másik oldalon a fokozott termelés következtében a piac mind jobban telítődik áruval s így az árak előbb-utóbb leesnek. Költségemelkedés az egyik oldalon — árcsökkenés a másikon, így egyre több vállalat veszi el jövedelmezőségét, lesz fizetéseképtelenné, egyre több dolgozó munkanélkülivé, ezek vásárlásának elmaradása fokozza az eladási nehézségeket, a vállalatok nem bírják bankkölcsoneiket visszafizetni, a bankok is megrendülnek, ez hitelválságot idéz fel és i. t. — egyik baj maga után vonja a másikat.

Mindezekben sok az igazság, de az általuk kifejtett törvényszerűségek csak korlátozottan érvényesülhetnek, mert az *állam* intézkedései befolyásolják a kínálat és a kereslet érvényesülését, a kamatmagasság

riak és az áralakulásnak gazdaságszabályozó szerepét. Egy állami beavatkozástól mentes gazdaságban, teljesen szabad verseny mellett, vámok, a termelést terhelő adók, állami termelési parancsok és tilalmak nemlétében a konjunktúra-hullámzások valószínűleg csak kisebbek lennének. Ilyen gazdaságban az eladási lehetőségekkel együtt automatikusan emelkedő kamat és munkabér idejében gondoskodnék arról, hogy a termelés ne feszítse túl a hűrt, a romló eladási lehetőségekkel együtt csökkenő kamat és munkabér pedig a termelés olcsóbbítása s így az eladási, termelési lehetőségek növelése irányában hatna. A nemzetgazdaságban így kisebb-nagyobb hullámzások árán elkerülhető volna az egyensúlyhiány, a nemzetközi gazdaságban pedig a külföldi áruk versenye elejét venné annak, hogy egyes ágakban a világkeresletet meghaladó viszonylagos túltermelés keletkezzék.

A válság megszűnése.

Mivel szabad verseny sohasem volt, a gazdasági élet fent vázolt automatizmusa sosem érvényesült hiánytalanul; mégis, ennek az elméletnek az alapján mindeddig meg lehetett magyarázni a válságok megszűnését. Ha az eladási lehetőségek csökkentek, a befektetési alkalmak megszűkültek, a munkanélküliség megnőtt, akkor a lepadt termelés folytán a készletek lassanként kimerültek, az olcsóbbodás folytán ismét megnőtt a vásárlási kedv, az alacsony kamat és munkabér mellett megint jövedelmezőbb lett a termelés. Közben a legkevésbé korszerű és tőkeerős vállalatok megbuktak, a termelés a legrentábilisabban dolgozó vállalatokra összpontosult s mindezek folytán csakhamar újra adva volt az újabb fellendülés lehetősége. Ezt a folyamatot a közhatalom többmódon késleltette egyes adótételek merevsége, a hatósági munkabérszabályozás, a viszonylagos túltermelést megkönnyítő vámvédelem, a gyengébb vállalatok szubvencionálása révén, de meg nem állíthatta. A szakszervezetek is ebben az irányban hatottak, de végleg ők sem

akadályozhatták meg a piac törvényeinek érvényesülését. A kérdés csak az volt, mi erősebb: a kínálat-kereslet viszonyának, az árnak és a kamatnak szabályozó hatása, vagy az államé, amely arra törekedett, hogy a javakat és az embereket másfelé irányítsa, mint amerre ezek a magángazdasági szükségleteknek megfelelően tartottak. 1929 után az utóbbi bizonyult erősebbnek.

A newyorki tőzsdekrach.

Hogy az időrendet betartsuk, először az amerikai tőzsdéken, főleg a döntő fontosságú newyorkin lefolyt eseményekkel foglalkozunk. Az előbbi fejezetben ismertetett okok folytán 1928-ban a világ legtöbb értéktőzsdéjén nagy áremelkedések voltak, az Unióban pedig 1929-ben is folytatódott a „boom”. Mint nálunk az inflációban, ott is a pénzpiactól távolálló, hozzá nem értő nagy tömegek tőzsdéztek, a gimnazistáktól a néger szakácsnőig. E tény főbb lélektani okait már ismerjük: a világszerte tapasztalt — és főleg Amerikából finanszírozott — nagy felledülés, az amerikai termelés nagy fejlődése, az emelkedő munkabérek, a technika csodái azt a hitet keltezték a népben, hogy elérkezett az *örök prosperitás* kora, amikor persze a tőzsdén is csak nyerni lehet, mert konjunkturális visszaeséstől, a vállalatok egyre növekvő jövedelme mellett, nem kell tartani. Ezt az optimizmust természetesen nagymértékben szították az új meg új kibocsátásokon kereső emissziós bankok s az általuk pénzelt újságok, de természetesen a nagy *hausse-nak* komoly pénzügyi okai is voltak. A *Federal-Reserve System* (az amerikai jegybankrendszer) vezetői alacsonyán tartották a váltóleszámítolásnak az egész pénzpiacra döntő hatást gyakorló kamatlábát, hogy megnehezítsék a felesleges aranybeözönlést az Unióba (ha ugyanis alacsony a kamat, nem érdemes az aranyat behozni és annak ellenértékét az országban befektetni) és hogy a pénzbőséget az Unióból a külföldi befektetések felé tereljék.

Ennek viszont az volt a következménye, hogy egyrészt az *olcsó pénz* segítségével könnyű volt a tőzsdén *fedezetlenül* játszani (illetve úgy, hogy a vevő az általa vásárolt értékpapírok árának egy részével adós maradt a banknak, azaz *lombardírozta* azokat) s a papírok iránt megnyilvánuló hallatlan kereslet még jobban felverte az árfolyamokat. Másrészt mivel így a belföldi papírok jövedelmezősége az árfolyamhoz képest csökkent, a közönség szívesen vásárolta a külföldi értékeket, ami — mint láttuk — rendkívül megnövelte a newyorki tőzsdén az új külföldi kibocsátások számát és összegét. Már pedig kockázatos dolog, ha ív laikus közönség olyan országoknak, amelyekről nem tudja, hol fekszenek, olyan vállalati részvényeit vagy kötvényeit vásárolja, amelyeknek addig még a nevét sem hallotta.

Így 1928-ban az U. S. A.-ban 6.789 millió dollár értékű új értékpapírt bocsátottak ki, 1929-ben ez az összeg 9.420 millióra növekedett, 1929-ben még a fix kaimalozású papírok is kétszer olyan magas átlagos árfolyamot értek el, mint 1926-ban, a részvények közt pedig nem volt ritka a tízszeres árfolyamemelkedés sem. Természetesen a szabad pénzek az egész világról a newyorki tőzsdére igyekeztek, ahol — az előbb magyarázott olcsó pénz politika dacára — a tőzsdei játék finanszírozásánál 20% kamatot is el lehetett érni. A felelősek már többször figyelmeztettek a túlhajtott játék veszélyeire, míg végre 1929 október 24.-én (ez nem kevésbé fontos világtörténeti dátum, mint pld. a locarnoi szerződés napja) bekövetkezett a *krach*, nem akadt több vevő a papírokra a magas árfolyamok mellett, a tőzsdések ügyfeleik fedezetlen vételeit kényszereladással likvidálták s az ettől számított egy hónap alatt a newyorki tőzsdén jegyzett részvények árfolyama átlagosan 40%-kal lecsökkent.

A tőzsdekrach okai.

Tudjuk, hogy a fák nem nőnek az égig, de ha a tőzsdekrachhal foglalkozunk, meg is kell magyaráz-

nunk, miért volt olyan nagyarányú az áresés és miért éppen akkor következett be? Hogy miért éppen október 24.-én, annak számos, részletezni nem érdemes tőzsdetechnikai oka lehet, de hogy az Összeomlásnak körülbelül ezidőtájt el kellett jönnie, annak mélyebben fekvő okai voltak.

Habár a fogyasztóközönségre az árak olcsóbbodása kedvező, kétségtelen, hogy a vállalatok nyereségi lehetőségei a magas áraknál nagyobbak, mint az alacsonyaknál, sőt ha az áresés igen nagy, termelésük veszteségessé is válhatik. Ennélfogva a vállalati részvények és bizonyos mértékig a kötvények árfolyamemelkedése is — eltekintve az inflációs vagytonmentés időszakaitól — összefügg az áremelkedéssel. 1929-ben azonban az áremelkedés majdnem az egész világon megszűnt, sőt a legfőbb áruk nagykereskedelmi ára már 1928 óta némi csökkenést mutatott. Mivel a — kivált a mezőgazdaságban fenyegető — viszonylagos túltermelés miatt újabb áremelkedésre nem is lehetett számítani, bárhogy is ítélje meg valaki a távolabbi jövőt, a további árfolyamemelkedésre semmi ok nem volt és most előtérbe lépett a részvények és a kötvények jövedelmezőségének kérdése. Az pedig nyilvánvaló volt, hogy a vállalatok a magas árfolyamoknak megfelelő osztalékot vagy kamatot fizetni nem tudnak. De fokozta a pánikot az is, hogy a világ másik nagy pénzpiacán, Londonban már előbb megtorpant a tőzsde, részben a munkáspárt kormányalakítása folytán, részben pedig, mert ezidőtájt zajlott le ott *Hatry* bankár spekulációs ipari koncernjének a bukása. Sok koncern követte ezt később ezen az úton, de most figyelt fel először a pénzvilág, hogy nem jól mennek a dolgok. A tőkemenekülés elkerülésére az Angol Bank kamatlábát 6 és ½%-ra emelték fel, ami ugyan a newyorki pénzpiacot csak távolról érintette, de a vihar közeledtét jelezte. Végül — és talán ez volt a legfőbb ok — 1929-ben már rendkívül lecsökkent az Unió által nyújtott új külföldi kölcsönök összege, már azért is, mert az amerikai közönség most már inkább hazai papírokat vásárolt a pénzén a további

hossz reményében. Az adós államok látták, hogy most már nem igen kapnak új külföldi kölcsönöket, amelyekből a régieket visszafizethetik, minden erővel fokozni kezdték hát kivitelüket, hogy külföldi kötelezettségeiknek eleget tehessenek; ez pedig további és nagyobb áresés veszélyével fenyegette a befektetőket.

A tőzsdekrach következményei

Érdeme szerint foglalkoztunk ezzel az eseménnyel, de ne essünk azoknak a tévedésébe, akik a tőzsdét, a gazdasági élet e *barométerét* teszik felelőssé a történetekért. Széles tömegek túlhajtott *spekulációja* kétségenkívül egészségtelen jelenség, de végtére is, ahogyan a tőzsde nem alkot értékeket, úgy nem is pusztítja el azokat. Az óriási vagyonpusztulás, amelyről az áresések kapcsán írni szoktak, csak a tőzsdei értékek birtokosainak *egyéni* vagyonára vonatkozik, nem a *nemzeti* vagyonra, az nem lesz általa semmivel sem kevesebb. Ilyen nagy árfolyamhanyatlások máskor is hosszabb ideig tartó pénzüpi zavarokat okoztak, megrendítettek néhány konjunktúra-vállalkozást, de azután a gazdasági élet ment tovább a maga útján, csak a' spekulánsok egy része siratta a pénzét. A newyorki *krach* is csak folyamánya, nem oka volt a gazdasági bajoknak, de *kiváltotta* azoknak a hibáknak a következményeit, amelyeket a világon egy évtizeden át (hogy az első világháborúról már ne is beszéljünk) elkövettek és ezért marad emlékezetesebb minden más tőzsdei katasztrófánál.

Mindenekelőtt, mint láttuk, miatta végleg megszűnt az új amerikai hitelek nyújtása a külföldre. Ezzel a világgazdaság vérkeringéséi nagymértékben elkötték, lévén Amerika a legfőbb külföldi hitelező. De ha a kérdést egyéb körülmények nem bonyolítják, rövid idő múlva, a bizalom helyreálltával, ismét megindulhatott volna a kölcsönnyújtás. Most azonban olyan zavarok keletkeztek az adós országokban a remélt kölcsönök elmaradása miatt, hogy azok a tőzs-

dekrach következményeit *perennizálták*, orvosolhatatlanokká tették

Számos, főképp európai, állam, mint láttuk, be rendezkedett arra, hogy évről-évre bizonyos összegű új, jórészt amerikai hitelt vegyen fel a külföldről. Láttuk azt is, hogy e pénz jórésztét nem *lukrativ* célokra, hanem nemescélú, de hasznot nem hozó, sőt mindig új kiadásokkal járó, szociális és kulturális intézményekre fordították. Már csak ezért is rá voltak utalva az újabb kölcsönökre, hogy régiebb adósságait rendezzék velük, ezt az eljárást a magángazdaságban *váltólovaglásnak* hívják. Most azonban már valóban fizetniök kellett volna — de vagy nem volt mi-ből, vagy nem tudták, hogyan?

A rövidlejáratú adósságok.

Ha az adós országokban a külföldi kölcsönöket bankszerű gondossággal, a *likviditás*, vagyis az esedékességkor való fizetési képesség szemmel tartásával vették volna és használták volna fel, akkor még így sem lett volna olyan nagy baj a dologból. De sokhelyütt rövid- vagy középlejáratú kölcsönöket is tartós befektetések finanszírozására fordítottak, abban a reményben, hogy később mód lesz e tartozásokat *kötvényesíteni*, azaz hosszúlejáratúakká átalakítani. Most ez a lehetőség megszűnt; sem a német állam nem szállíthatta át Amerikába a gyönyörű sportuszodákat, hogy adósságait kifizesse, sem a német nagyipar nem adhatta el hirtelen a külföldi pénzen létesített nagy-szerű modern üzemeket az amerikai hitelezők kielégítésére. Most bosszulták meg magukat a rövidlejáratú külföldi kölcsönök és az a tény, hogy sokhelyütt az alkotások terén tovább mentek, mint amennyire az pénzügyileg megengedhető volt. De — ha nem is ilyen nagy arányok között — ilyesmi már máskor is előfordult. Ha az adósnak csupán likviditása volt hiányos, de *bomlása* megvolt, vagyis nem hiányzott a kellő fedezete az adósság kiegyenlítésére, akkor fize-

tési haladékokat kapott, amely idő alatt pénzzé tette vagyonát vagy visszavonta adósaitól a saját pénzét s ezek után kiegyenlíthette tartozásait. Most azonban ennek nemcsak a rövidlejáratú, de a hosszúlejáratú tartozásokkal kapcsolatban sem igen volt meg többé a lehetősége.

Az amerikai protekcionizmus.

Most bosszulta meg magát az, amit korábban arról az összeférhetetlenségről mondtunk, amely az Egyesült Államok hitelezői szerepe és protekcionista gazdaságpolitikája között fennállott. Amíg az újabb kölcsönök tették lehetővé az adósok számára a régi kölcsönök kamatának vagy tőkeállagának megfizetését, addig ez az ellentét nem nyilvánult meg, most azonban, hogy valóban fizetni kellett, ezt csak úgy tehették volna, ha az Unió többet vásárol a' külföldről, mint amennyit oda elad s a különbözet szolgál az adósságfizetésre. De az Unió autonóm behozatali vámjai — hogy csak néhány példával szolgáljunk — már 1919—29 között a következőkép emelkedtek:

vegyiipari termékek az érték	13%-áról	31'
fémáru	13	35
gyapotáru	23	36
gyapjúáru	31	51
selyem	41	58
cukor	18	84

Az Unió kiviteli többlete a válság folyamán lecsökkent ugyan a külkereskedelem összezsugorodása folytán s azért, mert nem folyósított több külföldi kölcsönt, de — különösen Európával szemben — mindvégig megmaradt a kiviteli «többlet, úgy hogy ezáltal Európa legtöbb állama az Unióval szemben *fizetéseképtelenné* vált.

Most pedig az érdekeltek részéről újabb erős nyomás érte a kormányt ezirányban. A pénzügyi válság, az áresések, a külföldre való szállítás lecsökkenése,

a mezőgazdaság fokozódó bajai miatt már 1930-ban rendkívül leromlottak a gazdasági viszonyok; az ipari termelési indexe 1929-ről 1930-ra 119-ről 96ra esett. Hiába mondotta Hoover hogy *a prosperitás már a szomszéd uccasarkon vár*, a munkanélküliség növekedett s a „lobby“, a kongresszus hírhedt folyosója, ahová bejáratosak voltak a nagyipar megbízottai is, úgy határozott, hogy a parlamentnek meg kell szavaznia a benyújtóiról „*Hawley-Smoot-tarifának*“ nevezett új vámtételeket. Versailles és a jóvátétel mellett ez a tarifa a világgazdaság másik sírásója, amely ellen 1000 amerikai író adott ki kiáltványt és amelyet *Owen D. Young* nemzeti veszedelemnek nevezett. De hiába, a megmerevített és megkötött gazdasági életnek ez a tarifa volt a reakciója a gazdasági bajokra.

Az adósok helyzete.

Ennek a tarifának megfelelően pld. a behozott cukor értékének 350%-át, a zsebórakénak 1500%-át, a konfekciós árukénak 50%-át vetették ki vám fejében; hogy az adósok ilyen körülmények között nem fizethettek, ez magától értetődő. Ez azonban végtére a kisebbik baj lett volna számukra. Nagyobb baj volt, hogy nem is vásárolhattak eleget, holott 1929 után a világpiacon árak hallatlanul leestek. Hogy vásárolhassanak, ahhoz el is kellett adniok; most azonban, hogy a világ egyik, majd röviddel később a másik vezető hatalma fokozta az elzárkózást s a többi ország is követte őket, az adós országok részére mindinkább megnehezült a szükséges külföldi áruk megvétele. A válság kezdetén ez volt a jelszó: *eladni* s a válság hatása alatt a *dumping* a történelemben addig ismeretlen méreteket öltött. De lassanként a népek kénytelenek voltak ráeszmélni, hogy az eladásnak nem lehet más célja, mint a *vételhez* megszerezni a fedezetet s hogy ők ezt a *dumping* dacára sem bírják megszerezni. Bármilyen hatalmas ipart fejlesztett ki például *Németország és Olaszország* és bármilyen előnyös lett volna más országokra: nézve ez iparok gyártmányait megvá-

sárolni, azokat — egyes különleges cikkektől, mint pld. a német *festék-* vagy *precíziós ipar* termékei, eltekintve — talán drágábban és rosszabbul, de maguk is gyárthatták, vagy másutt is megvehették — a külföld nem szorult rá *feltétlenül* a német és az olasz termékekre. Ugyanígy a török *mazsola, mogyoró és dohány* keresett cikkek voltak külföldön, de másutt is meg lehetett vásárolni azokat, vagy le is lehetett mondani róluk. így tehát nemcsak az adós országokat fenyegette a tartós fizetéseképtelenség veszélye, hanem a legfontosabb *nyersanyagokban* szegény országokat is az a veszély, hogy ez anyagokat a külföldről nem vásárolhatják meg.

A fizetési mérleg egyensúlya.

Amíg a vámok csak nehezítették, de mégsem akadályozták meg az országok közötti forgalmat, addig a helyzet számukra kevésbé volt aggasztó. Az első világháború előtt fizetési mérlegük a külfölddel szemben automatikusan kiegyensúlyozódott az *aranyvaluta* és a *bankkamatláb* mechanizmusa segítségével. Ha egy ország lakosai többet vásároltak a külföldön, mint amennyit a kivitt árukkal és a külföldnek teljesített egyéb szolgáltatásokkal kifizehettek, akkor azok, akik a külföldnek tartoztak, tartozásuk kiegyenlítésére aranyat vásároltak a jegybanktól. Ha az aranyvásárlás nagy méreteket öltött, a jegybank, amely a forgalomban levő bankjegyek mennyiségét az *aranyfedezet nagyságához* tartozott mérni, aranytartaléka védelmében felemelte a *váltóleszámítolási* kamatlábat. Ennek folytán kevesebb váltót nyújtottak be a jegybankhoz, ez a váltókra kevesebb pénzt bocsátott ki, a pénzforgalom megcsappant, a pénz értéke a belföldön emelkedett, az árak és a bérek leestek, úgyhogy a külföldiek számára olcsóbbá vált az illető ország javait megvásárolni, tehát többet vásároltak belőlük, s így a fizetési mérleg hiánya automatikusan kiegyenlítődt.

Az önellátás felé.

Most ez a lehetőség mindinkább megszűnt. A/ adós országok sora olyan rohamosan vesztette el aranykincsét, hogy az aranynak, mint a fizetési mérleg kiegyenlítőjének a szerepe számos országgal kapcsolatban elmúlt. Ha az adós országok áruai oly olcsók voltak, hogy a kivitel fokozhatták, a hitelező államok vámemelésekkel feleltek; ha fokozott dumpinggel kívánták a szükséges külföldi fizetési eszközöket mégis megszerezni, antidumping-vámok, behozatali tilalmak stb. voltak a válasz. Számos ország tehát nemcsak adósságait nem fizethette, hanem még a lezorított mennyiségű behozatal fedezéséhez szükséges fizetési eszközöket sem szerezhette meg. így a nyersanyagokban szegény országokat már a békében is az ellátási hiányok veszélye fenyegette. Ez a veszély volt legfőbb hatóereje az *önellátásra*, valamint a *nyersanyagtermő területek* megszerzésére irányuló törekvéseknek s ezek a törekvések állították a leginkább szembe az u. n. „*havenot*“ hatalmakat a birtokon belül levőkkel. Igazolódott *F. B. Sayre amerikai* államtitkárnak; a mondása: „Ha az áruk nem bírják át lépni a határokat, akkor a hadseregek fogják át lépni.“

A termelés csökkenése.

A válság csak 1931-ben tört ki teljes erejéből, mindazáltal már 1929-ről 1930-ra a világ széntermelése 1.333 millió tonnáról 1.224 millióra, acéltermelése 121 millió tonnáról 95 millióra esett. A konjunktúrával szemben igen érzékeny és így a gazdasági stabilitásra nézve Veszélyeket magában rejtő autóipar 1929-ben 6.3 millió gépkocsit gyártott, 1930-ban már csak 4.1 milliót. Az ipari termelési index 19L'9-ől 1930-ig

Angliában	8 %-kal	Magyarországon	8%-kal
Hollandiában	9 „	Németországban	10 „
Kanadában	15 „	Olaszországban	9 „
Lengyelországban	18 „	U.S.A.-ban	19 „

esett. A mezőgazdasági termelésben — amelynek nagysága inkább függ az időjárástól és kevésbé a konjunktúrától, nem volt csökkenés, de ez most már csak 4.1 milliót. Az ipari termelési index 1929-től

Az áresés.

A mezőgazdasági árak ugyanis ennek folytán még sokkal nagyobb arányban estek, mint az ipariak. Míg 1929-től 1930-ig a *nagykereskedelmi árak* indexe

Angliában	127-től	107-re
Ausztráliában	166 „	147 „
Franciaországban	627 „	554 „
Kanadában	149 „	135 „
Magyarországon	121 „	96 „
Németországban	137 „	125 „
Olaszországban	481 „	411 „
U.S.A.-ban	137 „	124 „

esett, addig a

Manitoba buza ára Winni- pegben tonnánként	237	ar.-frankról	122-re
rozs ára Minneapolisban	165	„	86 „
tengeri ára Brailában	213	„	96 „
rizs ára Londonban	327	„	271 „
burgonya ára Berlinben	53	„	41 „
kávé ára New Yorkban (1928/29-től 1930/31-ig)	2.510	„	1.010 „
nyersgumi ára Londonban	1.810	„	980 „
gyapot ára New Orleansban	1.850	„	1.150 „
nádcukor ára New Yorkban	228	„	168 „

zuhant. Ez azonban csak egy évi áresés. Hogy már 1930-ig milyen árkatasztrófa sújtotta a mezőgazdaságot, ezt akkor látjuk, ha tudjuk, hogy a fenti piacon a búza ára 1927-ben még 279 aranyfrank, a rozsé 1927-ben 217, a burgonyáé 1927-ben 91, β nádcukoré 1923/24-ben 600, a gummié 1925-ben 10.600 és a gyapoté 1927-ben 2.280 aranyfrank volt.

A Mezőgazdák által régóta panasztolt *agrárrolló*, a mezőgazdasági termények árának viszonylagos nagy csökkenése az iparcikkek áraival szemben ekkor vált világproblémává.

A munkanélküliség növekedése.

Mindezek kapcsán természetesen újból megkezdődött a munkanélküliség nagyarányú emelkedése. Különböző belső konjunkturális okok folytán ez még nem minden országra terjedt ki, de éppen a főbb ipari országokban már 1930-ban, is aggasztó méreteket öltött. 1929-ről 1930-ra az angol (teljes és részleges) munkanélküliek száma 1.229 millióról 2.070 millióra, a német bejegyzett munkanélkülieké 1.980 millióról 3.268 millióra, az olasz (teljesen) munkanélkülieké 281.000-ről 436.000-re nőtt, míg az amerikai munkanélküliség nagyságát 1929 végén 10.3-ra, 1930 végén már 16.6%-ra becsülték. A német munkanélküli biztosítónak már 1928/29-ben 500 millió márka deficitje volt, de a kormány sem a szolgáltatásokat nem szállíthatta le, sem a járulékokat nem emelhetette fel a kellő mértékben, mert attól félt, hogy ez a kommunista vagy a nemzeti szocialista mozgalmakat erősítené és hogy ezt az alkalmat a dolgozók szociális vívmányaival már régóta elégedetlen nagytőke felhasználná az általános rohamra e vívmányok ellen.

A megmerevedett gazdaság.

Többé-kevésbé másutt is ez volt a helyzet. Miután kifejtettük, miért váltott ki a newyorki tőzsde lanyhasága világszerte olyan súlyos következményeket, most azt kell megokolnunk, hogy ha már a példátlanul nagyarányú gazdasági hanyatlást nem is lehetett megakadályozni, miért nem érvényesültek a maga a válság által kitermelt fellendítő erők úgy, mint ahogyan az a korábbi válságok alatt történt. Ennek okaival már egyenként foglalkoztunk: a példátlanul magas és kellően már alig csökkenthető *közterhekk*el,

a *protekciónizmussal*, a *bürokráciával*, a *növekvő állami beavatkozással*, a *munkásmozgalmakkal* és i. t. Ha egybe akarjuk őket foglalni, azt mondhatjuk, hogy mindez *megmerevítette* a gazdasági életet, *nehéztette* és *akadályozta*, hogy a termelés, az elosztás s a fogyasztás alkalmazkodjék a helyzet követelményeihez, *közrehatott* abban, hogy a válságok ne tűnjenek el, hanem *állandósuljanak* és *erősödjenek*.

A monopolkapitalizmus.

A munkaadók nemcsak Németországban pimaszkodtak a magas szociális- és adóterhek miatt. Másutt is rámutattak mindarra, amit az előbb mi is elmondunk: hogy az állam a gazdasági tevékenység terén versenyt támaszt a magánvállalkozásnak, hogy a közterhek drágítják a termelést és csökkentik a külföldi versenyképességet, hogy a szociálpolitika megakadályozza a romló konjunktúrának megfelelő költségcsökkentést, hogy az állami beavatkozás téves irányba tereli a tőkét s hogy általában ez a politika aláássa a magántulajdoni és magángazdasági rend alapjait. De ugyanezek a munkaadók és vállalkozók mindent megtettek azért, hogy a gazdasági szabadság a gazdasági élet egyéb folyamataiban még kevésbé érvényesülhessen. Azt kívánták, hogy az állam s a szakszervezetek ne védjék ellenük a gyengébb felet, a munkásságot, de az állam védje meg őket magukat a bel- és a külföldi versenytársakkal szemben. A külföldi verseny ellen egyre magasabb vámokat, mind hatékonyabb egyéb rendszabályokat kényszerítettek ki az államtól, a belföldi verseny ellen pedig a vámok és a földmonopólium segítségével megalakított *kartellekben* küszöbölték ki a versenyt. Ha egy vállalat bajba jutott, a tulajdonosok a munkásoknak s az egész közgazdaságnak érdekeire hivatkozva az állam segítségét kérték — gyakran meg is kapták. Igazságtalan lenne meg nem említeni, hogy különösen a nagyipar nem mindenben szegült ellene a munkáskérdés törvényes rendezésének

és szívesen vette, ha a szociális intézkedések, kollektív szerződések, tárgyalóképes szakszervezetek garantálták a termelés nyugodt menetét. De ez csak megerősíti azt, hogy az u. n. *verseny kapitalizmus* mindinkább átalakult *monopolkapitalizmussá*. A magánvállalkozás legfőbb ágai maguk segítettek az államnak létalapjuk és jogcímük, a vállalkozási- és versenyszabadság megszüntetésében. Az egyéni kockázatvállalást és kalkulációt mindinkább felváltották a, gyáriparosok, bányatulajdonosok, földbirtokosok és bankok érdekképviselőinek egymással és az állammal folytatott tárgyalásai, alkudozásai a termelési kvóták, az árak és a haszonkulcsok megállapításáról, a németül *Kuhhandelnek* nevezett pozícióharc az adó- és vámtételekért, a szubvenciókért, az állami megrendelésekért, a munkabértarifákért s i. t.

A korrupció s a tervgazdaság.

Természetesen a politikai életet is korrumpálta ez 3. rendszer. Ez alatt nem is olyan, a büntetőtvénnykönyvbe ütköző kirívó eseteket értjük, amilyenek az amerikai *Insull*, a francia *Oustric*, *Blumenstein* és *Stavisky*, a német *Osthilfe*, *Seehandlung* és *Kutisker*, az olasz *Gualino*- és az osztrák *Strafella*-botrányok voltak, mert ilyenek máskor is előfordultak, hanem azt, hogy ebben a rendszerben minden érdekeltiségnek a pártok és a kormányzat befolyásolására kellett erejét fordítania — *így vagy úgy*. Élő organizmus helyett mesterkélt mechanizmus lett a nemzetgazdaság; nem a szabad áralakulás szabályozta automatikusan az egyes sejtek működését, hanem egy — még nem egészen általánosított és központosított *tervgazdaság*. A vállalkozók, munkavállalók, szerveinek és a hatóságoknak együttműködése próbálta azt a feladatot megoldani, amely az agyra hárulna akkor, ha tudatosan kellene szabályozni a test minden egyes szerve valamennyi sejtjének minden pillanatnyi működését.

A gazdavédelem.

A mezőgazdaság nem volt ily mértékben megszervezhető. De miután a mezőgazdaság már az általános válság kitörése előtt is válsággal küzdött és mert a kis- és a nagybirtokosoknak sok országban nagy politikai befolyásuk volt, a mezőgazdaságot is „*meg kellett védeni.*“ Ez történhetett volna úgy, ahogyan *Deák Ferenc* mondotta: a rosszul begombolt mellénynek végig való kigombolásával, majd az újból, helyesen való begombolásával. Vagyis az állam csökkentethette volna a mezőgazdaság közterheit, leszállíthatta volna' az ipari vámokat, bevezethette volna a termelést hátráltató földadó helyett a földek lehető legrentabilisabb kihasználását elősegítő földértékadót.¹⁾ Mindez azonban ellentétes lett volna az általános gazdaságpolitikai irányzattal, abból kiragadottan pedig nem lehetett megcsinálni. Mezőgazdaságának pusztulását — *Angliát* kivéve — egyetlen állam sem volt hajlandó tétlenül nézni, tehát a protekcionizmus áldásait a mezőgazdaságra is fokoztan ki kellett terjeszteni.

Az *ipari* országokban egyszerűen emelték a mezőgazdasági behozatali vámokat s ezzel megakadályozták, hogy az olcsó külföldi élelmiszer behozatala a belső agrárárakat lenyomja a világpiacon árnálára; így a magyar mezőgazdasági kivitel különösen a *cseh- és osztrák* agrárprotekcionizmus sújtotta. Az *agTBrorszagokban* viszont, ahol a vámvédelem nem sokat használt a gazdáknak, közvetlenebb módokat kellett keresni: szubvenciókat, bolettát, állami hiteleket és i. t., hogy a gazdák részére a termelés úgy-ahogy kifizetődjék. Főleg a *gabonatermelés* szorult, a már korábban kifejtett okoknál fogva, védelemre. Mivel pedig az európai megművelt terület nagyobb fele még mindig a *gabonatermelést* szolgálta s mivel a támogatás és a fejlesztés folytán az európai gabonaterület (ideértve a tengeri- és burgonyatermő földeket is) a világháború óta a válság kitöréséig kb. 7 és fél millió hektárral még

*) Lásd » *Kiaucsau-ról* és az *amerikai trösztökről* szóló fejezetrészeket.

meg is nőtt, már maga a gabona-szubvenciók rendszere is elég lett volna a mezőgazdasági termelésnek is hasonló megmerevítésére, mint azt az iparral kapcsolatban megírtuk. Külön megemlítendő még itt, hogy a *földosztás* révén keletkezett gazdaságok — a túlkicsiny birtoktestek, az új gazdák tőkeszegénysége és nem mindig megfelelő hozzáértése miatt — speciális segítséget is igényeltek.

A közalkalmazottak.

De talán mindennél inkább akadályozta a válság követelményeihez való alkalmazkodást a közalkalmazottak számának, az ismert okok folytán történt óriási felduzzadása. A *francia* kormány-nak a válság okairól szóló, 1938-ban, tehát több *létszámcsökkentés után* kelt jelentésében olvastuk, hogy az államnak 1914-ben 600.000, 1938-ban pedig 960000 alkalmazottá volt. Ezekhez hozzászámítandó 400.000 állami nyugdíjas, 500000 tényleges és 200.000 nyugdíjas vasutas és 300.000 önkormányzati alkalmazott. Ez összesen 2,360.000 kereső, de még nem számítottuk a véderő félmilliónyi legénységi tagját, a hadirokkantakat, a közjótékony-ság teheré ellátottakat és több más kisebb kategóriát. Eszerint Franciaországban legalább annyi embert tartottak el közpénzből, mint amennyi munkás a francia ipari üzemekben dolgozott. Az *osztrák* állami, tartományi és községi, valamint közüzemi alkalmazottak és nyugdíjasok száma már 1928-ban megközelítette a félmilliót...

Nem vizsgáljuk itt, ennyi ember kellett a közteendők elvégzéséhez és nélkülözhetetlenek voltak-« mindezek a teendők? Csak leszögezzük azt a tényt, hogy kellő arányú létszámapasztást a válság folyamán seholsem lehetett; végrehajtani, mert a közhatalom nem tehette az uccára alkalmazottait. Fizetésüket sem lehetett a gazdaság csökkent teherbíróképességének megfelelően leszállítani, mert az államhatalomra mi sem veszélyesebb, mint a közalkalmazottak nyomora. Átalában itt is a *szociális* megfontolások győztek a *termelés*

szempontjai felett, a közterhek tehát a válságban a nemzeti jövedelemnek még nagyobb hányadát igényelték, mint addig.

A nemzetközi kartellek.

Felmerül itt az ellenvetés: ha igaz is, hogy a termelési- és ármegállapodások — köznyelven kartellek — megmerevítették az árakat, hozzájárultak önerejükből életképtelen termelési ágak és vállalatok fenntartásához, másrészt viszont a *nemzetközi kartelleknek* területi, kvótális¹⁾ és ármegállapításai, termelési megszorításai éppen a világgazdaság szempontjából szabályozták a termelést és a forgalmat. A *nemzetközi acélközösség* — Anglia, Franciaország, Németország, Belgium és Luxemburg kohóvállalatai között — a többi internacionális vasipari kartell, a francia-német káliunió, a cink-, üveg-, linóleum-, cellulóza-, faáru és papírkartellek (számuk a válság előtt majdnem 200-ra volt tehető), a gummitermelő országok *Stevenson-egyezménye*, a válság hatása alatt 1931-ben megkötött *Chadbourne-vel*, amelyet a főbb cukortermelő országok — köztük Magyarország — érdekeltségei fogadtak el és a többiek a termelés és a fogyasztás nagyobb összhangjának létrehozása, a túltermelés elhárítása érdekében fáradoztak.

E kartellek azonban távolról sem foglaltak magukba minden országot, így az Unió csak kevésben vett részt. Számos nagyfontosságú termelési ágban a nemzetközi termelést és elosztást szabályozni nem lehetett, így a szén- és a gabonatermelésben sem. Végül e kartelleknek nem a világgazdaság észszerű megszervezése volt a céljuk, hanem csupán a nemzetközi verseny kiküszöbölése, az eladási területek elhatárolása, a termelési kvóták megszabása s az árak magasán tartása. A természetes áralakulást nem elősegíteni, hanem akadályozni akarták, mindezzel pedig azt érték el, hogy a

¹⁾ kvóta, a. m. hányad; itt: a világhoz tartozó termelésből az egyes országokra jutó termelési hányad.

kartellel megkötött és az ily módon meg nem köthető árak között még nagyobb lett az aránytalanság; nem a legjobbak érvényesülését segítették elő, hanem ellenkezőleg, lehetővé tették, hogy a megállapodásukba belevont országokban a drágán termelő, elavult iparágak és vállalatok is megtalálják a számításaikat. Tehát — magától értetődőleg — a kartellek is a monopóliumrendszernek s a gazdasági élet megmerevítésének voltak az eszközei.

A nemzetközi trösztök.

Ami a kartellekre nézve igaz, az áll a nemzetközi trösztökre is; különben is a kívülállók a nemzetközi vállalati együttműködés esetében nem is tudhatják mindig pontosan, kartellel vagy trösztel van-e dolguk, Egyébként a nemzetközi trösztökről is megállapítható hogy bármilyen óriási tőkeerővel rendelkeztek is, a világtermelésnek csak kis hányada volt nemzetközi alapon trösztösítve. Igazi világtröszt nem is igen volt közük, legfeljebb az angol *Mond Nickel Co.*, amely kanadai bányái révén a világtermelés kb. 90%-át szolgáltatja. És itt is érvényes az, amit az országos trösztökről mondtunk, hogy t. i. monopolisztikus helyzetük a nyersanyagforrások, a termelési helyek többé-kevésbé kizárólagos birtoklásán alapult. Az angol-holland *Royal-Dutch-Shell* olajtröszt, az amerikai *Standard* olajtröszt (amely az amerikai törvény értelmében alvállalataira oszlott szét), az angol-holland *Lever* vegyitröszt is nagymértékben e monopóliumoknak köszönhették létüket.

Az a kevés nemzetközi tröszt, amely nem valamely nyersanyag lelőhelyének monopóliumán alapult, nem is élte túl az idők viharát. Köztük a legnevezetesebb, az Ivar *Kreuger*-alapította svéd *gyufatröszt* 1932-ben omlott össze, miután *Kreuger* öngyilkos lett. A bukás még jobban megrendítette az amúgy is válságos világgazdaságot és e tröszt nemzetközi jelentőségéből nem maradt fenn más, mint az a kb. 300 millió dolláros hitel, amelyet *Kreuger* a tőkeszegény országok

nak nyújtott gyufagyártás és — eladás ittonopoliuma fejében, köztük Magyarországnak is 36 millió dollárt.

A diktatúrák.

Miután pedig a magánkezdeményezés és — vállalkozás egyre inkább a háttérbe szorult a biztosított jövedelemre és a személyes felelősségtől való szabadulásra irányuló törekvések mögött és mivel a tömegek mindinkább az állam irányítását követelték a gazdasági életben, több országban megingott a *parlamentaris* kormány forma létalapja is. Ha a nemzeti jövedelmet voltaképpen az állam osztja szét, ezt könnyebben megteheti egy, magát az osztályok felettinek vélt halalom, mint az egymással alkudozó pártok s a mögöttük álló gazdasági érdekeltségek.

Amíg az állam csak egy kisszámú felső réteg eltartását kényszerítette rá a tömegekre, ez igazságtalan volt, de néha inkább megfelelt a matematikának, mint az új rendszer, amely mondhatni minden réteget segíteni igyekezett, mindegyiket a többi pénzén. Egy párton felül álló, vagy csak egyetlen pártra támaszkodó állam könnyebben kettévágja ezt a csomót, mint ahogyan a demokrácia kibogozza. Miután nem kell a szavazatokért versenyt futnia s nem befolyásoltatja magát a közvéleménytől, hanem maga csinálja azt, sokkal könnyebben visszautasíthatja egyes csoportok követeléseit. Ha pedig az egész gazdasági életet az állam irányítja, ezt könnyebben megteheti egy, a bukástól nem tartó és következetes politikát követő kormányzat, mint pld. a francia kormányok, amelyekből az ország 1871-től 1939-ig 105-öt fogyasztott el.

A politikai oldala a kérdésnek az, hogy a gazdasági bajok és válságok esetén a közvélemény az *erős kéz* után kiált. Ahol a parlamentarizmus meggyökerezett, ott módot keresnek a teljhatalmú végrehajtás és a parlamenti ellenőrzés összeegyeztetésére. Ahol azonban a *népfelség* elve csak politikai divat volt, ott a válságban hamar visszatérnek az *abszolút* kormány-

zati rendszerhez. Gazdasági szabadság nélkül, tehát a politikai szabadság is könnyen válságba kerül.

Így Európában is csakhamar repedések mutatkoztak a *demokrácia* és a parlamentarizmus büszke épületén. A fasizmust és az 1923-ban kezdődött spanvol diktatúrát még talán különleges és elszigetelt jelenségnek lehetett mondani, de néhány év múlva, még a világgazdasági válság kitörése előtt egyre több országban tértek át a „*tekintélyi kormányzásra*.” 1926-ban *Pilsudszki* ragadta magához a lengyel állam teljha* talmú vezetését, ugyanez évben a litván *Smetona* kendőzetlen formában folytatta *Voldemaras* tényleges diktatúráját. 1928-ban *Portugália*, 1929-ben *Jugoszlávia* távolodtak el még jobban a parlamentarizmus útjától, 1930-ban lépett trónra *Károly* román király, aki azótfj majdnem teljes hatalommal irányította az ügyeket, akkor lett német kancellár *Brüning* is, rvki csakhamar *szükségrendeletekkel* kényszerült kormányozni és akkor ragadta magához Délamerika legnagyobb államában, Braziliában a diktátori hatalmat *Vargas*. A válság folyamán még több ország tért rá erre a módszerre; de a felsorolt példák is annak a baljós jelei voltak, hogy az egész társadalmi rendszer, politikai felépítményével együtt kezd inogni.

A válság irodalma.

De még 1929-ben is sokan azt hitték, hogy a szokott ciklikus változások egyike következik. *Pályi Menyhért* hazánkfia, aki a legnagyobb német bank tudományos tanácsadója volt, még 1931 végén is azt írta, hogy Amerikában szó sincs válságról. Mikor azután a bajok súlyosbodása mindenki előtt nyilvánvaló lett, nemcsak óriási tudományos irodalom és publicisztika igyekezett magyarázattal és javaslatokkal szolgálni, hanem a *dilettáns válságirodalomnak* soha nem látott áradata öntötte el a világot. Ez, mint a közgondolkodás lecsapódása; egyben pedig befolyásolója is, igen érdekes jelenség, mivel azonban tárgyunk megértését nem segíti elő, nem foglalkozhatunk vele. Mégis ismertetnünk kell

a világgazdasági válságnak ama legnépszerűbb magyarázatait, amelyeknek gondolatmenete nem azonos az eddig általunk kifejtettekkel.

A gépek.

Az egyik magyarázat szerint a *technika fejlődése*, a *gépek* okozták a válságot, mert feleslegessé tették a munkások nagy számát. Ez a magyarázat volt a tömegek számára a legérthetőbb, mert sokan veszítették el munkahelyüket a technikai újítások bevezetése folytán. A néhány évvel később megindult fegyverkezési verseny folyamán sokhelyütt már nem a *munkahelyekben*, hanem a *munkaerőben* volt hiány s így erről a magyarázatról a tömegek egyelőre megfeledkeztek. De elméletileg is könnyű belátni, hogy ha a gépek okoznák a munkanélküliséget, már rég nem volna semmi munkaalkalom a világon, mert a gépi erő több munkát végez, mint az emberi munkaerő összessége. Az is világos, hogy magának a gépnek az előállításához is emberi munka kell. továbbá, hogy a gépek s egyéb találmányok olcsóbbá teszik a javakat s a fogyasztóknak így felszabaduló vásárlóereje más termelési ágakban szaporítja s munkaalkalmakat.

A túlnépesedés és a túltermelés.

A túlnépesedésre, mint a válság okára való hivatkozás részint rokon a fenti érveléssel, részint ellentétes azzal. Itt nem azokra a panaszokra gondolunk, amelyek egyes országok túlnépesedéséről hangzanak el. hanem arra a felfogásra, hogy általában több az ember a földön, mint amennyi megélhet rajta. Ennek azonban két, egymással ellentétes magyarázata van: az egyik szerint olyan sok az ember, hogy nem juthat valamennyi *munkához*, a másik szerint pedig olyan sok, hogy nem jut mindenkinek elegendő *élelmiszer*. Az első magyarázat szerint tehát *túltermelés* van, az utóbbi szerint pedig csak a kelleténél *kevesebbet* lehet termelni, Hogy sem az egyik, sem a másik nézet nem helyes, azt nem kell

bizonyítani. A *munkaalkalmak* száma végtelen, mert végtelen sok a kielégítésre váró emberi szükséglet; és beláthatatlan mértékben növelhető a szükségletek kielégítésére szolgáló *javak* termelése is. Csak az a különös, hogy — a laikusokról nem is beszélve — sokszor egyazon írók panaszkodtak mind a túltermelés, mind a túlnépesedés miatt.

A széles tömegek, akik csak azt olvasták, hogy Braziliában tengerbe öntik a *kávét*, Argentínában *búzával* fűtik a mozdonyokat, az Egyesült Államokban jutalmazták a sertéseket *nem* tenyésztő farmereket és i. t. joggal háborodtak fel. De ugyanezek a tömegek maguk követelték, hogy a hazai munkaalkalmak védelmére akadályozza meg a kormányuk a külföldi áruk behozatalát, vagy támogassa olyan javak termelését, amelyeket a külföldről olcsóbban lehetett volna behozni.

Az arany szerepe a válságban.

Sokkal komolyabbak ezeknél ama magyarázatok, amelyekkel a tudomány jeles művelői — mint *Cassel*, *Keynes*, *Einzig*, *Irving Fisher* — a *pénz* oldaláról igyekeztek a válságot megokolni. Némelyek közülük nemzetközi okokat állítottak az előtérbe, mint az *egyenlőtlen aranymegosztást*, a *deflációs* (kellő mennyiségű fizetési eszközt forgalomba nem hozó) bankjegypolitikát, mások egyes országok téves *valutapolitikáját*, pld. a *font* vagy a *frank* túl magas árfolyamon való stabilizálását. Mi magunk is foglalkoztunk a valutapolitikai bajokkal, de meg kell jegyeznünk, hogy az idevágó érveket a tények nem mindig támasztották alá. Így több szakíró az elégtelen *aranytermelést* tekintette a bajok íokának. Varlóban, ha az aranytermelés adatait nézzük, azt látjuk, hogy

1910—14 közt	470	millió angol font
1915—19	„	430
1920—24	„	359
1925—29	„	413

aranyat termeltek a világon. De ki hiheti, hogy ha ai aranytermelés alig egy ezredrész annyival csökkent mint amennyi értékű javakat az emberiség évente megtermelt, ez összerombolta' a világgazdaságot; és az em' béri elme lebecsülése volna feltételezni, hogy néhány millió font arany hiányában nem bírta volna a kellő mennyiségű fizetési eszközt előteremteni. Figyelembe kell venni azt is, hogy valutáris szempontból csak κ jegvbancok aranya vehető számításba, — ez pedig 1925—29 közt 10.244 millió dollárról 11.715 millióra, vagyis évente kb. 3%-kal nőtt, azaz kb. annyival amennyire a világtermelés évi növekedését becsülik. Az *arany hiánya* tehát már csak ezért sem tartozhatott a válság főbb okai közé.

Az *egyenlőtlen aranymegoszlásnak* a közelmúlt nemzetközi pénzrendszerét fenyegető veszélyeire is rámutattunk mamink is. De ne felejsük el, hogy mikor a válság kezdődött, még távolról sem volt az aranymegoszlás oly aránytalan, mint ma. Aranydollárban a

	1913-ban	1929-ben
francia aranytartalék	1.700 mill.	1.631 mil
német	995	560
olasz	306	273
spanyol	93	495
angol	770	719
orosz	1.941	147
U. S. A.	1.924	4.284
argentínai	285	445
japán	86	542

volt. Eszerint a francia aranykincs nagy emelkedése még csak ezután kezdődött, a spanyol és japán aranytartalék nagy felduzzadása pedig nem csökkentette ez országok gazdasági bajait. 1913—29 közt a legnagyobb mértékű az Egyesült Államok aranykincsének növekedése volt ugyan, de 1925—29 közt az Unió aranytartaléka nem növekedett, hanem 115 millió dollárral még

fogyott is. Az igazi aranyáradat még csak ezután kezdődött, nem mint a válság oka, hanem mint annak *következménye*.

A defláció vádja.

Amit a tudósok a deflációról s a vele kapcsolatos áresésről írtak, abban az volt az igazság, hogy az árak ilyen arányú esése mellett nem lehetett haszonnal termelni; érthető volt tehát ív kívánság, hogy a pénzforgalom növelésével csökkentsék a pénz értékét s emeljék az árakat. Ez voltaképen *inflációt* jelentett, hiszen a mesterséges pénzszaaporítás nem történhetett másképen, mint inflációs úton; mivel azonban itt nem az infláció szokott okairól volt szó s a pénzt csak egy bizonyos háttárig akarták szaporítani, a *refláció* szót használták e módszer megjelölésére.

Nem hisszük azonban, hogy igazuk van azoknak, akik azt panaszolják, hogy a jegybankok nem látták el elég pénzzel a gazdasági életet. A bankjegyforgalom kitett

	1913	1929
Németországban	2.107	4.994 millió márkát
Franciaországban	5.665	64.726 „ frankot
Angliában	30	362 „ fontot
U.S.A.-ban	2.575	4.865 „ dollárt

Ez egymaga még nem bír elég bizonyító erővel, mert a bankjegyforgalom helyes nagysága sok körülménytől függ, de mégis mutatja, hogy — ha tekintetbe is vesszük a pénzérték csökkenését — 1929-ben nagyobb arányú deflációról nem lehetett szó. De már korábban kifejtettük, hogy a jegybankok nem folytattak deflációs politikát, csupán az inflációtól tartózkodtak.

A reflációs javaslatok, szerintünk, inkább praktikus megfontolás születtei. A technikai haladás olcsóbbá tette a termelést s az árak leestek. Viszont az áreséssel párhuzamosan a termelésnek más költségelemei kevésbé Vagy egyáltalán nem csökkentek. Így nem csökkent a

termelő vállalatok tartozása s annak kamata sem. Ez a kérdés normális körülmények közt magától megoldódott volna, mert a válságban lecsökken a vállalkozás, nem keresik az új tőkéket és így viszonylag sok pénz vár elhelyezésre, tehát a kamatláb leesik. Most, miután a gazdasági helyzet oly bizonytalanná vált, hogy a tőkések sokszor inkább kamatozatlanul *hevertették* pénzüket, de nem fektették azt be hosszabb időre, a kormányok *adósvédő* intézkedésekkel, *moratóriummal* (fizetési halasztással) kamatlábcsökkentéssel, olcsó közhitel nyújtásával próbáltak az adósokon segíteni. A *közterheket* és a munkabérekét azonban csak igen kis mértékben lehetett közvetlen utón leszállítani. Ezért követelték tehát a szakértők a reflációt, amely — az ismert inflációs módon — ténylegesen leszállította volna a termelés költségeit, *névlegesen* azonban régi magasságukon hagyta volna a munkabérekét és a köztisztviselői fizetéseket.

Még egy másik célja is volt továbbá ennek a követelésnek. Minthogy a válság folyamán a magánbefektetési tevékenység csaknem megszűnt a pénz szaporítása útján kívánták sokan az embereket befektetésre, vállalkozásra serkenteni, a közületi beruházások számára a fedezetet megszerezni és a kivitelt növelni, E kérdésekkel már az inflációnál foglalkoztunk és a pénz leértékelésének tárgyalásánál fogunk újból foglalkozni.

A deflációs politika.

Semmiféle kormányrendszer nem zárkozhat el tartósan a tömegek kívánságainak megvalósítása elől, legfeljebb az eredmény lesz más, mint amit vártak. Most is csakhamar véget vetettek a „*deflációs*“ politikának, előbb azonban még a régi módon próbáltak a bajokon segíteni. Meg akarták védeni a nehezen megteremtett valutastabilitást és közháztartási egyensúlyt. Mivel a közbevételek rohamosan csökkentek, a válság viszont új kiadásokat okozott, újabb *szanálási* éra kezdődött, amely Magyarországon *Károlyi Gyula*, Németországban *Brüning*, Angliában *Neville Chamberlain* és i. t.

nevéhez fűződött. Ez a politika súlyos áldozatokat követelt. 1929—32 közt

Németország birodalmi kiadásai	8.042	mill.	márkéről	5732	mill.ra
Magyarország állami	„	1.478	„	pengőről	1.184
Ausztria szövetségi	„	1.990	„	schill ről	1.924
Lengyelország állami	„	2 993	„	zlotiról	2.244 „

csökkentek. Sok közalkalmazottat kellett elbocsátani, A megtartottak fizetését erősen le kellett szállítani, még ott is, ahol a kiadások végösszege nem csökkent; fedezetet kellett ugyanis szerezni a válság-okozta új kiadások számára. A munkabér is jelentősen csökkent sok helyütt, az órabérek leszállítása s a munkaidő meg rövidítése folytán. Mindez nagy elégedetlenséget szüli az érdekeltek körében és mutatta, milyen nehéz a demokráciában őszinte pénzügyi politikát követni. A keresetek ugyanis inkább csak névleg csökkentek, de nem vásárlóerejükben, tekintve hogy 1929—32 közt a

magyar megélhetési index	117-ről	98-ra
német	154	121
angol	164	144
U. S. A.	100	78

azállt le. Néhol a tisztviselők és a munkások *reálbére* magasabb volt 1932-ben, mint 1929-ben s így azt kell mondani, hogy a bérek és a fizetések csökkentése nem volt elég nagyarányú, nem könnyített eléggé a termelés terhein. A kormányok ezirányú igyekezete tehát nem sikerült, a bajok gyorsabban nőttek, semhogy ilyen normális úton segíteni lehetett volna rajtuk.

A német Müller-kormány nem is akarta az új szavalás áldozataival a munkásságot megterhelni s át kellett adnia a helyét *Brüningnek*, aki — 12 év óta először — immár nem a képviselők többségére, hanem *Hindenburg* elnök bizalmára támaszkodott.

A közháztartások bajai.

A pénzügyi nehézségek — az egyes országok gazdasági erejének, politikai helyzetének, társadalmi fe-

gyelmezettségének különbözősége folytán nem mindennél nyilvánultak meg egyaránt. Lengyelországban *Pilsudski* vaskeze tartotta egyensúlyban a pénzügyeket, Franciaországban még érezte jó hatását a „frankcsata“ és az 1928. évi stabilizálás. Angliában és Svédországban viszonylag ügyes konjunktúra-politikával hidalták át csakhamar a legsúlyosabb nehézségeket. Az Unióban már a New Deal előtt hatalmas *deficittel* küzdött a szövetségi kormány — ennek összege az 1930—33 között eltelt négy évben 11 milliárd dollárt tett ki — de az ország óriási pénzügyi ereje ezzel is megbirkózott.

Viszont 1931-ben sir O. *Niemeyernek*, az angol pénzügyi szakértőnek kellett Braziliába mennie tanácsadóként az államháztartás rendbehozatalánál; New Founland, a brit birodalom legkisebb dominiuma esztelen költségei miatt elvesztette e rangját és pénzügyi felügyelet alá került; óriási szociális terhei és egy milliárd fontot meghaladó államadósságai miatt megíngott Ausztrália pénze és fizetésektelen lett a legfőbb tagállam, Új Déli Wales. A népszövetség ellenőrei és küldöttei ismét megjelentek Európa több országában. Charles *Rist*, a híres francia közgazda előbb Ausztriába, majd Romániába ment; a magyar kormány kérésére nálunk is látogatást tett egy népszövetségi bizottság, *Suvich* volt olasz pénzügyminiszter vezetése alatt. Olyan arányú pénzügyi összeomlás, mint az első világháború után, sehol sem következett be — az ilyet egy generációban nem lehet kétszer megcsinálni — de mégis sok minden veszendőbe ment a nehezen elért eredményekből.

Λ pénzérték védelme.

A pénz *belső* értékének megőrzése s a közháztartás egyensúlya végtére is belügy s itt a siker a kormány erején és tudásán múlik. Most egyébként az áresések folytán, a pénz *belső* vásárlóereje nagyobb volt, mint 1929-ben. A pénz *külső* értéke azonban nemzetközi tényezőknek is függvénye és itt a kormányok most

már nem uralkodtak a dolgokon. Nem mintha a pénzért külföldön most már csak kevesebbet lehetett volna vásárolni, hiszen az áresés minden országra kiterjedt. De mivel az adós országok kétségbeesetten keresték a külföldi fizetési eszközöket kötelezettségeik teljesítése végett, pénzük értéke csakhamar megingott az arannyal s az u. n. *nemes valutákkal* szemben. így a világgazdasági egység egyik fő előfeltétele, *a nemzetközi valutastabilitás*, pár évi fennállás után ismét felborult. Ennek mélyebb okait most már ismerjük, itt még e felborulás *közvetlen* okairól kell szólnunk.

Az amerikai bankbukások.

Az amerikai tőzsdéken jegyzett részvények értéke 1929. okt. 1.-én 87 milliárd dollár volt, 1931 végén már csak 31 milliárd. A túlhajtott spekuláció folytán a játékot finanszírozó bankok egész sora is nagy veszteségeket szenvedett. Az amerikai bankok kevésbé foglalkoztak a vállalatok finanszírozásával, mint az európaiak, mégis újabb veszteségek érték őket a tárcájukban fekvő részvények és kötvények árfolyamcsökkenése, valamint számos nagyvállalat fizetéseképtelensége révén. Az *Insull-tröszt* bukásánál csupán az egyik alvállalatnak, egy villamosági üzemnek a kötelezettségei 600 millió dollárra rúgtak; 1931-ben fizetéseképtelen lett az egyik legnagyobb acélvállalat, az *Empire Steel Co.*, megrendült a filmszakma több jelentős vállalata és i. t. Az európai s a délamerikai érdekeltségek is kezdtek veszteségesekké válni, a hazai üzletek pangtak, így — bár az igazi *run* (a betevők rohama) csak 1932-ben következett be, a betevők már

1929-ben	642	fizetéseképtelen bankban	234	millió
1930ban	1.345		865	
1931-ben	2.290		1.759	

dollárt vesztek. 1930-ban ennek ellenére még növekedtek a betétek, ahogyan az a stagnáláskor történni szokott, de 1931-ben már 3 milliárddal, 1932-ben to-

vábbi 9 milliárddal csökkentek. A fizetési nehézségek közé került bankok kénytelenek voltak külföldi követeléseiket felmondani s a nemzetközi bizonytalanság miatt így tett a többi bank is. A rövidlejáratú külföldi hitelek visszavonása volt a legközvetlenebb oka az európai bankrendszer és a nemzetközi pénzrendszer megrendülésének.

A rövidlejáratú hitelek visszavonása.

Akkor még szabad volt a valuta- és devizaforgalom Európában s így a küladósságaikat fizetni kívánó adósok országuk jegybankjától igényelték a külföldi fizetési eszközöket. Ennélfogva a német jegybank 1931 május közepétől július végéig 2 milliárd márka aranyat és devizát adott el. A Reichsbank ugyan más országok jegybankjaitól nagy hiteleket kapott, hogy kötelezettségeinek megfelelhessen, de az arany- és valutaelvonás úgy Németországban, mint Középeurópa többi országában folytatódott, ami azután csakhamar a külföldi adósságok fizetésének felfüggesztéséhez és a devizaforgalom megkötéséhez vezetett.

Ez eseményekben tehát a hitelező országok gazdaságpolitikája viseli a legfőbb felelősséget. De meg kell jegyezni, hogy ha a német- és a többi európai állami- és magángazdaság a hiteleket a likviditás elvének figyelembevételével fektette volna be, ilyen *debacle* talán elkerülhető lett volna. 1924—30 közt — *Adolf Weber* könyve szerint — 21.200 millió márki» külföldi hitelt kapott Németország, ugyanez idő alatt pedig 10.300 milliót fizetett ki jóvátételek és 2.500 milliót kamat címén a külföldnek. A maradványt, a lejáratra tekintet nélkül, túlnyomóan állandó jellegű beruházásokra fordította, úgy hogy fizetéseképtelenségének be kellett következnie.

A Creditanstalt bukása.

Mindezek a fejlemények csak fokozatosan bontakoztak ki s így csak 1931-ben tört ki az európai bank-

válság teljes erejével. Addig csak elszigetelt eseményeknek nézte a világ a dán nagybankok nehézségeit 1928-ban, a bécsi *Bodenkredit-Anstalt*, a budapesti *Földhitelbank*, az olasz *Banca Agricola* fizetési zavarait 1929-ben. Csak 1931. május 11.-én ingott meg az egész európai hitelélet, amely napon az *Osztrák Hitelintézet* bejelentette, hogy nem tud kötelezettségeinek eleget lenni. Ez a nap ugyanolyan fekete napja volt az európai hiteléletnek, mint a newyorki tőzsdekrach napja az amerikaiaknak. A *Creditanstalt* bukásának (pontosabban: a bank nem bukott meg, mert az osztrák állam, hogy megelőzze a gazdasági élet összeomlását, magára vállalta a szanálás terheinek jórészét) okai — a már ismert általános okok mellett — a következők voltak:

Ausztriát csonkították meg a legnagyobb mértékben a békeszerződések s így a bank számos érdekeltisége idegen uralom alá került, amellyel szemben nem mindig bírta érdekeit a kellő erővel védeni. Az utódállamok közül Ausztriában voltak a legmagasabbak a közterhek s a szociális kiadások. A Hitelintézet az osztrák ipar legjelentősebb vállalatait finanszírozta s most, hogy a külföldi hitelek elmaradtak, saját likviditása veszélyére igyekezett e vállalatok hitelígényeit kielégíteni. Végül egész Középeurópában ennek a banknak hitelezett a külföld a legszívesebben — már azért is, mert ez volt a *Rotschildok* házi bankja — és most a hitelek visszavonása itt érezte a leg súlyosabban a hatását.

Nézzük most már, mért rendítette meg egy oly kis ország, mint Ausztria, bankjának fizetési képtelensége a' nemzetközi hiteléletet? Először is a *Creditanstalt*nak nagyobb jelentősége volt a nemzetközi hiteléletben, mint Ausztriának a politikában, továbbá magának Ausztriának a gazdasági életében is fontosabb volt, mint bármely más bank egy ország gazdaságában. S a bukás a legrosszabb időben történt: ez volt a kő, amely a hegyomlást megindította.

A német-osztrák vámunió terve.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a Creditanstalt bukását megelőzően, 1931. március 21-én jelentette be Curtius német külügyminiszter, hogy Németország és Ausztria *egységes vámterületet* akarnak alkotni. Az „*Anschluss*“ rémét félő francia közvélemény nyomására e tervtől el kellett állniok, de ez a konfliktus is siettette a Creditanstalt válságát és késleltette a bank megmentésére folyt nemzetközi akciót, a francia kormány ugyanis a vámunió tervének elejtéséhez kötötte azt. Végül megindult a segítség, egyedül az *Angol Bank* 150 millió schilling hitelt nyújtott a szanálásra. de a lavinát többé nem lehetett megállítani.

Az európai bankválság.

A Creditanstalt válságának már azért is tovább kellett gyűrűznie, mert e banknak igen nagy és szoros nemzetközi összeköttetései voltak. De a *bizalmi válság* nem állt meg ezeknél a külföldi bankoknál, hanem — a beteg nemzetközi valutáris helyzetben — sok más ország bankéletét is megrendítette.

Két hónappal a Creditanstalt bukása után megrendült a négy nagy német *D-bank* egyike, a *Darmstädter Bank* is, amelynek 6 hét alatt 650 millió márka betétet kellett visszafizetnie. Ma már hasonló esetben a jegybankok nagyobb mértékben segítik a bankokat a betétek visszafizetésénél, abban a reményben, hogy ezek, az idegesség elmúltával, úgylis visszatérnek a bankokba; ha viszont e bankok egyszer fizetéképtelenné válnak, akkor már nem lehet a dolgon segíteni. Lehet, hogy a fedezeti szabályokhoz ragaszkodó német jegybank hibát követett el azzal, hogy nem így cselekedett — de mint láttuk, a válság mégsem *technikai okokon* múlt.

Most már megindult a *run* minden bank ellen, számos német közép- és nagybank megbukott, a négy D-bankot kettőbe vonták össze s a német lakosság 1.3 milliárd márkát áldozott adóiból a bankszanálásra.

Közpénzből szanálták az *olasz* bankrendszert is, amelynek mindkét vezető pénzintézete, a *Banca Commerciale* és a *Credito Italiano* megrendült. Az államnak itt annál inkább közbe kellett lépnie, mert e bankok zavarai részben abból keletkeztek, hogy az állami iparfejlesztő politikát erejükön felül támogatták. A bajba jutott bankok és iparvállalatok megsegítésére megalapított *ipari újjászervező intézet* (rövidítve: *I. R. I.*) nagyrésztvényese lett mindeme vállalatoknak s így az olasz állam — korábbi célkitűzésétől eltérően — döntően fokozta részvételét a magángazdasági életben.

Még ugyanebben az évben megrendült *Belgium*, *Norvégia*, *Spanyolország*, *Románia* és más országok hitellete is és mindenütt a közhatalomnak kellett közbelépnie a legrosszabbak elhárítása végett. Egyes nagy bankbukások ellenére viszonylag szilárd maradt *Franciaország* és *Svájc* bankélete, a legjobban pedig most is az *angol* pénzvilág állta a viharokat, az ország rendkívüli pénzügyi erejénél fogva és azért, mert a nagy angol bankok hosszúlejáratú finanszírozási üzletekkel nem foglalkoznak. Ez a kivétel azonban csak erősíti a szabályt, hogy miután a bankok, a maguk és főleg az állam téves pénzügyi politikája következtében válságba jutottak, most az államnak kellett őket a bajban megsegíteni, így az állam újból előretört a magángazdaság területén, a bankok pedig veszítettek magángazdasági jellegükből.

A vállalkozás válsága.

Az áresés, az eladási nehézségek és a bankválság következtében számos régi, jól megalapozott vállalat is pénzügyi nehézségek közé került. A külkereskedelem csökkenése elsősorban a hajózási vállalatokat érintette igen érzékenyen, a megcsappant áru szállításáért folytatott versenyben annyira leestek a szállítási díjak, hogy még az angol *Royal Mail* is, nemcsak a hajózásnak, hanem az egész világnak legnagyobb magánvállalata, csaknem 3 millió tonnányi hajóparkjával, fizetésképtelen lett és felbomlott; a francia *Compagnie*

Transatlantique, az olasz *Cosulich*-cég, a német *Hapag* és *Norddeutscher Lloyd* stb. állami szubvencióra szorultak, hogy üzemüket fenn lehessen tartani, az egész olasz tengerhajózást csakhamar az államnak kellett négy nagy vállalatba összevonni és reorganizálni. A befektetési tevékenység pangása miatt világszerte válságba jutott a *nehézipar* számos vállalata is, miként a német *A. E. G.*, *Junkers*, *Henschel*, *Borsig* cégek, a lengyel *Friedenshütte*, majd a *Laurahütte*, valamivel később a francia *Citroen* autógyár és i. t. Számos. Nagy-Magyarországra méretezett, budapesti vasgyár is ezekben az években szűnt meg. Szanálásra szorultak a legnagyobb olasz műselyem-gyárak, a *Snia Viscosa*, és a *Chatillon* művek, az *Acna* vegyitröszt és i. t. A gabonaválság újabb üzemszűkítésre vagy leállításra kényszerítette a korábban nemzetközi jelentőségű magyar malmokat. Sok más termelési ágban is megrendültek egyébként életképes cégek is, ha nem rendelkeztek elég tartalékkal a rossz idők átvészelésére. így az államoknak ugyanakkor, amikor adóbevételeik erősen csökkentek és a munkanélküliséggel kapcsolatos kiadásai rohamosan emelkedtek, még a magánvállalatok jórészen szanálását is vállalniuk kellett. Ahol ez nem látszott tartós megoldásnak, olt valódi vagy vélt közérdekből sok esetben államosították vagy községésítették is a szóbanforgó vállalatot, miáltal az állam gazdasági tevékenysége újból növekedett s a magángazdaság ismét visszaszorult. Ugyanez volt a hatása az egyes vállalatoknak juttatott évi segélyeknek is, ettől kezdve a jövedelmezőségüket elvesztett és szubvencionált hajózási vállalatok is félig-meddig közüzemekké váltak. A „*munkaalkalmak teremtésének*“ feladata — a *közmunkák* szaporítása és a magántermelés szubvencionálása útján — is mindinkább a közhatalomra hárult.

A gazdasági konferenciák.

Mindezek a fejlemények erős tevékenységre készítettek a nemzetközi szervezetet s a főbb országok kormá-

nyait, amelyek látták, hogy a nemzetközi gazdasági kérdések megoldatlansága válságba sodorhatja a gazdasági életet és saját országukat is. 1927-ben a népszövetség gazdasági konferenciát hívott össze *Genfben* a nemzetközi kereskedelem akadályainak elhárítása tárgyában. Jellemző azonban, hogy a konferencián résztvett kiváló szakértők nem voltak hivatalos kormányküldöttek, mert a kormányok már akkor sem mertek vagy akartak nyíltan állást foglalni a kereskedelem szabadsága mellett. A *nemzetközi kereskedelmi kamara* és más nemzetközi szervek is új meg új javaslatokkal álltak elő ebben az irányban, de lényeges eredményt nem értek el. A protekcionizmusra hajló szavazók által választott kormányok küldöttei nem vállalhattak kötelezettséget a vámok és egyéb akadályok lebontására, még Anglia is, bár maga még mindig közelebb állt a szabadkereskedelmi gondolathoz, mint más országok, tartózkodott messzebbmenő javaslatok elfogadásától, mert tekintettel kellett lennie a domíniumok erősen védővamos politikájára. Mivel pedig a másik főhatalom, az U. S. A. csak fokozta elzárkózását: nemhogy a szabadkereskedelmi, de még a vámcsökkentő törekvések is eleve sikertelenségre voltak ítélve.

A Hoover-moratórium.

Most már elkéstek az ilyen, lassú és fokozatos gyógyításra irányuló kísérletek. Ha az illetékesek nem akarták, hogy a világgazdasági kapcsolatokban teljes anarchia következzen be, ami magával rántja az egyes országokat is, gyorsan kellett cselekedni. *Brüning* és *Curtius* 1931. júniusában meglátogatták Macdonald angol miniszterelnököt *Chequersben* és felhívták a figyelmét Németország súlyos helyzetére. Minthogy nyilvánvaló volt, hogy Németország a Young-egyezményben vállalt kötelezettségeinek nem tud eleget tenni, annál inkább intézkedni kellett ebben a kérdésben, mert ha a német fizetéseképtelenség miatt a külföldön levő több milliárd dollárnyi német kötvény elveszti értékét, ez a hitelező államok pénzügyi életének is

megadhatja a kegyelemdőfést. A német jóvátétel kérdése azonban egybe volt kötve a *szövetségközi adósságok* kérdésével, így 1931 június 20-án Hoover elnök deklarálta, hogy sem Németországnak nem kell egy éven keresztül jóvátételi fizetést teljesítenie, sem a szövetséges kormányok nem tartoznak egy éven át a háborús adósságokat törleszteni. Ez nagylelkű ajánlat volt, de csak ideiglenes megoldást hozott és ezt is később. A franciák ellenállása miatt a moratórium csak néhány héttel később lépett életbe s most — miután közben fizetéképtelen lett a *Nordivolle* tőzsdei néven ismeretes nagy német textilkoncern is — Németországon már nem segített a moratórium egymagában. Olyan nagy és sürgős külföldi fizetési kötelezettségei voltak, hogy most már újabb nagy áthidaló külföldi kölcsönre lett volna szüksége — ezt azonban már nem kaphatta meg ... és kérdés, hogy most már ez is irgíthatott volna-e?

Az angol válság.

Az Egyesült Államokban most, hogy a szövetségközi adósságok szomorú tapasztalataihoz járultak a középeurópai és egyéb kereskedelmi kölcsönökön szerzett újabb rossz tapasztalatok, lélektani lehetetlenség volt külföldi kölcsön jegyzésére buzdítani a közönséget vagy ilyennek nyújtására szorítani a pénzügyi krízisben vergődő kormányt. Franciaország volt ezidőben az egyetlen nagyhatalom, amelynek pénzügyi ereje még töretlen volt, az ő részéről azonban most — a vámuniós terv után — még kisebb volt a hajlandóság Németország talpraállítására, anélkül, hogy az újabb politikai biztosítékokat nyújtana neki. Erre pedig, a német kormány, a közvélemény nyomása alatt, nem volt hajlandó. Angliában pedig most értek meg a világháborús és az azokat «követő évek eseményeinek keserű gyümölcsei.

Anglia, a kereskedelem és hajózás nagyhatalma, természetesen a legnagyobb veszteségeket szenvedte a válság folytán. Kivitele 1929-31 között csaknem 50

százalékkal leesett, külföldi követeléseinek jórésze kezdeti „befagyni“, hajózása állami támogatásra szorult, az angol munkanélküliek száma két év alatt több, mint megduplázódott. A fizetési mérleg nagy hiánya nagymértékben igénybe vette az Angol Bank aranyát, úgy hogy most a *Banque de France* segítségével kellett az angol valutáris helyzetet alátámasztani. Ez azonban csak ideiglenes segítség volt.

Hogy mi lett volna — a szakértők szerint — a végleges segítség, e kérdéssel már korábban foglalkoztunk, lassú reformnak azonban már ezúttal Angliában is elmúlt az ideje. Az ország ekkor a második munkáskormány vezetése alatt állott, amelynek kiváló pénzügyminisztere, *Snowden*, nemrég szavaztatta meg a földjáradék egy részének szocializálását célzó *földértékadótvényt*.¹⁾ De a közvélemény úgy látta, hogy egy munkáskormány nem elég erős a közkiadások s a termelési költségek olyanmértvű leszállítására, hogy általa a vállalkozás ismét jövedelmezővé s az angol ipar a külföldön versenyképessé váljon. Egyébként is a közvélemény a válságban szélesebb nemzeti alapú kormányt kívánt, miért is *Macdonald* és néhány minisztertársa a konzervatív és a liberális párttal közösen alakítottak új kormányt. Ennek a kormánynak a dolga volt a valutáris kérdés megoldása.

Anglia letér az aranyalapról.

Az volt a kérdés: ha pillanatnyilag meg is mentik a fontot, hogyan óvják meg továbbra is annak értékét? Az angol fontot a háború előtti aranyértékén stabilizálták, tehát az angol áruknak a külföld pénzén viszonylag magas volt az ára. A béreket és a fizetéseket nem lehetett kellő arányban leszállítani és a csaknem 8 milliárdnyi államadósság a *konverzió* (alacsonyabb kamatozású kötvényekre való átcserélés) előtt évente közel 300 millió fonttal terhelte a termelést. Ilyen körülmények között a fontot és az aranyalapot

¹⁾ A törvény nem lépett életbe.

tartósan megvédeni nem lehetett volna. A gazdasági élet megmerevedése itt; is érezte a hatását.

Ezért tehát — miután az aranyelvonás megakadályozására a kamatláb felemelése hatástalannak bizonyult s miután szeptember 15-én az angol hatalom biztosítékában, a *flottában*, zavargások törtek ki s ez újabb tökemenedülést idézett fel Angliából, 1931. szeptember 21-én a brit kormány kinyilatkoztatta, hogy felfüggeszti az Angol Banknak azt a kötelezettségét, hogy a bankjegyeket aranyra váltsa be.

Mit jelentett ez? Amíg Angliában *aranyvaluta* volt, vagyis a bankjegyeket aranyra lehetett beváltani, addig a font értéke a külföldön nem eshetett le annak az arany mennyiségnek értéke alá, amelyet érte kapni lehetett, mivel pedig az angol belső árak leesését a világi árszínvonalra a terhek kötöttsége miatt nem lehetett keresztülvinni, az angol áruk a külföld számára drágák maradtak. Most, hogy a fontot elszakították az aranytól, értéke leesett arra a színvonalra, amely megfelelt a font és más valuták vásárlóereje között levő viszonyoknak. Az angol kormány tehát nem értékelte le a fontot, csupán lehetővé tette, hogy annak külföldi értéke a vásárlóerő-paritásnak megfelelően alakuljon. Míg egy aranyfontért 4.87 aranydollárt lehetett kapni, most már csak 3.80 dollárt adtak egy fontért, de csakhamar már csak 3.32 dollárt; később megint felemelkedett a font értéke, egyszóval az aranyhoz kötött valutából *szabad valuta* lett.

Az angol lépés hatásai.

Az a kerülő út, amelyet Anglia választott termelési költségeinek csökkentésére, rövid idő alatt váratlanul jó eredményeket hozott az angol gazdaságnak; de az angol *készízetés felfüggesztése* (ez a hivatalos neve az angol lépésnek) az egész világ gazdasági életére súlyosan kihatott. Most már csak a dollár maradt meg az egyetlen állócsillagnak a nagyhatalmak valutái közül, amelyhez a világkereskedelem hajói igazodhat-

tak, de ezt sem teheték sokáig, mert a fontnak értékcsökkenése rövid idő múlva magával vonta a dollár leértékelését is és döntő impulzust adott a világ állami leértékelési versenyének. Szabad nemzetközi forgalom mellett a váltóárfolyamok hullámzásai az aranytól független valuták mellett sem lettek volna nagyarányúak, mert — mint azt korábban kifejtettük — az áruk kínálatának és keresletének szabályozó hajtása érvényesült volna. Így azonban a font stabilitásának megdőltével megszűnt a világkereskedelem egyik legfőbb követelménye, a pénzek értékviszonylatának egy bizonyos fokú állandósága, a bizonytalanság eleme vegyült az exportőrök és az importőrök számításába. Angliával együtt mindenekelőtt az egész brit birodalom, a világ lakosságának $\frac{1}{4}$ -e tért le az aranyalapról; majd több-kevesebb habozás után minden ország követte őket. Ez rövid ideig tartó könnyebbséget jelentett számos országban, a pénzérték csökkenése vagy csökkentése által sújtottak terhére ¹⁾ és ezzel segítette a világot a végleges és gyökeres reformok helyett az erőszakolt és pillanatnyi megoldások útjára vinni.

¹⁾ Lásd az infláció.

XII. A VILÁGGAZDASÁG SZÉTHULLÁSA.

A világgazdaság a válaszáton.

Miután a kormányok meghozták a legsürgösebb intézkedéseket a teljes összeomlás megakadályozására, most már egyrészt be kellett az új helyzetre rendezkedni, másrészt dönteni kellett a gyógymódról. De a döntést az előzmények hozták meg és nem a kormányok. A gyógyulás hosszabb, de talán biztosabb útjára már nem lehetett rátérni. Nem lehetett hozzákezdeni a javak és az emberek szabad forgalmát gátló akadályok lebontásához, mert ez a módszer már idegen volt a közgondolkozástól és hosszadalmas lett volna. Most, hogy a bajok feltornyosultak, mindenki az államtól várta az azonnali segítséget. És melyik kormány ne látná szívesen hatalmi köre bővítését? Maradt tehát a másik út, a közhatalom hatáskörének, beavatkozási terének fokozatos bővítése. Ha pedig az állam vállalja a magángazdaság szanálását, a munkaalkalmak szerzését, adó- és valutarendszere révén a vagyon- és jövedelemmegoszlás irányítását, ha mindezek fejében az eddiginél is nagyobb részt kér a nemzeti jövedelemből, akkor nem elégszik meg az esetenként való intézkedéssel, a már kitört bajok enyhítésével, hanem józan gazdához illően évekre előre megszabja a gazdálkodás útját. És ha az állami irányítás a gazdaság mind számosabb ágára kiterjed, lehet-e engedni, hogy egyes ágak tovább is a maguk természetének megfelelően nőjjenek és megzavarják az összhangot?

Az angol vámvédelem.

Angliának az aranyalapról való letérése még nem illik egészen e képbe, hiszen az feloldása volt egy korábbi — az aranyhoz való — kötöttségnek. De még ugyanez évben követte ezt egy másik angol lépés, amely számos országot készítetett gyorsabb haladásra az állami tervgazdálkodás felé: az *új vámtarifa*, amellyel Anglia most már nyíltan a védővamos országok sorába lépett. Ez a tarifa, amely általában 15—50%-os autonóm értékvámokat rendszeresített, volt idáig a protekcionizmus legnagyobb győzelme. Miért kellett azt meghozni? Miután a fontot elválasztották az aranytól, az a veszély fenyegetett, hogy szabad kereskedelem mellett sok szakmában a munkabér leszáll arra a színvonalra, amelyen a termelvény'ek ára versenyképes lesz a külföldi árukéval szemben. A szabad kereskedelem az általános jólétet szolgálja, de lehetnek kategóriák, amelyek vesztenek általa. Ezt a munkásság és az ipar természetesen nem akarták vállalni s így a szakszervezetek is követelték a vámokat; a nagyipar jelentős része szintén örült nekik. Angliával és Amerikával az élén pedig a protekcionista irányzat akkor is diadalmaskodott volna, ha más országok a szabadkereskedelem mellett szállnak síkra.

Az ottawai konferencia.

Egy év múlva követte ezt a lépést Angliának és a domíniumoknak a kanadai *Ottawában* tartott konferenciája. Itt mindezek az országok kötelezték magukat, hogy kedvezményes vámokat, illetve — ha a kedvezmények csak egy bizonyos mennyiségre vonatkoznak — kedvezményes kvótákat biztosítanak egymás áruinak. Ezzel az egyezményvel a birodalom teljesebb egységét vélték szolgálni. De Angliának szüksége volt rá a domíniumok már régóta folytatott erősen protekcionista politikája miatt is.

Ennek az u. n. *imperial preference* rendszernek a jelentőségét nem kell túlbecsülni, de bizonyos, hogy

által a brit országok egymásközt folyó kereskedelme megnőtt a más országokkal folytatott kereskedelem rovására. Az angol behozatalnak 1929-ben 28.8%-a, 1932-ben 35.4%-a, 1936-ban 39.1 %-ra eredt a brit birodalomból és kivitelének 1929-ben 43.9%-a, 1936-ban 48.9%-a irányult oda. Viszont 1933-ban

Ausztrália behozatalának	42.4-a,	kivitelének	46.2%-a
Uj Zéland	50.0		86.4
Délafrika	50.1		77.9
Kanada	24.2		39.3

eredt Angliából, illetőleg irányult oda. Az ottawai egyezmény a brit birodalmon belül megkönnyítette a kereskedelmet, de a többi országok számára megnehezítette a hozzáférést a világ e leggazdagabb nyersanyagforrásaihoz.

Az amerikai bevándorlási politika.

Mennél nagyobb a bőség, annál kevesebb szükség van tervre, beosztásra, hatósági adagolásra, *Eldorádóban* nem képzelhető tervgazdálkodás, egy ostromlott várban *csak* a készletekkel való kommunisztikus gazdálkodás lehetséges. Mennél kisebb valahol — akár a természet szűkmarkúsága, akár a rossz gazdálkodás folytán — a javak mennyisége, annál több az ok a termelés és az elosztás irányítására. A javak hiányán két módon lehet segíteni: az áruk behozatalával vagy az emberek kivételével. Az előbb mód, mint láttuk, egyre nehezebbé vált, lássuk, hogyan érvényesült a másik mód?

Ma már a legtöbb kormányzat nem szívesen látja, sőt tiltja is a kivándorlást, a népi erő védelmében. De az első világháborút követő években még igen sokan vándoroltak ki Európából. 1921—25 közt évente átlag 760.000-en költöztek tengerentúlra, de 1930-ban már csak 450.000-en, 1932-ben 135.000-en. Ennek részben a *kivándorlási tilalmak* is okai voltak, amilyent pél-

dául *Mussolini* hozott, de főoka a bevándorlási országok elzárkózása volt.

Állampolitikai, faji, munkavédelmi okból az európai településre legalkalmasabb országok sorra hozták a bevándorlás elleni intézkedéseket. Az Unió 1921-től a bevándorlást minden országra nézve 3%-ára maximalta annak a számnak, amennyien az illető országban születettek közül már az Unióban éltek. 1924-ben, majd 1929-ben és 1930-ban egyre szigorították a feltételeket, úgy hogy 1929-től 1933-ig az amerikai bevándorlók száma 280.000-ról 23.000-re szállt le; de ebben az évben már 80.009-en vándoroltak ki az Egyesült Államokból. Nem is lett volna értelme bevándorolni egy országba, amelyben 10 milliónál több a munkanélküli.

Az angol domíniumok már régebb idő óta folytattak elzárkózó politikát. Az 1922-es *Empire Settlement Act* ugyan elősegítette az angolok kivándorlását a domíniumokba, de csak kevesen kértek e kedvezményekből, legfeljebb Kanadába folyt nagyobb arányú beköltözés.

Általában éppen az újabb évtizedek tipikus kivándorlási nemzetei számára, Dél- és Kelet Európában, vált lehetetlenné, hogy u. n. *népfeleslegük* jobb gazdasági viszonyok közé kerüljön és ne nyomja a hazai munkapiacot. *Franciaország* ugyan kinyitotta kapuit a külföldi munkások előtt, akiknek a számát különböző becslések egy és fél—három millióra tették; de mikor a válság ott is kitört, e munkások kiutasítását vagy munkaengedélyének megvonását tekintették alkalmas szereplenek a munkanélküliség lenyomására. Az áruforgalom növekvő akadályai mellett az emberek forgalmát is mind magasabb sorompók gátollak.

Véleményünk szerint észszerű gazdaságpolitika mellett minden országban a mainál több ember jobb viszonyok között élhetne s nem hiszük, hogy bármely ország abszolút értelemben *túlnépesedett* volna. A jólétnek azonban az emberek és a javak szabad forgalma az előfeltétele. Most, hogy ezt az előfeltételt

mindinkább megsemmisítették, ez ismét a szükség-gazdálkodás, a tervgazdálkodás híveinek érvelését látszott igazolni.

Külkereskedelmi törekvések.

Mindezt természetesen sokan látták akkor is; ezt a már ismertetett szabadkereskedelmi és vámuniós törekvések is igazolják. Még most, az utolsó órákban is folytak ezirányú kísérletek. 1929-ben megkötötték az orosz-német és az orosz-angol kereskedelmi szerződéseket, 1930-ban a nyugateurópai kis államok és a skandinávok küldöttei aláírták az *Osló-i konvenciót*, amely egy bátortalan lépés volt az egymás között fennállott vámoknak legalább is a stabilizálása felé. 1932-ben volt a nagyhatalmak *londoni konferenciája*, amely *Tardieu*-nek a *dunai államok* vámszövetségére vonatkozó tervét tárgyalta, de nem fogadta el és i. t. Az egymásra jobban ráutalt államok *regionális* szerződésekkel próbálkoztak — nem mindig sikertelenül — kereskedelmi forgalmukat élénkíteni; de ez távolról sem hatástalanította a világforgalom nagy akadályait.

A jóvátétel vége.

Most már, a kényszer hatása alatt, ez a kínos kérdés is megoldódott. A Hoover-moratórium egy évi halasztást adott Németországnak, de még pár hónap sem telt el, látni lehetett, hogy a németek egy év múlva sem bírnak fizetni. 1932-ben tehát új jóvátételi konferencia ült össze *Lausanne-ban*. Sajnos, a franciák miatt most is elhalasztódott a dolog. *Laval* miniszterelnök azt követelte, hogy a Németország által transferált összegekből a jóvátételi követeléseket illesse meg az elsőség. Ha ez így lett volna, már 1932 elején megszűnt volna a német magántartozások transferálása s még mélyebb válságba zuhant volna a világ. *Laval* kívánsága nem teljesült, de a konferencia félévi késedelemmel ült össze, ami hozzájárult a válság elmélyüléséhez. Július 9-én azután úgy döntöttek, hogy Németország — egy 3 mil-

Hard márkás kölcsön szolgálatának kivételével — többé nem tartozik jóvátételt fizetni. Valóban tragikus, hogy ez az egyezmény is csak akkor született meg, amikor már keveset lendíthetett a dolgokon.

Ha pedig a németek nem fizettek többé jóvátételt, az Unió sem remélhette már, hogy visszakapja *háborús kölcsöneit*. Franciaország és a kisebb szövetségesek már az 1932 végén esedékes átalakulást sem teljesítették, Anglia pedig 1934-ben követte szövetségesei példáját. Csak Finnország — amelynek tartozásai kisebbek voltak — felelt meg továbbra is kötelezettségeinek; egyébként a *szövetségi adósságok* ügye is végleg a lomtárba került. *Debuisset pridem!*

A válság elmélyülése.

Időközben a végzet haladt a maga útján. Az összeomlás bizonyára még nagyobb lett volna az itt vázolt nemzetközi erőfeszítések nélkül, de a bajok így is minden képzeletet felülmúltak. Az Unióban éhségfelvonulásokot tartottak a nyomorgók s a *prohibíciónak* (az alkoholtilalomnak) — amelynek elrendelésétől azt várták a naivak, hogy megszünteti a társadalmi bajokat — az eltörlése épp úgy nem segített rajtuk, mint az elrendelése. Németországban 1932 átlagában 5 és fél millióra nőtt a munkanélküliek száma. Brüning kormánya egy sereg szükségrendelettel próbálta menteni a menthetőt, de a polgárháborús légkörben, az egymással ellenségesen szembenálló pártokkal még a megszükitett parlamentáris alapon sem bírt kormányozni; az utána következő *Papen-* majd *Schleicher-*kormányok most még jobban kidomborították „*elnöki*“ jellegüket. Ausztriában a munkanélküliek száma 300.000 fölé emelkedett, Lengyelországban parasztzavargások voltak, Spanyolországban a politikai és a gazdasági válság 1933-ban újból átlendítette a választókat a baloldaltól a jobboldalra ... s a font értékcsökkenése nyomán egyre több ország tért le az aranyalapról, illetőleg értékelte le pénzét.

Aranyblokk és sterlingblokk.

Miután a mezőgazdasági válság és a belső zavarok hatása: alatt néhány délamerikai ország pénzürtéke már 1929-ben erősen lecsökkent, 1931-ben Angliát követően a brit birodalom országain kívül 10 másik állam s 1932-ben további 5 csökkentette pénze értékét. Valuta ris szempontból tehát két részre oszlott a világ: az Angliát követő font vagy sterlingblokkra és az 1933 évi amerikai leértékelés után Franciaország vezetése alatt álló *aranyblokkra*. Az aranyalapról való letérés azonban nem jelentette azt, hogy az illető ország most már lemondjon aranyáról; ezt tovább is szükségesnek tartotta külkereskedelmi, valamint esetleges hadigazdasági szempontból; azt is számításba vette, hogy később esetleg visszatér az aranyalapra. Végül, Anglia példájára, az aranykincs egy részéből több ország *valutaki-egyenlítő alapot* létesített a pénz árfolyamának szabályozására. Általában ettől kezdve mind több állam illesztette a konjunktúra irányítására szolgáló eszközei közé a pénzürték befolyásolását s hogy a jegybank autonómiája ezt ne akadályozhassa, ez autonómiát megszüntettek, sőt néhol meg is szüntették, azaz a *jegybankokat államosítottak*.

A valuták leértékelése.

Ott, ahol aranyvaluta volt, mint Angliában, a készfizesítés felfüggesztése esetén a pénz értéke — ha a belső árnívó viszonylag magas volt — leesett a vásárlóerejének megfelelő színvonalra. Ahol nem volt aranyvaluta, ott inflációs intézkedéseket is kellett hozni, hogy a pénz értéke a kívánt mértékben csökkenjen. Hogy a bankjegyforgalom sok országban jóidég mégsem emelkedett, annak az az egyik oka, hogy a csekély forgalom kevesebb bankjegyet igényelt. A leértékelés folytán 1933 végéig már 40 ország pénzének értéke csökkent az aranyhoz viszonyítva. Ennek hatása a belső árakon nem nagyon volt látható, mert ugyanekkor az árak is erősen leestek, úgy (hogy sokhelyütt a rosszabb pénzzel

is többet lehetett vásárolni. De az újból leromlott állampénzügyek hatása alatt több államban sokkal erősebben leesett a pénzérték mint Angliában. 1933-ban például az argentinai pénz eredeti aranyértékének 40%-át, a bolíviai 53%-át, a mexicói 54%-át, a perui (a *Chaco-háború* hatása alatt) 63%-át, a spanyol 43%-át, a görög 57%-át elvesztette; a jen aranyértéke eddig már 60%-kal csökkent, 1936 után már a világ egyetlen valutája sem őrizte meg korábbi teljes aranyértékét. Ahol pedig — mint Magyarországon. Németországban stb. — a nemrég átszenvedett infláció miatt a pénz belső értékéhez nem lehetett hozzányúlni, a jegybankok a *deviza-felárak* rendszerével gondoskodtak arról, hogy a pénzértékcsökkentés által a kivitelnek jutó előnyt a saját exportjuk is élvezhesse.

Az irányított külkereskedelem.

Míg azonban egyes országok átmeneti előnyöket szerezhettek maguknak a pénzérték csökkentése által, addig, ha a többi ország is ehhez az eljáráshoz folyamodik, ezek az előnyök elvesznek. Egyébként is most már az államok hatályosabb eszközökhöz fordultak külkereskedelmi forgalmuk szabályozása érdekében, mint amilyenek a vámok voltak. 1931 májusában Spanyolország és Brazília, júliusban pedig Németország és Magyarország, majd sorra a többi is — 1931-ben 18, 1932-ben 5, 1934-ben 3 — áttért a *kötött deviza- és valutagazdálkodás* rendszerére, amelyben a kormány szabja meg, kinek és milyen áron jusson külföldi fizetési eszköz. E rendszernek az volt a célja, hogy a kevés külföldi fizetési eszközt biztosítani lehessen a feltétlenül szükséges külföldi javak megvételéhez. 1939-ig már 42 állam folyamodott ehhez a rendszerhez.

Ez a rendszer nagy lépést jelentett a tervgazdálkodás útján, hiszen a devizaforgalom irányítása a külkereskedelem és a külföldi hitelforgalom irányítását is jelenti, ez pedig döntően befolyásolja az árakat, a termelési lehetőségeket és a jövedelemmegoszlást is.

A külkereskedelem csökkenése.

A kényszer hatása alatt tehát az adós országok, illetőleg azok, amelyek fizetési mérlege kedvezőtlen volt, maguk is hozzájárultak a nemzetközi áruforgalom további csökkentéséhez. 1929-től 1933-ra a behozott és a kivitt áruk értéke egyes országokban a következőképen alakult:

	Behozatal		Kivitel	
	az illető ország pénznemében, millió k b a n			
	1929	1933	1929	1933
Németország	13.447	4.204	13.483	4.871
Magyarország	1.064	313	1.039	391
Ausztria	3.263	1.148	2.189	775
Lengyelország	3.111	827	2.813	960
Franciaország	58.221	28.431	50.139	18.475
Argentína	1.959	897	2.168	1.121

A mennyiségi csökkenés, a nagy áresések miatt, távolról sem volt ilyen nagy, bár még mindig igen jelentős volt. De a tartozásokat *pénzben* kellett fizetni, ebből a szempontból tehát a külkereskedelem értékének csökkenése volt a lényeges; nem csodálható tehát, ha nem csupán Németország nem bírta megszerezni a jóvátétel fizetéséhez szükséges külföldi fizetési eszközöket, hanem mind Németország, mind a többi adós országok politikai s magántartozásaik esedékes kamatait és törlesztéseit sem bírták külföldre átutalni. Még kevésbé a külföld által visszakövetelt rövidlejáratú hiteleket.

A hitelrögzítés.

Amiképp tehát a belső hitelválság következtében sok országban belső *moratóriumot* kellett elrendelni, így halasztást kellett kérni vagy elrendelni a külső adósságok *átutalására* is. Ez nem jelentette azt, hogy az illető ország nem tudja a tartozásait fizetni, csupán annyit jelentett, hogy az illető országnak nincsenek meg a kellő külföldi fizetési eszközei.

1931 szeptemberétől kezdődően egyre több országban léptek életbe ezek a rendszabályok. Magyarország 1931 decemberében jelentette ki, hogy külföldi köztartozásait fizetni nem tudja. Néhol talán nem kellő alappal hódolnak az adósságok nem-fizetése divatjának, de a legtöbb országban ez keserű kényszerűség volt, amit az is bizonyít, hogy az átutalási halasztást (*transzfermoratóriumot*) az adósok és a hitelezők között számos *hitelrögzítő egyezmény* (*Stillhalte- Abkommen*) rendezte. Ezek jogilag alátámasztották ugyan a fizetés elhalasztását, de nem változtattak azon a tényen, hogy nemzetközi hitelforgalom háíalos csapást kapott.

Az új kereskedelem-politika.

Az új helyzet új eljárást követelt. Miután a hitelezők most már megértették, hogy tartozást általában csak áruval lehet fizetni, az adósokkal kötött szerződésekben igyekeztek ezek számára *LZ addicionális exportnak* (kiviteli többletnek) lehetőségét biztosítani, hogy annak ellenértékét az adósságszolgálatra fordíthassák. De a már ismertetett általános gazdaságpolitikai helyzetben ilyen törekvések komoly sikerrel nem járhattak. Ha már most az adós országok mégis kereskedni akartak a külfölddel, olyan módot igyekeztek létesíteni, amelynél nincs szükség külföldi fizetési eszközökre. Azok az államok tehát, amelyek megkötötték a devizaforgalmat és elrendelték a transzfermoratóriumot, egymás között, de más országokkal is igyekeztek kereskedelmi *kliring-szerződéseket* kötni, amelyek alapján kölcsönös fizetési kötelezettségeiket nem kellett készpénzben kifizetniök, csupán a behozatal és a kivitel érték-különbözetét. Ez a rendszer — bármennyire megnehezítette és megmerevítette a kapcsolatokat, — megkezdte hódító útját, úgy hogy 1936-ban már a különböző országok között megkötött 160 ilyen szerződést tartottak nyilván.

Visszatérés a cseregazdálkodáshoz.

Minden társadalmi gazdálkodás cseregazdálkodás, csakhogy a pénz és a hitel lehetővé teszi, hogy eltérjünk a kétoldalú közvetlen árucseré kezdetleges mód-szerétől és bárki eladhasson és vásárolhasson bárkinek és bárkitől. A klíring-szerződések visszafordították a szekér rúdját. Eddig csak az volt a lényeges, hogy egy ország *összesen* mit ad el a külföldről és mit vesz onnan, de mellékes volt, hogy ugyanazoktól vegyen, akiknek elad. Magyarország 1929-ben 90 millióval többet hozott be Németországból, mint amennyit oda kivitt, viszont 316 millióért exportált Ausztriába és csak 140 millióért vásárolt onnan. A klíring-szerződések arra törekedtek, hogy két ország ugyanannyit vásároljon egymástól, mint amennyit elad egymásnak, vagy leg alábbis meghatározzák az eladás és a vétel értékkülönbötét.

Ez a rendszer állandósította és megmerevítette a külkereskedelmi kapcsolatokat; benne a nemzetközi verseny lehetősége még inkább elenyészett és a jövedelmezőség gazdaság-szabályozó elve még inkább a háttérbe szorult. Az ilyen szerződéseket csak a kormányok köthették meg egymással, az egyéni üzletszerzés és alku itt majdnem teljesen elvesztette szerepét. A klíringből folyt az is, hogy az állam szabja meg a *kontingent* és az egyes exportőröknek a behozott vagy kivitt mennyiségekből jutó kvótát. A *koncessziók*, a vállalkozási és foglalkozási engedélyek rendszere e révén tovább kiépült s a társadalomnak az államtól való függése fokozódott,

A világgazdasági konferencia.

Ha e fokozódó megkötöttségekkel s egyben atomizálódással szemben a hatalmak helyre akarták állítani a bár vámokkal handicepelt, de mégis nemzetközi kereskedelmet és meg akarlak akadályozni a világgazdaság további széthullását, annak súlyos következményeivel együtt, még egyszer meg kellett kísérlniök a kér-

dések nemzetközi alapon való megoldását. 1932-ben *Steresában* ült össze egy konferencia, amely a dunai- és az utódállamok gazdasági bajain akart segíteni, anélkül azonban, hogy a vámközeledésre, a külföldi kölcsönök alapján befizetett pénzeknek belső beruházások céljával való felszabadítására, az agrárországok termékeiért adandó magasabb árakra stb. irányuló javaslatai megvalósultak volna, 1933-ban pedig, 64 állam küldöttei jöttek össze Londonban a *világgazdasági konferenciára*. Az angol király nyitotta meg azt és — mint egy angol író mondja — a világ reménykedni kezdett az emberiség *kollektív értelmében*. A konferenciának két — egymással összefüggő — tárgya volt: a vámoknak s a külkereskedelem egyéb akadályainak csökkentése és a nemzetközi valutastabilitás helyreállítása.

Az *aranyblokk* országai, amelyek pénzüik változatlanul magas értéke miatt különleges kiviteli nehézségekkel küzdöttek, csak a pénzt leértékelt országok valutastabilitásának helyreállításával egyidejűleg voltak hajlandók a vámcsökkentésekhez hozzájárulni. Anglia pedig belső viszonyaira és a dominiumokra tekintettel nem kívánta pénzét stabilizálni. Az U. S. A.-ban most kezdődött *Roosevelt* elnök reformműve az amerikai gazdasági és társadalmi élet gyógyítására és ennek egyik első lépése volt a dollár értékének inflációs úton való leszállítása. Ez már megtörtént, de a dollárnak az az új értéken való stabilizációjára még nem került sor. Amíg tehát a vezető valuta, a dollár új végleges értékét a konferencia nem ismerte — *Roosevelt* pedig nem volt hajlandó a stabilizálást végrehajtani — addig ezekben er kérdésekben nemzetközi elhatározásra sem lehetett jutni.

Ez volt a világgazdasági konferencia sikertelenségének a *közvetlen oka*; az *alapvető* okokat már ismerjük. A delegátusok tehát meghoztak néhány helyi érdekű és másodrendű határozatot, azután hazatértek. Az utolsó kísérlet a régi rendszer helyreállítására eredménytelen maradt.

XIII. A TERVGAZDÁLKODÁS.

Amerika az elnökválasztás idején.

Hogy 1932 novemberében, amikor a kiábrándult amerikai választók elsöpörték *Hoover*t s a *republikánus* pártot és *Rooseveltet* küldték be a Fehér Házba, mennyi munkanélküli volt az Unióban, az pontosan nem mondható meg, de komoly szakemberek szerint a keresetnélküliek és eltartottjaik együttes száma kb. 30 millió volt. Ezek néni éhséghez szokott kulik voltak, hanem többségükben bizonyos jómódhoz szokott autó- és rádiótulajdonosok (1930-ban 23 millió személyautó volt az Unióban), filmszínház- és sportmérkőzés-látogatók, akik még nem idomultak hozzá a nyomorhoz. De még a közvélemény sem látta be, hogy nyomornak kell lenni ott, ahol bőség van a javakban.

Nemcsak az ipari munkásság s a széles középrétegek helyzete romlott meg, az Unió történetében példátlan módon, hanem a 30 milliónyi farmeré is. 1928—32 között a búza és a gyapot elvesztette árának $\frac{2}{3}$ -át, a búzakivitel súlyban $\frac{1}{3}$ -ára, értékben $\frac{1}{6}$ -ára, a gyapoté $\frac{2}{5}$ -ére esett. A mezőgazdaság bruttóbevétele 1929-ben 12 milliárd, 1932-ben 5 milliárd dollár volt. És itt is megnyilvánult a mindenütt tapasztalt súlyosbító körülmény, hogy a költségek nem estek olyan arányban, mint a bevételek. A súlyos közterhekről már szóltunk; a farmerek $\frac{2}{5}$ része pedig *bérlő* volt, aki nem egyharmar bírt bérleti feltételein könnyíteni. Társadalmunk földtulajdon-rendszere, amely megengedi az egyéneknek a helyek birtokbavételét, azok teljes kihasználási kötelezettsége nélkül, az Unióban is hallatlanul fölverte a konjunktúra alatt a földárakat. És az ezen a rendszeren alapuló *földhitelrendszer*, — amely lehetővé teszi,

hogy a *jelzálogkölcson* biztosítékául szolgáló ingatlan értékébe a tiszta helyértéket is beszámítsák, — a földmonopólium révén magasra felvert földárakra nyújtott, a jövedelmezőséggel arányban nem álló, túlzott hitelek révén az Unióban is fizetéseképtelenségbe kergette a gazdákat. Három év alatt az ipari termelés és a kifizetett bérek 60%-kal csökkentek, a nemzeti jövedelem 83 milliárd dollárról 40 milliárdra esett s az Unió közel állt ahhoz, hogy példaként szolgálhasson a történelemben arra, mikép omlik össze egy minden jóval megáldott ország az emberi berendezkedés tökéletlensége folytán.

A dollár letér az aranyalapról.

Az új elnöknek átgondolt reformtervei ugyan nem igen voltak a gazdasági élet átalakítására vonatkozóan, de megvolt benne a reform-lendület s a képesség, hogy a munka közben tegye magáévá tanácsadóinak — akiket a sajtó az *agytröszt* névvel tüntetett ki — és egyes, bármily radikális, tudósoknak elveit. Ha azonban e rövid tárgyalás keretében azt keressük, mi volt az újszerűsége s belső és nemzetközi szempontból leglényesebb alkotóeleme Roosevelttel intézkedéseinek, akkor nem a népszerű szociális és politikai ténykedésekkel kell kezdenünk, hanem a dollár leértékelésével, amely — mint láttuk — már a világgazdasági konferencia sorsát is eldöntötte.

Si duo faciunt idem, non est idem. Anglia azért depreciaálta pénzét, hogy az árakat — aranyértékben — csökkentse; Amerika pedig azért, hogy papírban *fel-emelje az árakat*. Ezért a dollár depreciaációja egész másképp történt, mint a fonté. Az Unióban is beszüntették a *készfizetést* és ott sem állapították meg az új *pénzlábat* (ac bankjegy és az arany értékviszonyát). Ott azonban a magánosokat kötelezték, hogy a birtokukban volt aranyárt a csökkentés előtti áron adják el a jegybankoknak. Anglia — aranyveszteségei folytán — *kényszerülve* volt az aranyalapról letérni, az U. S. A. *szándékosan* tette ezt. De a két értékcsökkentés között még mélyebbreható különbség is volt.

A refláció.

Amit Rooseveltt a *New Dealben* és az *NIRA-ban* megcsinált, az lényegében sokhelyütt már korábban megvalósult. Amiben a válság folyamán ő mutatta az utat a többi nemzetnek, az a pénz- és hiteleszközök tudatos, inflációs szaporítása volt a *fellendítés* kedvéért. Sokat olvashattunk ugyanis a dollár leér lékeléséről, de kevesen írták meg, hogy csinálták azt? Hiszen ha a dollár vásárlóereje megfelel az aranyértéknek, hiába szüntetik be a készfizetést, a pénz értéke nem fog csökkenni, amíg azt inflációs pénzszaaporítással nem rontják le. Éppen ezt tette Roosevelt. Az arany bevonása — s az érte adott bankjegyek — által szaporította a fedezetet és a jegy forgalmat, majd mikor az új, alacsonyabb értéken állandósította a dollárt, az arany megfelelő arányú felértékelése által növelte az aranyfedezet — papírban kifejezett — értékét és a bankjegyforgalom felső határát. Egyébként már az 1932 évi *Glass-Steagall* törvény, amely a *Federal Reserve Bankoknak* megengedte bizonyos értékpapírok lombardirozását, inflációs jellegű volt. Most pedig a *Pittmann-Bill* bevezette a *bimetailizmust*, vagyis az ezüstoffedezet alapján is lehetővé tette a bankjegy kibocsátást (ennek Kínára és Indiára gyakorolt hatásáról már írtunk). Ez volt az a *refláció*, amit sok szakíró és a közvélemény, a vélt *defláció* megszüntetésére, követelt.

A refláció sikertelensége.

Ha azonban megnézzük a kimutatásokat, azt látjuk, 1932 végén 5.4 milliárd dollár fizetési eszköz volt forgalomban, 1935 végén pedig még mindig csak 5.9 milliárd. Sem a fizetési eszközök forgalma nem nőit a kívánt arányban, sem a termelést eléggé emelni s a munkanélküliséget erősen lecsökkenteni nem sikerült. Még 1938 végén — amikor Németországban már jóformán nem volt munkanélküli — az Unióban (most már er hivatalos kimutatás szerint) hét és félmillió munkakereső volt. A *nemzeti jövedelem* ugyan ismét megkö-

zelítette a rekord-magasságot, de ez inkább a válság alatt is fejlődő *technikának* volt köszönhető.

Min alapult Roosevelttel számítása? Azon az elgondoláson, hogy ha a magánvállalkozás visszavonul s az üzemek és a munkaerő nagyrésze munka nélkül van, az államnak kell a *munkaalkalmak teremtését* vállalnia, megrendelések, *közmunkák* stb. által. A fedezetet pedig ehhez nem annyira adóemeléssel kell megszerzeni, hanem főképp kölcsönökkel, továbbá bankjegyszaporítással.

Az infláció veszélyétől nem félt a kormány. Egyrészt szükségesnek is látott egy bizonyos mértékű bankjegyszaporítást az árak felemelésére; másrészt bízott abban, hogy az inflációt bármikor megszüntetheti. Arra hivatkozott azonban, hogy míg a pénzszaporítással arányban növekszik a termelés és a forgalom is, addig amúgy sem lehet inflációról beszélni.

Az ipari termelés növelésével egyidejűen a *fogyasztást* is fokozni akarta Roosevelttel, ugyanakkor pedig *csökkenteni* a termelést a viszonylagos túltermeléstől szenvedő mezőgazdasági ágakban. Kártalanította a bizonyos növények és állatok termelését, illetőleg tenyésztését önként korlátozó gazdákat, továbbá maga rendelte el a gyapot- és a dohánytermő terület csökkentését.

Roosevelttel egyensúlyt akart teremteni részint a termelés különböző ágai, részint a termelés és a fogyasztás között. Miért nem sikerült ez a politika? Itt csak a főokokat említjük meg: az egyik az, hogy az új adókkal sújtott: és a bizonytalanság s a fokozódó állami beavatkozás miatt gyanakvó magánvállalkozás nem élt a kibővített hitellehetőségekkel. A másik az, hogy a fellendítő politika — mint azt Németország példáján látni fogjuk — csak akkor jár egy bizonyos irányban sikerrel, ha stabilizálni bírja az árakat és főleg a béreket.

A New Deal.

Ez azonban ellentmondott volna az elnök célkitűzéseinek. Reformjainak — amelyeket a *New Deal* (új elosztás) neve alatt foglalt össze, gazdasági és szociális céljai voltak. Úgy akarta rendbehozni a gazdaságot, hogy egyben emeli a tömegek életnívóját és pótolja a társadalompolitikának addigi mulasztásait. *Kivételes hatalmat szavaztatott* tehát meg magának (rendeleteit azonban hosszú ideig vitássá tették a *felső bíróság* ítéletei) és ennek alapján az új adók s az óriási kölcsönök segítségével az *NRA* (nemzeti fellendítő törvény) és más ismert kezdőbetűjű törvények keretében hatalmas *közmunkákat* (talajjavítást, erdőültetést, erőműveket, stb.) hajttatott végre, szanálta a bankokat és a farmereket, állami felügyelet alá vonta a hiteléletet, megrendszabályozta a tőzsdét, megreformálta a bankjegykibocsátást, törvényesítette a szakszervezeteket, bevezette a kollektív szerződéseket, a bérminimumot, megalkotta a társadalombiztosítást és i. t.

Ezek az akciók óriási kiadásokkal jártak. A költségvetés, amely 1929-ben még 4 milliárdot tett ki, 1935/36-ban már 9 milliárdra emelkedett. A szövetségi adóságok összege Rooseveltnél „elnöksége előtt kb. 20 milliárd volt, a második világháború előtt pedig már elérte a 40 milliárdot. Már az Unió is ugyanúgy *adóállamnak* tekinthető, mint a többi és az *egyéni korlátlan lehetőségek* ott is megszűkültek. Ez a folyamat ott ütközött a legnagyobb ellenállásba, mert ott élt a legjobban annak a tudata, hogy a gazdasági szabadság integráns része az egyéni szabadságnak. Miután azonban a gazdasági szabadságnak már korábban meglevő, de a közvélemény által nem perhorreszkált megnyirbálásai — az adórendszer, a vámok és a földmonopólium — után az U. S. A. is a válság martaléka lett, ez a nemzet is azt az utat választotta, amelyet a többi: gazdasági életének vezetését mind teljesebben az államra bízta.

Az olasz gazdaság politika.

A válaszút nem jelent fordulatot. Habár az olasz kormány u. n. ortodox valutáris elveket követett is, az olasz gazdasági és társadalmi rendszer kész eszközként állott egy tervszerű és átfogó állami gazdaságpolitika számára. A termelés fejlesztését — a magánvállalati rendszer meghagyása mellett — és a külkereskedelem irányítását a faszizmus kezdettől állami feladatnak tekintette. Nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar termelésének fokozása, az új vállalatok alapítása stb. a kormány célkitűzéseinek megfelelően, sok esetben közületi bankok által finanszírozottan, máskor szubvencionáltan történt. Most, a szanalás kapcsán az állam lett főrésztvevője a nagy magánbankoknak, hajóvállalatoknak és számos vezető iparvállalatnak is. Adva volt tehát a szervezet ahhoz, hogy az állam új területekre is kiterjessze irányítását. E szervezet alapját a korporációk képezték.

A korporációk.

Minthogy a faszizmus nem ismer el külön osztály-érdekeket, minden egyes termelési ág vállalatait és alkalmazottait) egy-egy országos testületbe, *korporációba* foglalta egybe, amelyek egyesítették a *konföderációkat*, a munkások és a munkavállalók helyi és szakmai egyesületeit. A korporációk önkormányzati alapon, de a kormány utasításai szerint irányítják a szakmák termelési és munkásügyeit, tanáccsal szolgálnak a kormánynak és minthogy ők az egyedüli törvényes képviselői az egyes gazdasági ágaknak az állammal szemben, szervezetük pedig az egész országot behálózza, hajlékony és hatékony szervei egy, a gazdaságot minden részletében irányító gazdaságpolitikának. Miután továbbá a *Carier del Lavoro*, a faszizmus társadalompolitikájának programmatikus összefoglalása értelmében a faszizmus az egész állami életet a *szolidarizmus* elve alapján már megszervezte, most már az olasz kormány

is egyre inkább rátérhetett arra az útra, amelynek célja az olasz gazdasági életnek a külföldtől való lehető függetlenítése.

Az önellátás.

Ha — mint láttuk — a három gazdasági főhatalom is ebben az irányban haladt, nem volt csodálható, ha egy negyedik nagyhatalom is erre törekszik, még pedig gazdasági helyzete bizonytalanságából folyó nagyobb szenvedélyességgel, sokszor túlzásokkal is. A közvélemény egy része, amely ezt a kérdést csak a propaganda nyomán ismeri, nem is logikátlanul a végletekig hajtván a protekcionizmus gondolatát, úgy vélekedett, hogy ha idegen javak behozatala káros, akadályozzuk meg ezt egészen és valósítsuk meg az *autárkiát* (önellátást). Egyrészt azonban egy nagyhatalmi törekvés nevetségessé válik, ha azt az ehhez kellő erővel nem bíró országokon belül hangoztatják és másrészt azok az államférfiak, akikre az önellátás hívei hivatkoznak, sem azt nem vélték, hogy az önellátás jó, sem pedig azt, hogy az megvalósítható. Törekvésük csak arra irányult, hogy amíg a gazdasági és politikai rendszer meg nem változik, a lehetőségig biztosítsák önerejükben a gazdasági és honvédelmi szempontból nélkülözhetetlen anyagok és gyártmányok termelését, másrészt, hogy — mivel mi sem valószínűsítette, hogy egy ilyen igazságosabb rendszer megvalósul, — ennek a politikának a segítségével gazdasági és katonai erejüket annyira fokozzák, hogy magukat a nyersanyagok lelőhelyeit, az *életteret* is megszerezzék nemzetük számára.

A gyarmati kérdés.

Ennek a célnak a szolgálatában fokozták legfőképpen a nyersanyagokban szegény országok — amelyeket a kérdés kiéleződése idejében mind sűrűbben neveztek *proletár nemzeteknek* — törekvéseiket a gyarmatok megszerzésére. Mint ismeretes, a békszerződés

Németországtól elvette gyarmatait s az olasz és japán gyarmatok csekély gazdasági jelentőségűek voltak. Bár e hatalmak korábban sem szűntek meg ezirányú igényeiket hangoztatni, mégis amíg a világkereskedelem funkcionált, türtőztették türelmetlenségüket. Mikor azonban a válság megrázta gazdasági életüket és lekötötte ellenfeleik erejét, elérkezettnek látták az időt arra, hogy akcióba lépjenek. A már ismertetett okoknál fogva *Japán* tette meg az első lépést 1931-ben, megszállván *Mandzsúriát*, amelyet azután 1932-ben az ugyancsak megszállt *Dzsehol* kínai tartománnyal egyesítvén japán fennhatóság alatt álló királyságnak deklarált. Ez és egyéb ellentétek annyira elmérgesítették a japán-kínai viszonyt, hogy a kínaiak *bojkottálták* a japán árukat, Japán viszont megszállta a fő kínai kikötőt, *Sang kait*. A kérdés a népszövetség elé került, amely ugyan nem tehetett semmit Japán ellen, de elítélte eljárását, mire Japán ezt alkalmul használta fel ahhoz, hogy szabad kezet kapjon a további lépésekhez és kilépett a népszövetségből. Itt kezdődött el ennek a testületnek a hanyatlása.

Abessínia.

Hogy miért követte a másik „*kave-not*“ hatalom, Itália, csak 4 évvel később a japán lépést, azt nehéz volna itt részletesen elmagyarázni. Külpolitikai okok — a nemzeti szocializmus uralma Németországban, az angol és francia politikai helyzet, *Mussolini és Laval* megegyezése stb. — és a belső okok — az olasz haderő kellő méretű kiépítése — egyaránt közbejártak abban, hogy csak 1935 őszén indultak meg az olasz csapatok az Afrika térképén található utolsó fekete föltnak, *Abesszíniának* a meghódítására, ami egy fél év alatt sikerült is. Abesszínia ugyan odáig nem mutatkozott sem nevezetes nyersanyagforrásnak, sem alkalmas települési helynek, de az olaszok azt remélték, hogy ismert gyarmatosító képességükkel kellően kihasználhatják új birtokukat és valóban, 1940-ig nagy áldozatokat is hoztak Abesszínia hasznosítása érdekében.

Bizonyára távolabbi hatalmi célok is vezették Mussolinit az új *Impero megteremtésében*; a mi szempontunkból Abesszínia meghódításának különösen azért van fontossága, mert ez fokozta az önellátási törekvéseket világszerte és ez robbantotta ki teljes erejében a fegyverkezési versenyt.

A szankciók.

A népszövetségi alapokmány 16. §-a ugyanis úgy rendelkezik, hogy a szövetségnek azzal a tagjával, amelyik az okmány rendelkezései megsértésével háborút indít, minden kereskedelmi és pénzügyi összeköttetést meg kell szakítani. A népszövetség 1935. okt. 7.-én — Albánia, Ausztria: és Magyarország szavazatai ellenében — ki is mondta Olaszország ellen a szankciók alkalmazását, de mivel a háború rövid ideig tartott, mivel továbbá a népszövetségen kívülálló országok tovább is szállíthattak Olaszországba — így az U. S. A. és Oroszország a legfontosabb hadianyagot, az olajat — a népszövetség e határozata *pozitív* eredménnyel nem járt, csupán azzal, hogy a szankciók hatása alatt Olaszország most már eltökélten tért rá az önellátás kiépítésére. Negatív eredménye az volt, hogy Olaszország kilépett a népszövetségből, amelynek most már csak három nagyhatalom volt a tagja. Németország ugyanis már 1933-ban kilépett belőle.

A nemzeti szocializmus.

Időközben ugyanis a német válság olyan méreteket öltött, hogy *Hindenburg* elnök a legnagyobb és legaktívabb német párt vezérét, *Hitler Adolfot* hívta meg a kancellári székbe. Mivel a *nemzeti szocializmus*, minden más pártot megszüntetett és *Hindenburg* halála után minden hatalmat az államfővé lett vezérére ruházott, *Hitler* most már hozzáfoghatott tervei megvalósításához, aminek logikus előfeltétele volt a népszövetségből való kilépés.

Mikor a nemzeti szocializmus hozzákezdett a vérségi alapon álló nemzeti és szociális állam, a *harmadik birodalom* kiépítéséhez, főcéljai közé iktatta a *versaillesi szerződés* még fennálló rendelkezéseinek eltörlésével együtt a világ ama *status quo*-jának megváltoztatását, amelyben a természet kincsei, a Föld felszíne aránytalanul oszlik meg a nagyhatalmak között. E *status quo*-nak, legalább formailag, a népszövetség volt a legfőbb öre, a német kormány tehát nem kívánt a tagjai közé tartozni. Így Németország követte Japán példáját és kezdett körvonalalaiban kibontakozni a „*haves*” és a „*havenots*”, a birtokos és a birtoktalan hatalmak két blokkja. És most már a világ négy legnagyobb hatalma közül három — az U. S. A., Orosz- és Németország — az állami tervgazdálkodás útján keresték a problémák megoldását.

A három tervgazdaság.

A gazdasági helyzet hasonlóan súlyos volt Németországban, mint az Unióban, de a körülmények nem voltak azonosak. Az Unióra nézve kisebb volt a külkereskedelem jelentősége és a behozatal megfizetésének problémája, mint Németország számára. Termelését értékesítési válság bénította, de kimeríthetetlen pénzügyi tartalékjai voltak egy fellendülő politika költségeire. A Szovjetunióban nem volt probléma a munkanélküliség és nemcsak, hogy foglalkoztatva volt minden üzem, hanem még meg is sokszorozták azok nagyságát. Az Unióban nem lehetett nagymértékben lecsökkenteni a munkanélküliséget, Oroszországban nem sok munkanélküli volt, Németország pedig 5 év alatt jóformán minden munkaképes embert munkába állított. Minek tulajdoníthatók a különböző eredmények?

Német- és Oroszország totális hatalmak voltak. Terveik megvalósításánál nyílt ellenállásba, alkotmányos akadályokba nem ütköztek. Korlátlanul szabhatták meg, mennyi jusson a nemzeti jövedelemből a ter-

melésnek és a fogyasztásnak és hogyan oszolja meg a beruházás, valamint a fogyasztás. Rooseveltt, kényszerűen felemás rendszerében, ezt nem csinálhatta meg.

A német fellendítés.

Roosevelt inflációs jellegű intézkedéseivel szemben Hitler — akit gazdasági ügyekben főképp *Schacht*, majd *Funk* gazdasági miniszter látott el tanácsokkal, — ragaszkodott az árak, bérek és a pénzürték stabilitásához. A német „*Ankurbelung*“-ot sokáig inflációval vádolták, pedig — ha más fellendítéshez hasonlóan ott sem kerülték el az inflációs jellegű *hitelkiterjesztést* — számottevő infláció nem volt. Minthogy a német üzemek és munkások jórésze munka nélkül állt, a termelési célokra nyújtott megrendelések és hitelek kellő mértékben növelték a forgalmat, úgy hogy a pénz és a javak forgalma arányban maradt egymással. Mikor azonban a német gazdaság már teljesen foglalkoztatva volt, a hitelkiterjesztést beszüntették és adóemelésekkel s az irányított tőkepiacról szerzett kölcsönökkel a nemzeti jövedelemnek oly nagy részét — a második világháború előtt már a felét — irányították vissza a közpénztárakba, hogy amilyen mértékben nőttek az állam, — úgy csökkentek a magánosok kiadásai. Mivel pedig a bérek stabilan tartásával, majd az önkéntes munkahelyváltoztatás tilalmával is gondoskodtak arról, hogy a termelés növekedése a termelési költségeket ne emelje, a német „*különkonjunktura*“ inflációs hatást nem igen fejthetett ki.

A négyéves tervek.

A „*Preisstop*“ és a „*Lohnstop*“, valamint a kötött devizaforgalom és külkereskedelem segítségével, a tőkepiac állami irányításával, a mezőgazdaságnak a „*Reichsnährstand*“ útján a termelési tervekbe való beillesztésével bár szűkebb nyersanyagbázison, mint Oroszországban, de egy már készen álló nagyszerű termelési berendezkedés és gyakorlottabb szakemberek

segítségével sikerült is mindkét *négyéves* tervet, amelyek elseje a munkanélküliség leküzdését s a fegyverkezést, második pedig a *honvédő-gazdaságnak* (Wehrwirtschaft) kiépítését célozta, megvalósítani. 1938-ban már *munkáshiány* volt Németországban, az ipari termelés pedig 26%-kal haladta meg az 1929 évit és több, mint kétszer nagyobb volt az 1932 évinél. Hogy a honvédő-gazdaság követelményeit hogyan sikerült megvalósítani, ez közismert s erről még szólunk. Minden munkáskézre szüksége volt már a német államnak, csak a zsidók szorultak ki fokozatosan a különböző foglalkozási ágakból.

A zsidókérdés és Palesztina.

Ezekben az években élesedett ki Közép- és Kelet-európában a zsidókérdés. Bár Németországban a zsidók a lakosságnak csak 1 százalékát alkották, a nemzeti szocializmus fajelmélete nem kívánatos idegen testnek tekintette őket a nemzetben s ezért a német gazdasági és kulturális életből, majd az ország területéről való eltávolításukra törekedett. Az előbbi sikerült is, az utóbbi már kevésbé, mert más államok vonakodtak befogadni őket. Még az 1938 évi *eviani konferencia*, amelyen a világ területének nagyobb felét jelentő hatalmak voltak képviselve, sem tudott érdemleges határozatot hozni. Németországhoz hasonlóan Olaszország és több más közép- és kelet-európai ország — köztük Magyarország is — intézkedéseket hozott a zsidó vallású, majd általában a zsidó származású lakosság ellen. A *cionisták*, akik előrelátták a zsidóság számára súlyos viszonyok bekövetkezését, most fokozott erővel igyekeztek a *palesztinai* kivándorlást növelni ez azonban az araboknak — akikkel szemben Anglia külpolitikai okokból nem kívánta a kérdést erőszakolni — ellenállása miatt, de Palesztinának rohamosan nem fejleszthető befogadóképessége miatt is csak lassan folyt, úgy hogy — bár Palesztina zsidó részének gazdasági fejlődése igen gyors volt, ha nem

is mindenkép egészséges, — e háború kitörése előtt még csak félmillió zsidó élt Palesztinában, ami szép szám ez ország nagyságához, de csekély a közép európai zsidóság számához képest.

A dollár stabilizálása.

Amíg azonban az európai államoknak most mái egész sorában folyt a *szükséggazdálkodásnak* az állami tervgazdálkodás formájában való kiépítése, addig az Unióban egy újabb olyan lépés történt, amely bizonyos szempontból ismét fokozta ott a bőséget, itt a szükségét.

Roosevelt elnök, miután egymaga az a körülmény, hogy a dollárt elválasztotta az aranytól, nem járt elegendő pénzürték-csökkenő és reflációs hatással 1934. januárjában megállapította a *dollár új aranyárfolyamát*, az eredetinel 41%-kal alacsonyabban. Ez annyit jelentett, hogy a jegybankok most már 59 gramm aranyért adtak annyi dollárt, mint azelőtt 100-ért és hogy nem kell már a dollár újabb értékcsökkenésétől tartani.

A valutastabilitás bukása óta a világgazdaság legvégzetesebb jelenségei közé tartozott az u. n. *szabad tőkéknek*, az aranyban, rövidlejáratú követelésekben, bankjegyekben tartott vagyonrészeknek a vándorlása, *menekülése*. Ahol bankzárlattól, inflációtól, pénzürtékcsökkenéstől, eladóztatástól, elkobzástól, háborútól lehetett tartani, onnan a vagyonokat tulajdonosaik elvitték. Most, hogy Amerika ismét biztos hely lett, Európa pedig egyre bizonytalanabb, újból megindult az aranynak minden eddiginél bővebb áradata az U. S. A. felé, amelynek monetáris aranykészlete már 1933 végétől 1934 végéig 4 milliárdról 8 milliárdra emelkedett, majd 1938 végéig 14 és fél milliárd dollárra, ami ugyan a régi aranydollárban már csak 8.6 milliárdot jelentett, de így is 58%-át tette ki a világ monetáris aranykészletének. 1934-ben még a francia aranykincs is 3 milliárd aranydolláron felül volt, úgy hogy ennek

a két országnak jegybankjaiban feküdt a világ aranyának $\frac{2}{3}$ -a.

Mi nem mondjuk, hogy a vagyonmentés oka volt a bajoknak, mert ez csak következménye a gazdasági és politikai veszélyeknek, de bizonyos, hogy egy olyan nemzetközi fizetési rendszerben, amelyben az aranyból jobb fizetési eszközt nem találtak, ez az aranymegosztás végleg megnehezítette a korábbi szabadabb módokhoz való visszatérést és azokat az államokat, amelyek csak ideiglenesnek szánták devizaforgalmuk és külkereskedelmük kötöttségét, arra készítette, hogy e rendszerre végleg berendezkedjenek.

A népfront.

Pedig időközben minden balszerencse közt ismét a javulás — bár nem a szervezeti öngyógyulás — tünetei mutatkoztak Európában. A gazdaság automatizmusát nem lehetett egészen elnyomni, a fellendítő erők működésbe léptek. Némely ország ügyes konjunktúrapolitikája, így *Angliáé, Svédországé*, ha nem is gyökeres, de számottevő javulást hozott. A kommunisták vágyálma nem teljesült, az u. n. kapitalizmus nem omlott össze. 1935-ben az ipari termelés már egész sor országban, köztük Magyarországon is, újból elérte, sőt meghaladta az 1929 évit. Most azonban Franciaország és kisebb-nagyobb mértékben az *aranyblokk* többi állama is szenvedett attól, hogy a pénzüleértékelés kerülő útján nem könnyített az államháztartás s a termelés terhein. *Csehország* és *Belgium* már előbb letöredezték a blokkról, 1936-ban pedig akuttá vált Franciaország válsága is.

Miután a dollárstabilizálás amúgy is kezdte elvonni a francia aranyat, az európai bizonytalanság, a német fegyverkezés újabb tőkekivonásokra vezetett Franciaországban. Védekezésül a jegybank felemelte a kamatlábat, ami — a fokozott fegyverkezési terhek alatt amúgy is szenvedő — termelést még jobban megdrágította. A francia választók ekkor, 1936-ban nagy többséget adtak a baloldali pártoknak, amelyek a

„népi arcvonál“ néven, Léon Blum vezetése alatt kormányt alakítottak a depresszió megszüntetésére.

A népfront előtt akkor már több fellendítés példája lebegett, ők is arra igyekeztek tehát, hogy a vásárlóerő, a fogyasztás növelésével, expanziós hitelpolitikával gyorsítsák a gazdasági vérkeringést. Szándékaik szépek voltak, de eszközeik hibásak. Amikor a termelés amúgy is drága s ezért exportképtelen volt, a hirtelen nagyarányúan kiépített szociálpolitikával, béremeléssel és munkaidő-rövidítéssel emelték a termelés költségeit. A munkásság és a közalkalmazottak pedig — elvégre a sarját kormányuk volt! — sztrájkokkal, gyármegszállásokkal tudatták, hogy ettől a kormánytól ennyivel sem elégszenek meg. Az állampénztár üres volt s a közkiadások amúgy is legalább a felét vették igénybe a nemzeti jövedelemnek. A szomszédban rengott a föld, 1935-ben a megegyezés értelmében népszavazás volt a *Saarvidéken* s ez visszatért Németországhoz, 1936-ban a német csapatok bevonultak az eddig demilitarizált *Rajnavidékre*, Németország bejelentette a *fegyverkezést* és a *sorozást*, beszüntette az államháztartás adatainak közlését, *Ausztriában* már 1934-ben nemzeti szocialista felkelés volt és csak Mussolini fellépése akadályozta meg a távolabbi következményeket (azóta azonban közbejötték a szankciók) és Franciaország lakosságának jórésze éppen most látta elérkezettnek az időt életszínvonalá gyökeres megjavítására.

Az aranyblokk vége.

Egyszerre nem lehet két lovat megülni, még kevésbé hármat: nem lehet az arany valutát tartani más országok valutadumpingjével szemben, ugyanakkor fegyverkezni és a szociális terheket emelni. A hármast a Banque de France végül is nem bírta ki s 1936. szept. 25.-én közölték, hogy a frank értékét legalább 25, legfeljebb 38%-kal leszállítják. Most már egy hónapon belül Svájc is kénytelen volt pénze értékét 30%-kal, Olaszország pedig 40% kal csökkenteni. Hol-

landia is letért az aranyalapról, miáltal a forint 20%-ot veszített értékéből. Ezzel a valutastabilitás utolsó erődje is elesett. Az U. S. A., Anglia és Franciaország kormánya } ugyan közölték, hogy segíteni fognak egymásnak, hogy pénzük váltóárfolyama és vásárlóereje arányban maradjon egymással — ezt azonban az események csakhamar túlhaladták.

XIV. A FEGYVERKEZÉS.

A politikai kereskedelem.

Bár a világkereskedelem némileg emelkedett és a kormányok számos konferenciát tartottak a *leszerelés* vagy legalább is a fegyverkezés csökkentése érdekében s bár a most már kialakuló hatalmi arcvonalak mindkét oldalán számos kibontakozási tervet terjesztettek elő, így 1937-ben *Van Zeeland* vámbéke-tervét, ez a fegyverkezési verseny iramát — ha eltekintünk olyan részletektől, mint tffz 1935 évi *angol-német haditengerészeti egyezmény* — már nem lassította. Elismerjük, hogy e versenynek gazdaságon kívüli okai is voltak, amelyekkel azonban itt nem foglalkozhatunk. Feladatunknak megfelelően ismét a társadalomgazdasági okokat keressük meg, illetőleg kiegészítjük mindazt, amit erről könyvünkben idáig írtunk.

Mondottuk, hogy a válság mélypontját követő években újból megélné a külkereskedelem. Ebből azonban a világgazdasági kapcsolatok megjavulására már nem lehetett következtetni. Ez a forgalom nem gyengítette az önellátási törekvéseket, nem javította meg a nemzetközi légkört. Míg régebben inkább a politika szolgálta a kereskedelmet, most már az egész nemzetközi áru- és hitelforgalom csak a politikát szolgálta. A legtöbb állam igyekezett a hadifontosságú cikkek behozatalát fokozni a polgári javak rovására, a politikában baráti államok igyekeztek kölcsönös árucseréjüket fokozni más országokkal folyt kereskedel-

mük rovására, nemsokára pedig a külkereskedelem egyszerűen a hadicikkekért folytatott hajszává fajult. A belső bajok kirobbanását jelző külső események az 1936-tól 1939-ig tartó *spanyol belső háború* s az 1937-ben kezdődött, de még ma is tartó *japán-kínai háború* egyre élesebben szembeállította egymással a demokráciák (és a spanyol háborúval kapcsolatban a Szovjetunió) csoportját a totális államokéval, pontosabban az u. n. birtokos hatalmak blokkját a birtoktalanokéval. A Berlin-római tengely kifejlődött Berlin-Róma-Tokió háromszöggé s a másik oldalon a Washington-London-Páris vonal kezdett egyre határozottabb alakot ölteni.

A fegyverkezési verseny.

„Világcsődbe visz a fegyverkezés“ mondotta 1937 májusában Mussolini, „örült az a civilizáció, amely ily irtózatossá terhet hárít a nemzetekre“, mondotta 1937. január 30-án Chamberlain. Két hétre rá az angol kormány — a spanyol események hatása alatt — bejelentette 400 millió fontos fegyverkezési programját és a világ, minthogy békeidőben még nem hallott ilyen számokat s a német költségek még nem voltak ismeretesek, érdeklődéssel várta, hogyan találja meg Anglia a kiadások fedezetét? Nem kellett sokáig várnia; még ebben az évben nyilvánosságra hozták a bővített angol fegyverkezési tervet, amely 1500 millió fontot szándékozott erre a célra kiadni. Nem untatjuk olvasóinkat a most már hetenként megjelent különböző országokbeli fegyverkezési adatok felsorolásával, mert már ez adatok is eltörpülnek a második világháború kiadásai mellett. De hogy a modern állami tervezéskor keretei között mit lehet már békében is a fegyverekre fordítani, azt 1939. szeptember 1-én tudták meg az emberek, amikor Hitler kancellár bejelentette, hogy Németország a nemzeti szocializmus éve alatt 90 milliárd márkát költött védelemre kifejlésztésére. E hat év alatt Németország nemzeti jövedelme kb. 375 milliárd márkát tett ki, e jövedelem 25%-át tehát fegy-

verkezésre költötték. Pedig a kiadások túlnyomó többsége nyilván az utolsó 2—3 évre esik.

A fegyverkezés finanszírozása.

Ha a háború előtt másutt nem is öltöttek ilyen arányokat a katonai terhek, mégis felmerül a kérdés: ha igaz, amit a tudomány és a gyakorlat mindaddig tanított a magas közterhek és az improduktív állami kiadások káros hatásáról, miért nem omlottak össze az egyes államok, amelyeknek még egyéb óriási közkiadásaik is vannak, a modern fegyverkezési kiadások hatása alatt?

A finanszírozás kérdéséről kitűnő könyveket olvastunk, ezek ismertetésére azonban nincs terünk, különben is, olvasóinkat már kevésbé érdekli részleteiben milyen adóemelések, új adók és kölcsönfelvételek szolgálták a kiadások fedezésére? A lényeg az, hogy a kiadásokat kizárólag a múltban és a jelenben már megtermelt javakból, illetve azok árából lehet fizetni és semmiféle közkiadás nem hárítható át a jövőre, kivéve, ha a fedezetet a külföldről veszik kölcsön. Mint azonban a fellendítési kísérletek kapcsán már láttuk, az esetben, ha egy ország termelő kapacitása nincs teljesen kihasználva, a lakosság életszínvonala arról a fokról, amelyen a fegyverkezési campagne megindításának idején volt, nem száll le, ha a fegyverkezést nem adókból, hanem kölcsönökből és bankjegyszaporításból fedezik. A fegyverkezés ez esetben is a beléje fektetett összeg nagyságának megfelelő áldozattal jár, mert ha ez összegeket produktív célokra használták volna fel, akkor a nemzet termelőképessége megfelelő arányban fokozódnék. Ezt azonban csak addig lehet folytatni, amíg a termelés nincs teljesen foglalkoztatva. Ezen a fokon túl már csak az adókból, tehát a lakosság életszínvonalának leszállításával lehet a kiadásokat fedezni.

A nemzetiek termelőképessége azonban a válságok folyamán is állandóan növekszik, azaz emelkedik a termelt javaknak egy főre eső mennyisége is.

Minél nagyobb a fejátlag, annál többet adóztathat el belőle a kormány; ha a kuli adóterheit 20%-kal fel emelnék, valószínűleg éhenhalna, mert már így is a létminimum határán él; Angliában azonban jelenleg a nemzeti jövedelem kb. 80%-át fordítják a közkiadásokra; ebbe ugyan beleszámítódik a felélt bel- és külföldi vagyon is, de a nemzeti jövedelemből — a magas átlagjövedelmek segítségével — még így is annyit adóztat el a köz, amennyit még az első világháborúban sem tudunk elképzelni.

A francia államháztartás újabb válsága.

Ahol ezeket az elveket nem lehet keresztülvinni, ott az egyensúlynak fel kell borulnia, mint Franciaországban. Miután a fegyverkezéssel egyidejűleg az egyéb kiadásokat kellően leszállítani s a munkaidőt meghosszabbítani nem lehetett, így az államháztartás egyensúlya nem állt helyre, sem a pénzürték további esését az angolszász segítség ellenére nem lehetett megállítani, úgy hogy 1938-ban a frank már csak 43 százalékát érte 1935 évi aranyértékének. Különösen *Reynaud* pénzügyminiszter igyekezett 1938-ban a kezébe adott pénzügyi teljhatalommal élve, a munkaidőt meghosszabbítani, az adókat felemelni, és ekkor mutatkozott is némi javulás a gazdasági életben, de túl későn jött ahhoz és a francia lakosság gondolkodásában túlságos szerepe volt az életélvezetnek, semhogy mélyreható reformok számára még kellő idő lett volna.

Az új háború felé.

De hiányzott már az idő a nemzetközi kérdések megoldására is. A kiélesedett gazdasági ellentétek közrehatottak a politikai és világnézeti ellentétek fokozására. Hiába folytatta *Chamberlain* angol miniszterelnök az „*appeasement*“, a megbékítés, a tényébe való belenyugvás politikáját, hiába ismerte el a keletafrikai olasz császárságot, a közelmúlt események hatása alatt Olaszország és Németország vezetői felismerték érde-

keik közösségét és a *déltiroti németek kitelepítésével* távolították el a két kormányzat megegyezésének utolsó akadályait. A már nem is a háttérben folyó fegyverkezés légkörében végleg elenyészett a nemzetközi megegyezések előfeltétele, a bizalom. A birtokon kívül levők nem bíztak abban, hogy igényeik a fegyverek hátvédje nélkül is kielégítést nyernek, a birtokon belüliek vagy nem voltak hajlandók áldozatokra, vagy nem hitték, hogy a túloldalon megelégednek azokkal. Mussolini immár nem akadályozta, hogy Hitler 1938 tavaszán, *Ausztria beolvasztásával*, megteremtse *Nagynémetországot*, az Anschluss pedig megérlelte a *szudeta-németek*, majd egész *Csehország* kérdését. Az *antikomintern* egyezmény megadta a külső keretét is a birtoktalan nagyhatalmak együttműködésének. A fegyverkezésnek ez a foka sokszorosan megnövelte a keresletet a hadifontosságú nyersanyagok iránt, valamint a készletek gyűjtésére irányuló törekvést, a nyersanyagok birtokosai azonban most már egyre több akadályt gördítettek az export elébe. Hiába tért vissza Chamberlain szeptember végén Münchenből azzal a reménnyel, hogy egy nemzedék számára megmentette a békét, a fegyverkezést Angliában is tovább gyorsították. Magyarország revíziós törekvései ugyan elérték az első eredményt a *Felvidék* egy részének visszacsatolásával, de a „nincstelen“ hatalmak igényei tovább is kielégítésre vártak. Egyre világosabbá vált, hogy a háború elkerülhetetlen és a világ népei már csak azt lestek szorongva, hol dördül el az első lövés. Mialatt a demokratikus hatalmak sem elég megértők és nagylelkűek nem voltak mások igényeinek figyelembevételére, sem elég elhatározottak és áldozatkészek a számukra előnyös helyzet megvédésére, a tekintélyi államok, az idejében történt felkészülésük által megszerzett előnyök kihasználásával mind Nyugat-, mind Közép- és Délkelet Európában biztosították maguknak a sztratégiai pozíciókat egy háború megindulása esetére és 1939. szeptember 1.-én, félévvel a spanyol háborúnak befejezése és 25 évvel az első világháború kitörése után megkezdődött az újabb nagy küzdelem. Az egye-

nemzetek nem voltak elég bölcssek ahhoz, hogy határainkon belül teremtsék meg az igazságos társadalom és az egészséges gazdasági élet előfeltételeit, még kevésbé alkothatták meg a helyes nemzetközi rendet. Az áruk helyett ismét a hadseregek lépték át a határokat.

Zárószó.

Nem tehetünk arról, hogy egy világháborúba torló korszaknak képe nem lehet vigasztaló, bár e korszakban is óriásit alkotott az emberi elme, épp oly kevéssé arról, hogy az emberek gazdasági bajaik közepette egy felsőbb hatalomtól, az államtól azonnali segítséget várnak s ezzel sokszor maguk kényszerítik azt a saját életszínvonalukat tovább lerontó intézkedések meghozatalára. Nem tudjuk, hogyan változik ez meg a jövőben, mert nem minden emberi elme hajlamos a gazdasági tények megértéséhez szükséges hosszabb, bár könnyen érthető gondolatsorokat végiggondolni. Mégse hisszük, hogy a kép, amelyet olvasóink elé tártunk, egészen vigasztalan, kiviláglik belőle az is, hogy ahol a közszellem nem egészen beteg s a vezetés legalább is józan, ott az emberi ügyesség és szorgalom hihetetlen hamar helyrehozza a legnagyobb gazdasági csapásokat is. S ha ilyen szerencsés időszakban lerakják az alapjait egy jobb rendszernek, amely lehetővé teszi az egészséges gazdasági és társadalmi erők szabad növései, akkor talán kialakulhat az a társadalom, amelyben az egyéni szabadságnak csak az a gátja, hogy mások ugyanilyen egyéni szabadságába ne ütközzék s amelyben minden ember önérdékből is azt cselekszi, ami a közösségnek hasznos.

V É G E .

TARTALOM:

Bevezető	5
I. Az első világháború után.....	5
9. A háborús károk. — 10. Európa fizetőképesség-e. A semlegesek aranya. 11. Az aranymez-ozslás. A szövetségesek eladósodása. — 12. Szövetségekzi adóságok. — 13. A Johnson act. — 14. Az államháztartások. — A háborús kiadások. — 15. Az államadóságok. — 16. Anglia dilemmája. — A tengerentúli verseny;. — 17. A tengerentúli termelés olcsósága. — Az átmenetgazdaság. — 18. A munkanélküliség. — 19. Franciaország, a sziget. — 20. A forradalmak,	
II. Versailles és a népszövetség-	21
21. Wilson 14 pontja. — A munkások védelmében. — 22. A munkaügyi hivatal. — 23. A. vorsaillési szerződés rendelkezései. — 24. A területváltozások. — 24. A német gyarmatok. — A Saarvidék. - 26. A leszerelés. — A Népszövetség. — 27. A Népszövetség elvei. — 28. A Népszövetség sikertelensége. — 29. A társadalmi kérdés. — 30. A gazdasági kérdés.	
III. A Paris környéki békeszerződések	22
32. A páris-környéki békék. — 33. A régi országok. — Az új országok. — 34. A középosztály. — 30. A közalkalmazottak. — 37. A magyar értelmiség.	
IV. A jóvátétel	32
38. A probléma. — A transzfer. — A jóvátétel a békeszerződésben. — A teljesítés. — 40. Mir üzített Németország. — 41. A tengerzár. — 42. A m.v gyár jóvátétel.	
V. Az infláció	44
44. A középosztály elszegényedése. — 45. Az infiació hasznélvezői. — 47. Az állam felelőség. — A jegybank és az infláció. — 48. Az infláció és a konjunktúra. — 49. Az inflációs koncernek. — 50. A jóvátételi kérdés alakulása. — Cannes, Genova, Rappallo. — 52. Franciaország- helyzete. — A cári adóságok. — 53. A Balfour-jegyzék. — 54. A Ruhr-vidék megszállása. — Az infláció mérlege. -- A bankjegy-	

- forgalom. — 57. A valutastabilitás hiánya. — A tőkekihelyezések. — 60. Az infláció és a tőkeképződés.
— A bankok
- VI. Oroszország Európán kívül 63
63. Párhuzamos fejlődés. — 64. Európán kívül. — 66. A nehéz tájékozódás. — A turisták. — 67. A propaganda. — A statisztika. — 69. A hadikommunizmus. — 71. A belháborúk. Az éhínség. — 72. A mezőgazdaság, — 73. Oroszország 1922-ben. — 74. Az orosz válság és Európa. — 76. A nagytérség. — 78. A nép bevezetése.
- VII.; Az új államok 78
78. A nemzeti elv. — A felszabadult nemzetek. — 80. Az új nacionalizmusok. — 81. Középeurópa. — 82. A balti országok. — 83. A nemzetiségi kérdés. — 84. A földosztás. — A vámemelés. — 87. A parasztság helyzete. — 90. A városbatódulás.
- VIII. Az újjászülető Ázsia 92
92. A világgazdasági jelentőség. — 93. A nemzeti jóvedelem. — A jólét eredete. — 95. A külkereskedelem. — A lehetőségek. — 96. Japán fejlődése. — 97. A színesek kivándorlása. — 98. A japán militarizmus. ~ 99. A japán pénzügyek. — 100. A circulus vütiosus. — 101. A kilenchatalmi egyezmény. — 102. Kiauesau. — 103. A nagyhatalmak érdekei. — 105. A felébredt Kína. — 107. Az egységes Kína.
— Az ezüst-kérdés. — 108. Japán és Kína. — 109. India helyzete. — 110. India és Kína, — A jólét emelése. — 111. Széchenyi fífc Kossuth párhuzama.
— Indiában. — 112. Küzdelem az alkotmányért. — India fejlődése. — 114. Az indiai közmunkák. — A nyomor. — 115. Ázsia kisállamai. — 116. Küzdelem az olajért. — 118. A modern Perzsia. — A vasúti új hőskora. — 121. Az új Törökország. — 122. A törökösítés. — A török etatizmus.
- IX. A szanálás 125
125. Az infláció vége. — 127. A járadékmárka. — 129. A német szanálás. — 130. Modus vivendi Középeurópában. — A népszövetségi kölcsönlök. — 132. A népszövetségi ellenőrzés. — 133. A pénzügyi állandósága. A keleteurópai szanálás. — 134. A Vite állami kiadások növekedése. — 135. Vite

az államháztartásról. 136. A demokrácia kiépítése.
 — A párták. — 138. A női választójog. A faszizmus keletkezése. — A szindikalizmus. — 140. Az otlász szanalás. — 141. A defláció. — 142. Infláció és defláció. — 144. Anglia visszatér az aranyalapra. — 145. Az angol szabadkereskedelem. — 146. A Dawes-egyezmény. — 148. A nep-korszak.

X. A konjunktúra 151

151. A fellendülés évei. — Amerika az élen. — 153. A magas bérek csodája. — Amerika és Európa. — 154. Népsűrűség, terület *én-* jólét. — 155. Az amerikai jólét okairól. — 156. A trösztellenes törvények.
 — 157. A trösztök előfeltételei. — 158. Az oligopólium. — 159. Az ipari kapitányok. — Az imperializmus. — 160. A túltermelés és a protekciónizmus. — 161. A páneurópai mozgatóm. — 162. Amerika és az első világháború. — 163. A tengerentúli östermelés. — 165. A tengerentúli külkereskedelem.
 — 166. Az U.S.A. kivitele. — 167. Mivel fizetett Európa? — 168. A külföldi hitelek felhasználása.
 — 168. Az U.S.A. mint hitelqzó. — 170. Európa eladósodása. — 172. Az adós országok külkereskedelme. — Az európai termelés növekedése. — A racionalizálás. — 174. A munkásság életszínvonala. — A társadalombiztosítás. — 176. A társadalompolitika. — A szakszervezeték. — 178. Munkabérlitika. — 179. A munkabérek emelkedése. — 180. A mimka/idő. — 181. A lakáspolitiká. — 183. A szociális terhek. — 184. A közterhek növése. — 186. Az adóállam kiépítése. — 187. Az államai pazarlás.
 — 189. A frank-csata. — 190. Portugália szanalása.
 — Salazar. — 192. A spanyol diktatúra. — 193. A mexikói erjedés. — 195. A jóvátétel újabb alakulás? — A. Young-terv.

XI. A válság 198

198. A világgazdaság egysége. — 200. A próba. — 201. A válságok keletkezése. — 202. A válságok megszűnése. — 203. A newyorki tőzsdekrach. — 204. A tőzsdekrach okai. — Hatry. — 206. A tőzsdekrach következményei. — 207. A rövidlejárátú adósáqok. — 208. Az amerikai protekciónizmus. — A. Hawley-Smoth-tarifa. — 209. Az adósok helyzete. — 210. A fizetésimérleg egyensúlya. — 211. „Az önellátás felé. — A termelés csökkenése. — 212. Az áresés. — 213. A munkanélküliség növekedése.

- 218. A megmerevedett gazdaság. — 214. A monopolkapitalizmus. — 215. A korrupció és a tervgazdaság. — 216. A gazdavédelem. — 217. A közalkalmazottak. — 218. A nemzetközül kartellek. — 219. A nemzetközi trösztök. — 220. A diktatúrák.
- 221. A válság irodalma. — 222. A gépek. — Túlnépesedés és túltermelés. — 223. Az arany szerepe. — 225. A defláció vádja. — 226. A deflációs politika. — A közháztartások bajai. — 228. A pénzérték védelme. — 229. Az amerikai bank-bukások. — 230. A hitelek visszavonása. — A Creditanstalt bukása. — 232. A németi-osztrák vámunió terve. — Az európai bankválság. — 233. A vállalkozás válsága. — 234. A gazdasági konferenciák. — 235 A Hoover-moratórium. — 236. Az angol válság. — 237. Anglia letér az aranyalapról. — 238. Az angol lépés hatása.

XII. A világgazdaság széthullása 240

- 240. A világgazdaság válaszútján. — 241. Az angol vámvédelem. — 241. Az ottawai konferencia. — 242. Az amerikai bevándorlási politika. — 244. Külkereskedelmi törekvések. — A jóvátétel vége. — 245. A válság elmélyülése. — 246. Aranyblokk és sterlingblokk. — A valuták leértékelése — 247. Az irányított külkereskedelem. — 248. A külkereskedelem csökkenése. — A hitelrögzítés. — 249. Az új kereskedelempolitika. — 250. Visszatérés a cseregazdálkodáshoz. — A világgazdasági konferencia.

XIII. A tervgazdálkodás 252

- 252. Az amerikai elnökválasztás után. — 253. A dollár letér az aranyalapról. — 254. A refláció. — A refláció sikertelensége. — 256. A New Deal. — 257. Az olasz gazdaságpolitika. — A korporációk, — 258. Az önellátás. — A gyarmati kérdés. — 259. Abesszínia. — 260. A szankciók. — A nemzeti szocializmus. — 261. A három tervgazdaság. — 262. A német fellendítés. — A négyéves tervek. — 263. A zsidókérdés és Palesztina, — 264. A dollár stabilizálása. — 265. A népfront. — Az aranyblokk vége.

XIV. A fegyverkezés 207

- 267. A politikai kereskedelem. — 268. A fegyverkezési verseny. — 269. A fegyverkezés finanszírozása. — 270. A francia államháztartás újabb válsága. — Az új háború felé. — 272. Zárószó.